

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET A JÁSZKUN SZABADSÁG

A törvényesség helyi sajátosságai
a Jászkun kerület népi kultúrájában
(1682–1876)

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ
ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 3.
Szerkesztő: Nagy Janka Teodóra

Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
www.jogineprajz.hu

A címlapon a Jászkun terület "privilegiális ládája"
(Készítette: Franciscus Dubler, Jászberény, 1775)
A láda a Jász Múzeum tulajdona, ltsz. 10.
(Fotó: Mudrák Attila)

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 3.

Bánkiné Molnár Erzsébet

A JÁSZKUN SZABADSÁG

A törvényesség helyi sajátosságai
a Jászkun kerület népi kultúrájában
(1682–1876)

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ
ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2017

ISSN 2064-888X
ISBN 978-963-429-163-3

© Szerző 2017
© Szerkesztő 2017

Lektor: Dr. Homoki-Nagy Mária

*„A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti,
jogi néprajzi digitális adattár” K 109191 számú OTKA kutatás
támogatásával készült*

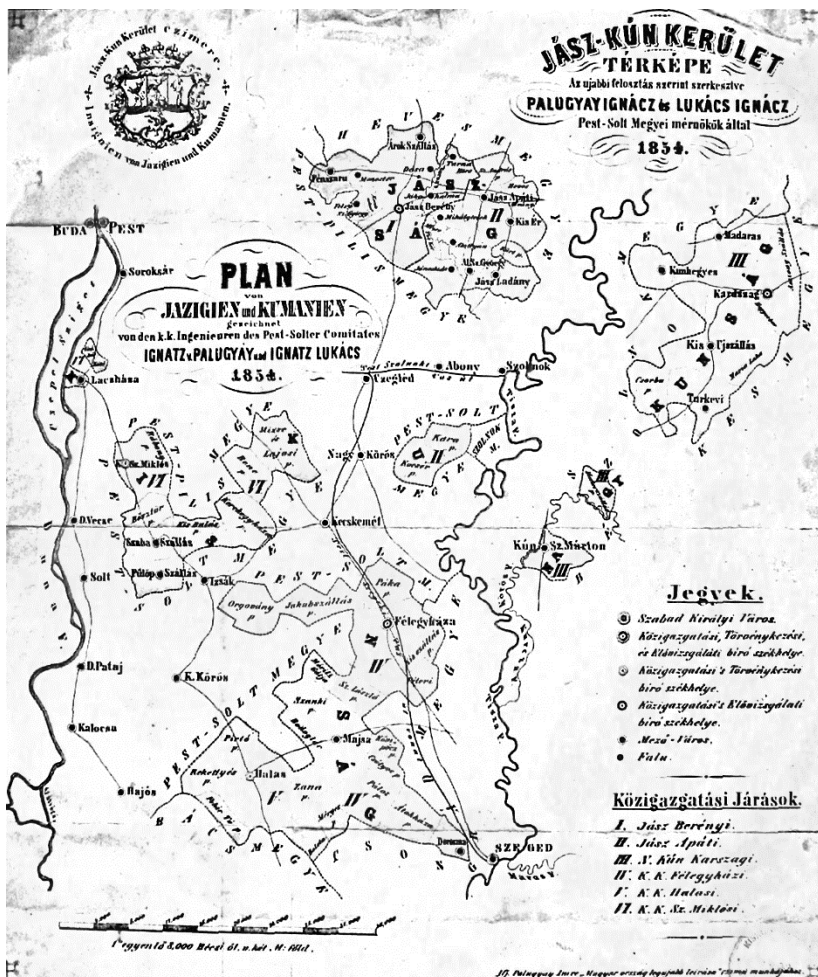
Kiadja: Pécsi Tudományegyetem
Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar
Felelős kiadó: Dr. Horváth Béla dékán

Borító és könyvterv: Szabó Ernő
Technikai szerkesztő: Szabó Ernő
Nyomda: Szekszárdi SZC Nyomdája
Vezető: Ábrahám Norbert

Tartalomjegyzék

<i>Előszó (Homoki-Nagy Mária)</i>	9
I. A téma kutatásának elméleti előzményei	13
II. Módszertani elvek, jogi néprajzi szempontok a Jászkun kerület jogéletének kutatásában.....	19
III. A jászkun szabadság jogi kultúrtörténete.....	26
IV. A jogszokások és a szokásjog a Jászkun kerület települé- seinek igazgatásában.....	45
IV.1. A helyi jogélet alakítói: a bírák és a hitesek.....	59
V. Jászkun szabadság a földbirtoklásban és a földhaszná- latban	69
V.1. A <i>Liber Fundi</i>	91
V.2. Malomépítés és malomhasználat.....	105
V.3. A szőlőföld	109
V.3.1. Szőlőhegyek Félegyházán.....	113
V.3.2. A nők szőlőföld öröklése.....	118
V.3.3. Vásárlás vagy foglalás, elővételi jogok a szőlő- földre	122
V.3.4. A szőlőföld tulajdonjogának rendezése	128
VI. Társadalmi normák és a társadalmi kényszer a Jászkun kerület organikus közösségeiben	134
VI.1. A jászkunsági közvélemény-büntetések sajátos fajtái: a gúnyvers és a megszólás.....	149
VI.2. Az egyház és a vallás erkölcsi normáinak érvénye- sülése	156
VI.2.1. A káromkodás, mint Isten ellen elkövetett vétek....	161
VI.2.2. A megszegyenítés egyházi és népi módszerei	164

VII. Jogbiztosító cselekedetek és joghordozó tárgyak a mindennapi életben	169
VII.1. A kézbeadás	170
VII.2. Az organizált szervezetek jogbiztosító tárgyai	174
VII.2.1. Bírópálca	175
VII.2.2. Bírópecsét	179
VII.2.3. Tized botja	179
VII.2.4. Céhbehívó tábla	181
VII.3. Az organikus közösségekben használt jogbiztosító tárgyak	181
VII.3.1. Rováspálca	181
VII.3.2. Süveg	182
VII.3.3. Billog	186
Epilógus	189
<i>Utószó (Nagy Janka Teodóra)</i>	<i>196</i>
<i>Summary (Szabó G. Tamás)</i>	<i>200</i>
<i>Zusammenfassung (Szabó Tamás)</i>	<i>202</i>
Melléklet	204
Felhasznált levéltári fondok és állagok	224
Felhasznált irodalom	228

Jászkun kerület térképe (1854)

Előszó

Az 1861-ben megfogalmazott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 17.§-a a hitvestársi és özvegyi öröklésre valamint az özvegyi jogra vonatkozó szabályok kapcsán azt az engedményt tette, hogy *„a jászkún kerületekben fennállott szabályok ott jövőre is zsinórmértékül fognak szolgálni.”* Ezzel a jászkunok ősi kiváltságainak egy részét tovább örökítették arra az időszakra, amikor már a régi szokásjogi rendszer eltörlésére készültek. Joggal vetődik fel a kérdés, mit jelentettek ezek a kiváltságok, milyen öröklési szokásokat kívántak még a 19. század második felében is tovább éltetni? A válasz Bánkiné Molnár Erzsébet könyvében található meg.

A jászkun autonómia megírását követően a szerző a jászkun szabadság megírására vállalkozott. Jóval többet tartalmaz ez a könyv, mint amit első olvasásra a címéből gondolna az olvasó. A jászkun szabadság alatt – röviden összefoglalva – azokat a szokásokat, jogszokásokat kell érteni, amelyeket több évszázad alatt, a török hódoltság és a Német Lovagrend földesuraságának idején is megőriztek, sőt tovább éltettek. A szerző igen jó érzékkel előbb a jászkun elnevezés kialakulásának történeti hátterét mutatja be, s forrásokkal bizonyítja, hogy az önálló etnikumú jászok és kunok, szokásaikra támaszkodva, miképpen tudták privilégiumaikat akkor is fenntartani, amikor a jász-kun kerület eladásával jobbágy-sorba süllyesztették őket. Majd a redempciót követve, saját törvényeikbe, statutumaikba foglalták azokat. Választott tisztségviselőik, a kapitányok segítségével sikerült a közigazgatásukra és a mindennapi életüket meghatározó szokásokat helyi törvényekbe összegyűjteni, melyeket a redempciót követve egységes Jászkun statútumba foglalhattak. Ez volt az a jogforrás, amelyet a jászkunokat illető, országosan elismert privilégiumnak nevezhetünk.

A jászkun szabadság azonban a jászok és a kunok mindennapjait, magánjogi viszonyaikat, föld- és szőlőbirtoklásuk jogi alapjait és erkölcsi normáikat egyaránt meghatározta. Ez az a terület, amelyet csak a Statutumot olvasva nem lehet megérteni. Ehhez kell az

a levéltári kutatás, amelyet a szerző hosszú évek során elvégzett, a fellelhető jegyzőkönyvek, végrendeletek, egyezségek (*egyességek*) alapján összegyűjtött és rendszerezve az olvasó elé tárt.

A jászok és a kunok szabadságát is elsősorban a földbirtok határozta meg. Nem véletlen, hogy a redempció során, szabadságukat újból megváltva, saját maguk között is aszerint tettek különbséget, hogy fizettek-e a visszaváltott földért vagy sem, mert a teljes szabadságot, az önkormányzatban való részvételi jogot csak azok bírhatták, akik a legtöbbet fizették. Akik nem tudtak fizetni, azok továbbra is zsellérek maradtak. Bár a redempció után mindenki szabad állapotú lett, a „költségekhez” való hozzájárulás nagyságától függött, hogy kapott-e ún. osztott földet, s rendelkezett-e tisztségviselőik megválasztásának jogával. Ugyanakkor a teljes egészében visszaváltott földnek csak a kisebb hányadát osztották szét a redemptusok és irredemptusok között, egy nagyobb rész községi kezelésben maradt, amelyet meghatározott élő szokás alapján osztottak szét a családok között. A községi földközösség mellett alakult ki a megváltott föld magántulajdona. Ezzel a magántulajdonnal ugyan szabadon rendelkezhetett a tulajdonos, de csak az egyes jászkun községekben megőrzött feltételek mellett. Magához a föld adásvételéhez szimbolikus cselekedeteket is fűztek, amelyek elmaradása a szerződés érvénytelenségét vonhatta maga után. Ezek a jogi szimbólumok nélkülözhetetlenek voltak az egyes jogügyletek érvényességéhez. Ahogy a vásároknak vagy a paraszti világban élt az áldomásívás, úgy létezett és játszott biztosítékszerepet a jászkunoknál a kézbeadás. A jászkunok körében is megjelent a rokonok és a szomszédok elővásárlási joga, amelynek érvényesülését számos bírói jegyzőkönyvből vett példával támasztja alá a szerző.

A földtulajdon mellett lényeges szerepet töltött be a jászkunok életében a szőlőbirtok. Szintén számos levéltári forrás segítségével bizonyítja a szerző, hogy szőlőt csak kisebb mértékben telepítettek redemptus szántón, inkább az újraosztott községi földeket használták szőlőtelepítésre. Ugyanakkor sajátos jogszokás alakult ki a jászkunok körében, mert ha valaki bizonyítani tudta, hogy sző-

lőjét még a megváltás előtt ültette, akkor elismerték annak ősi voltát. Ezzel a fiúk öröklését biztosították elsődlegesen. Felvetődik ugyan a gyanú, hogy az ősiség a magyar magánjogban általánosan elfogadott kötött tulajdoni viszonyokból került be a jászok és a kunok magánjogi jogviszonyai közé, de az ősiség kimutatása azokkal a forrásokkal, amelyet a szerző felhasznált, mindenképpen fontos.

A jászkunok magánjogi viszonyait elemezve különösen értékes forrásokat elemez könyvében a szerző: a *Liber Fundikat*, azaz a jászkunok földkönyveit. E földkönyvekben, ha nem is teljesen azonos módon, de rögzítették az egyes mezővárosok, falvak a redemptus földeket, azok tulajdonosait, a birtokforgalmat, adásvételt, zálogba adást, öröklést, amelyek ezáltal szinte kimeríthetetlen forrásai a jászkunok magánjogi ügyleteinek. Ezen túlmenően e forrásokból a jászkunok társadalma is jobban megismerhető, sőt a földdel kapcsolatos kisebb hatalmaskodási ügyekbe is bepillantást engednek. Amikor az egyes családok a földjeiket visszaváltották, akkor a redemptus földeknek pontosan kijelölték a határait. Aki a határt megsértette, akár úgy, hogy felszántotta azt, vagy a határt jelző karókat szántotta ki, hatalmaskodást követett el, amelynek gyakran testi fenyítés vagy pénzbüntetés volt a következménye.

A földbirtokviszonyok elemzése során mutat rá a szerző arra, hogy milyen öröklési szokások éltek a jászkunok körében. Egyrészt a *Liber Fundi*bá foglalt feljegyzések, másrészt a jászkunok körében fennmaradt végrendeletek bizonyítják, hogy voltak olyan családok, ahol a nő, a feleség rendelkezett akkora tőkével, amely a megváltást biztosította. Más bejegyzések a szőlőföld öröklését, mégpedig a fiúk és a leányok egyenlő öröklését bizonyítják. Bánkiné Molnár Erzsébet ugyanakkor arra is talált bizonyítékot, hogy egyes jászkun községekben mégsem fejenként egyenlő arányban örökölték a fiú és leány leszármazottak. A leányok kisebb birtokot kaptak, mint a fiúk. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokba foglalt öröklési kiváltság fenntartás a jászkunok vonatkozásában tehát azt jelentette, hogy a jászkun községek eltérő normáit is tovább éltették.

A jászkunok körében fennmaradt jogszokásoknak a feltárása a szerző számára azt is lehetővé tette, hogy ne csak a magánjogi viszonyaikat szabályozó normákat elemezze, hanem az ezek között fellelhető, a társadalmi együttélést szabályozó, befolyásoló erkölcsi normákat is bemutassa. Ezek sajátos területe az ún. gúnyverses csoportja, amelyek mindig egy közösség véleményét közvetítették valakiről.

Az erkölcsi normák megsértői közé tartoztak azok, akik káromkodtak vagy a közösség választott bíróját sértették meg. A jászkun szabadság megélésének talán az egyik legszebb példája, ahogy a szerző a források segítségével azt elemzi, hogy milyen tekintélye volt a jászkunok ősi jogait védő választott tisztségviselőnek. Aki ezt a személyt megsértette, joggal számíthatott szigorú testi fenytetésre. Éppen ez indokolja a bírói hatalom jelképeinek, szimbólumainak továbbélését is, amelyeket a bírói pálca, a pecsét jelképezett.

A szerző a rendelkezésére álló levéltári forrásokban fellelt adatokat olyan érzékletesen tárja az olvasó elé, hogy szinte visszarepíti olvasóját abba az időbe, amikor a billog a tulajdonjogot, a rováspálca a számadó gulyás bizonyító eszközét jelentette. A jászkoknak és a kunoknak a 13. században kialakult magyarországi közösségei évszázadokig őrizték őseik jogait. Az élet nehéz fordulatai után egy sajátos népnév, a jászkun elnevezés alatt ezt tovább éltették és a magyar magánjogi törvénykönyv hiányában a 20. századig megőrizték. A szerző ezzel a monográfiával egy kiváltságait őrző nép jogszokásait tárja olvasói felé. Könyve megkerülhetetlen a magyar társadalom, s különösen a magyar magánjog történetének feltérképezésében, mert ugyan a magyar nemesi magánjog történetét igen sokan feldolgozták, az emellett önállóan fejlődő jászkun jogszokások rendszere mind ez ideig háttérbe szorult.

Ajánlom mindenkinek e könyv elolvasását.

Szeged, 2017. szeptember 12.

Dr. Homoki-Nagy Mária

I. A téma kutatásának elméleti előzményei

A helyi autonómiával élő közösségekben a társadalom önszerveződésének kovásza a szabadságtudat. A jászok és kunok történelmében a szabadságtudat mindenkor erős összetartó, koordináló erőt jelentett. Kimutatható ez a szabad területbe szerveződés időszakában éppúgy, mint a terület eladatása és népének jobbágsorba kerülése időszakában vagy a redempció után helyenként egészen napjainkig. A jászkunokéhoz hasonló jelentőséggel bírt a szabadság és az autonómia az erdélyi székelyek körében. Egyed Péter a „székely szabadság” kifejezést társadalmi szimbolikának tekinti.¹ Egyed fogalomalkotása nyomán a „*jászkun szabadság*” éppúgy a helyi társadalom szimbolikájának tekinthető a Jászkun területben, mint a „*székely szabadság*” a székely székekben. Úgy gondolom, Egyed fogalomalkotását tiszteletben tartva és annak szimbolikus érvényét elfogadva a „*jászkun szabadság*” kifejezést méltán besorolhatjuk a jászkun társadalom sajátos jogi kultúrájának szimbólumai közé. A „*jászkun szabadság*” eszmeiségének mély érzelmi és erős jogi tartalma átszötte a Jászkun terület népének gondolkodását, hatott az organikus és organizált közösségek mindennapi életére, meghatározta a helyi társadalom együttélési szabályait és viszonyát Magyarország törvényes rendjéhez.

A történelemtudomány számos tanulmányban tárta fel, hogyan alakult át a kunok és jászok személyes szabadsága a jászkun autonómiát és a jászkun öntudatot tápláló filozófiává, az önszerveződésnek erőt adó társadalmi szimbolikává a redempció után.² A

¹ Egyed Péter: Intézmények erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban. Korunk, XXXVII. (1978) 11. 919–926. p.

² Bánkiné Molnár Erzsébet: A jász és kun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. In: Jászkunok a XVIII–XIX. században. Történelmi és néprajzi tanulmányok. Debrecen, év n.; Uő: Földadta sors. Népélet a Jászkunságban (1745–1848). Jászberény, 2012.; Szabó László: A jász öntudat alakváltozatai. In: Selmeczi László (szerk.): Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok, 1981. 129–145. p.; Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor–Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag, 1996.

Jászkun kerület történelmi és néprajzi szakirodalma több olyan feldolgozást tartalmaz, amelyek a különböző szintű intézmények redempció előtti működését, azok közösségükre gyakorolt hatását, szervező és összetartó erejét igazolják.³ A Jászkunságra vonatkozó szakirodalomból néhány a népi kultúra jogi területeire is kiterjedt.⁴ Ám azzal alig foglalkoztunk, mit jelentett, hogyan érvényesült a jászkun szabadság a helyi társadalom szokásjogi viszonyaiban és jogi kultúrájában, milyen szerepe volt a helyi igazgatás intézményeinek a jogi kultúra formálásában, hogyan hatott a szabadságeszme a népi kultúra jogi területeire. Mindezekre figyelemmel az egyes települések levéltári forrásaira támaszkodva arra törekedtem, hogy az olvasó betekintést nyerjen a községi együttélést meghatározó gondolkodásmódba és a közösségi normák kialakulásába, változáiba.

A Jászkun kerületben a mindennapok történései – akár az organikus közösségeket, akár az organizált közösségeket vizsgáljuk – a 18. század folyamán az élet szinte minden területén a szokásokhoz igazodtak. A szokások mentén alakultak ki a helyi társada-

171–195. p.; Nagy Janka Teodóra–Szabó Géza: A jász mentalitás gyökerei és párhuzamai. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szolnok, 2016. 221–228. p.

³ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia. Szeged, 2005.; Gyárfás István: A jász-kunok története I–IV. Budapest, 1992. (reprint); Kiss József: A Jászkun kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Budapest, 1979.; Uő: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Budapest, 1992.

⁴ Bánkiné Molnár Erzsébet 2012.; Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. Budapest, 1941.; Szabó László: A jászsági nagycsalád és az öröklésjog (a leányrész). In: Radics Kálmán (szerk.): Vármegyék és szabad kerületek I–II. Debrecen, 2001. 233–240. p.; Szilágyi Miklós: A nagykunsági helyi jogszolgáltatás szokásjogi alapja. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogszabályok-jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 321–336. p.; Őrsi Julianna: Családi és vérségi kapcsolatok érvényesítésének jogi eszközei a Jászkunságban a 18–19. században. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogszabályok-jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 337–348. p.; Nagy Janka Teodóra: A Jászkunság és a jogi népszokásgyűjtés (1939–1948). In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogszabályok-jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 363–374. p.; Őrsi Julianna: Népi bíraskodás a Jászkunságon a 18. században. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza, 2003. 153–166. p.; Nagy Janka Teodóra: Közvéleménybüntetés a Jászkunságban. In: Mészáros Márta (szerk.): A Jászkunság kutatása 2012. Kiskunfélegyháza, 2013. 346–360. p.

lom együttélésének szabályai, erkölcsi normái, valamint a normaszegők megbüntetésének, a szabálysértők regulálásának módszerei. A társadalomtörténeti kutatásba a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet művelői emelték be azt a módszertani megközelítést, amely a helyi társadalom működését a jogi vonatkozású szokások alapján vizsgálja. Nem jelenti ez, hogy a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet művelői valamiféle sablon alapján végeznék a társadalom belső rendjének, működésének ok-okozati feltárását. Az interdiszciplináris kutatásban attól függően, hogy művelője milyen indíttatású kutató (jogász, történész, szociológus, a néprajz, esetleg a művelődéstörténet alpjáról indult), más és más kap hangsúlyt és kerül a vizsgálódás fókuszába. A jogszokáskutatások úttörői között neves, nagy műveltségű jogászokat említhetünk – Bónis György, Tárkány Szücs Ernő, Papp László –, akik a jog alpjáról tekintettek a társadalomra. Ők széles és sokoldalú érdeklődésüknek köszönhetően már a kezdetekben fontosnak tekintették a téma több tudományágat átfogó megközelítését, a jogi mellett a néprajzi, a történelmi szempontok érvényesítését.⁵ Kialakulóban vannak a viszonylag újak tekinthető diszciplínák, a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet, melyek kutatói, az említett jogászok, jogtörténészek nyomdokain haladva egyre szélesebb körre terjesztik ki figyelmüket és formálják a társadalomkutatás új módszereit.⁶ A Jászkunság, a Jászkun kerület vonatkozásában a kutatástörténet áttekintéséből nem hagyhatjuk említés nélkül Gyárfás István, s a már említett Papp László nevét, a néprajztudomány művelői közül Györffy István, Szabó László, Szilágyi Miklós, Őrsi Julianna munkáit, a régészek közül Selmeczi Lászlónak a jászkültre vonatkozó

⁵ Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. *Ethnographia*, XXIX. (1918). 1–4. 24–49. p.; Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981.; Papp László: Vezérfonal a népi jogélet kutatáshoz. Budapest, 1948.; Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708. Budapest, 1962.

⁶ Ide sorolhatjuk a Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra vezetésével megalakult Tárkány Szücs Ernő nevét viselő jogi néprajzi és jogi kultúrtörténeti kutatócsoportot (www.jogineprajz.hu). Kutatásaik megjelent kötetei: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből*. Budapest, 2009.; Mezey Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. Budapest, 2011.

publikációit, a történelmi és levéltári kutatásokat művelők közül Bánkiné Molnár Erzsébet, Papp Izabella, Pozsonyi Zoltán munkásságát.⁷

A Jászkun kerület jogi néprajzi viszonyait bemutatandó mindekelőtt szükséges a jogi néprajz fogalmának körülhatárolása. A témával foglalkozó elméleti tanulmányokat áttekintve a jogi néprajzi kutatás jeles úttörője Tárkány Szücs Ernő megfogalmazását emelem ki, amellyel magam is azonosulni tudok. Tárkány Szücs 1976-ban fogalmazta meg a következőket: *„Az állami normák (beleértve az igazgatási szervek és bíróságok gyakorlatát is) létrehozásával és alkalmazásával való foglalkozás a jogtudomány, a társadalomban játszott konkrét szerepük vizsgálata a jogszociológia, mindezeknek történeti viszonylatban való kutatása a jogtörténet feladata. Minden egyéb forrásból származó emberi magatartás vizsgálata, amelyet a társadalom valamely meghatározott közössége elismer és szokásszerűen követ, feltéve, hogy az a fikció alkalmazásával kialakított jogi területre esik, a jogi néprajz feladatát képezi. Ugyancsak a jogi néprajznak kell foglalkozni az emberek jogtudatában még létező, gyakorlattá az életviszonyokban tényekké azonban már nem váló és csak folklorisztikus termékekben (pl. mese, dal, monda, rege stb.) jelentkező jogi hagyományokkal is, amelyekre még élő emberek visszaemlékeznek”*.⁸ Tárkány Szücs szerint nem vitás, hogy a jogszokások és jogi hagyományok, azok tárgyi emlékei is a jogi néprajz tárgykörébe tartoznak. A népi kultúra jogi vonatkozásainak kutatásához tehát mind a néprajztudomány, mind a jogtudomány kutatási módszereire szükség van.

⁷ Gyárfás István: A közbirtokossági és községi vagyonokról. Jász-Kunság, I. (1968) 6. 43–44. p.; Papp László 1941.; Györffy István: Egy régi jogszokás a Nagykunságban. Ethnographia, XXXII. (1921) 1. 130. p.; Szabó László: A jász etnikai csoport. I–II. Szolnok, 1979; 1982.; Selmeczi László: Nemzeti ereklényk a Jászkürt. Jászberény, 2008.; Szilágyi Miklós: Mezőváros és paraszti kultúra. Kisújszállás, 2012.; Szabó László 2001.; Papp Izabella: Idegen népcsoportok jogai és lehetőségei a Jászkunságban a XVIII–XIX. században. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogszabályok-jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 223–251. p.; Szilágyi Miklós 2005.; Őrsi Julianna 2005.; Őrsi Julianna 2003.; Bánkiné Molnár Erzsébet 2012.

⁸ Tárkány Szücs Ernő: Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. Létünk, VI. (1976) 3–4. 86–107. p. (100–101. p.)

A jelenkori hazai népi jogélet kutatásában jelentős koordináló erőt fejt ki a Nagy Janka Teodóra és Mezey Barna köré szerveződött, fokozatosan bővülő létszámú Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport. Szemléletüket az interdiszciplinaritás jegyében a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz témaköréhez kapcsolódóan a jogtudomány, a történelem- és a néprajztudomány különböző ágazataival való együttműködés jellemzi. Publikációikban érzékelhető a társtudományok eredményeire történő figyelés és a nyitottság azok eredményeinek alkalmazására.⁹ A kutatás Tárkány Szűcs Ernő nyomdokain halad, mindazonáltal megfigyelhető a tudományterülethez kapcsolódó fogalmak újraértelmezése és a kutatás újabb és újabb forráscsoportokra történő kiterjesztése.

Saját kutatásaimban a különböző tudományterületek művelőinek a jogszokás, szokásjog, szokás fogalmakra vonatkozó eltérő értelmezései között Mezey Barnáét fogadtam el és alkalmaztam a Jászkun kerület forrásainak vizsgálatában.¹⁰ Mezey szerint a jogszokást a szokásjogtól az eltérő kikényszerítő erő különbözteti meg. A jogszokásnál nem a bíróság, hanem a közvélemény állít kényszert a norma mögé. *„A jogszokás betartása és betartatása nem egyfajta jogalkotó szerv hatáskörén, tekintélyén, hatalmán, törvénykezési jogkörén, privilégiumán nyugodott, hanem egy közösség meggyőződésén.”*¹¹ Ebben az értelemben a Jászkun kerületben oly nagy jelentőséggel bírt statutumokat nem a jogszokások, hanem a szokásjog körébe sorolhatjuk. Ám nem tekinthetünk el attól, hogy a normák legtöbbször, amelyek egy helyi statutum megalkotása, elfogadása és kihirdetése során a lakosság mindennap-

⁹ Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.) 2009.; Nagy Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821). Szekszárd, 2012.; Nagy Janka Teodóra (szerk.): Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok. Szokásjog és Jogszokás I–II. Szekszárd, 2016.; Mezey Barna (szerk.) 2011.; Homoki-Nagy Mária: Tulajdon- és birtokviszonyok a dél-alföldi mezővárosokban a 18. században. In: Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Budapest, 2006. 174–192. p.

¹⁰ Mezey Barna: Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In: Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra (szerk.): Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Budapest, 2009. 13–25. p.

¹¹ u.o. 25.

jait szabályozták, a kodifikáció során ugyanennek a helyi társadalomnak a jogszokásai közül emelték át a szokásjogba. A Jászkun kerület népességének társadalmi együttélését szabályozó jogszokások feltárása – eltérően a székelyek jogszokásaitól – korántsem tekinthető teljesnek. A hiány okát abban látom, hogy bármilyen gazdag a Jászkun kerület levéltári anyaga, a jogszokásokra alig utalnak direkt források, csak szövegközi megjegyzésekből, a közvélemény bonyolult megnyilvánulásaiból következtethetünk népeleti hatásukra.

II. Módszertani elvek, jogi néprajzi szempontok a Jászkun kerület jogéletének kutatásában

A népi jogélet jászkunsági kutatásában Papp László Kiskunhalason végzett módszeres gyűjtőmunkája napjainkban is megfontolandó elméleti alapvetést nyújt a helyi társadalom jogéletének vizsgálatához. Papp László a *„paraszttársadalom életfolyamataiban, jogi szempontok szerint, közvetlenül végzett kutatómunka”*¹² gyakorlatát tekintette elsődlegesnek. Munkája során a társtudományok eszközeit is segítségül hívta, a szociológia, sőt a pszichológia is módszertani segítségül szolgált számára.

Papp László kutatásai azonban elsősorban adatközlőkre támaszkodtak, akiknek emlékezete megszabta a témára vonatkozó korszak határait. Az adatközlőkhöz intézett kérdések természetesen nem terjedhettek túl emlékezetük tér- és időbeli korlátain. Számára a szóbeliséggel elérhető adatfeltárás megfelelt a kitűzött célnak. Kutatása arra irányult, hogy az emberi emlékezetben élő, esetleg akkor még gyakorolt jogszokásokat, szokásjogot tudományos következetességgel és minél teljesebben összegyűjtse, feltárja. A szóbeli adatgyűjtés mellett Kiskunhalas vonatkozásában részleges levéltári kutatást folytatott és törekedett a vizsgált csoport társadalmi életének, táji, történelmi sajátosságainak megismerésére. Néhány témakörben kitekintett a feltárt jogi elemek térbeli és időbeli múltjára és egykorú funkcionálására. Papp László jogtörténeti gyűjtésében a történelmi perspektíva erősítését a rokntudományok módszereinek alkalmazása segítette. Nyomtatásban is megjelent munkájában a néprajzi módszer szerint hagyományos terepmunkával végzett adatgyűjtését egészítette ki levéltári kutatással, s mindezt saját jogi ismeretei szerint rendszerezte.

Papp László tehát a jogtudomány szempontjai szerint csoportosította kérdéseit, ám a történelmi iratokból ezek nem mindig követhetők, ezért – s mert magam nem lévén jogász, kevésbé vagyok

¹² Papp László 1948. 3. p.

járatos a jogtudomány szigorú szabályaiban – a társadalomtörténeti és a társadalomnéprajzi kutatásaim során szerzett tapasztalataimra támaszkodtam. Kutatásom táji, történelmi kereteit tekintve érintik a Papp László által preferált Kiskunhalas jogéletét, hiszen Kiskunhalas – korábban Halas – a történelmi Jászkun kerület Kiskun kerületének mezővárosa volt, s osztozott a kerület népének jogi, társadalmi, történelmi viszonyaiban. Vizsgálódásom azonban az egész történelmi Jászkun kerületre kiterjed, s nem az adatközlők emlékezetére, hanem a fellelhető dokumentumokra támaszkodik. Más szempontból, más eszközökkel közelíték témámhoz, mint a jogtörténet említett jeles kutatója.

Több évtizedes levéltárosi munkám megtanított arra, hogy igyekezzem kihasználni a források minden adottságát. A jogi néprajz szemlélete eleve megköveteli az interdiszciplináris forráselemzést, ezért bővítettem a vizsgálat szempontjait. Nem törekedtem a korábbi munkáimban már feltárt társadalmi struktúrák ismételt elemzésére, forrásaimban inkább építkezve azok ismeretére a Jászkun kerületben élők jogi kultúrájának, szokásrendjének megismerését tűztem célul.

A célom az volt, hogy felderítsem, miként gondolkodott a kor embere a maga és közössége jogairól és kötelességeiről, milyen szabályok segítettek elő a közösség együttélését, a rend megteremtését és megtartását. Munkám a Jászkun kerület levéltári anyagában fellelhető primér forrásokra támaszkodik, elsősorban a jegyzőkönyvekre. Települési szinten a tanácsi jegyzőkönyvek bejegyzései tükrözik a tisztségviselők intézkedéseinek, döntéseinek jogi vonatkozásait. Amint a Jászkun kerület igazgatásáról és a jászkun autonómiáról megjelent monográfiáimban¹³ bemutattam, a tanács, mint testület a közigazgatás, a gazdaság és a jogszolgáltatás területén egyaránt kiemelt feladatot látott el, s a helyi önkormányzat élén állt. A tanács irányította és ellenőrizte a helyi közösséget, a lakosság életének szinte minden megnyilvánulását, komplex hatalma kiterjedt az erkölcsi élet ellenőrzésére, intézkedései hatottak a jászkunok mindennapjaira. A tanács jegyzőkönyvei a

¹³ Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun kerület igazgatása 1745–1876. Debrecen, 1995.; U.ő. 2005.

helyi lakosság életének minden vonatkozásáról szólnak, az én feladatom volt, hogy a szövegelemzés segítségével megfejtsem az írott kommunikáció üzenetét. Igyekeztem elkerülni, hogy gondolkodásomat a források irányítsák, s bár főleg a redempciót megelőző korszak erősen forráshiányos, mindenkor a megtörtént folyamatokból próbáltam következtetni a jogi kultúra mikéntjére. Ezáltal elkerülhettem az elhamarkodott megállapítások rögzítését, s az etnológia jelenorientáltságától eltérően történelmi távlatból mutathatom be a jogi kultúra jelenségeit. Megkísérlem komplexebben, az élet több területére kiterjedően feltárni a mindennapokban megélt jászkun szabadság lehetőségeit.

Az etnológiai kutatások már rávilágítottak, hogy a Jászkun terület sajátos társadalmi közege erősen befolyásolta a kulturális jelenségeket. Jelen munkám feladata a hogyanok és miérték feltárása. Úgy gondolom, Palle Ove Christiansen megállapítása adaptható az általam vizsgált népcsoport jogi kultúrájának mibenlétére. Christiansen véleményét Kármán Gábor ismertetéséből idézem: „mindenkinek a gondolkodását, viselkedési készségét meghatározzák annak a régiónak a hagyományai, melyben szocializálódott (az ember tehát magában hordja történelmét)”.¹⁴ Mindennek bizonyításához a felhasznált forrásokat a jogi és néprajzi kutatási szempontokat kiszélesítve történelmi dimenzióban vizsgálom, az objektív történéseket úgy szemlélem, ahogyan azok az emberi életre hatottak, ahogyan életüket, kultúrájukat formálták. A történelem, a jog és a néprajz kutatói szemléletét ötvözőm forrásaim üzenetének kibontásában, mert hiszem, hogy a jászkun társadalom vizsgálata egyik tudományterületről sem határolódhat el. A feldolgozásban használt források elemzéséhez olykor a megérzést és a beleélést is segítségül hívtam, kockáztatva, hogy a női empátia tudományba emelésével vádoltatom. Úgy vélem, vizsgálódásomhoz kellő társadalomtörténeti ismereteket jelentenek korábbi ku-

¹⁴ Kármán Gábor: Történelem és etnológia. Lásd: Palle Ove Christiansen: Kultur og historie. Bidrag til den etnologiske debat (Kultúra és történelem. Hozzászólás az etnológia vitájához). Köbenhavn, 1995. 163. p.

tatásaim a Jászkun kerületről megjelent szakirodalmi munkásságom. A továbbblépést a gondolatban feltett új kérdések és a felvázolt kutatási módszerek hivatottak lehetővé tenni.

Forrásaim legnagyobb csoportját a már említett primér források, a levéltárak fondjai képezik, amelyeket kiegészítenek a tárgyi emlékek, a nyomtatásban megjelent szakirodalom, valamint a történeti ikonográfia vonatkozó dokumentumai. A Jászkun kerület bizonyos eseményeit megörökítő képzőművészeti alkotások értelmezése, az ábrázolt viselet, magatartásforma, a felfedezhető jelképek megfigyelése elősegíti a kor szokásainak megismerését. E tekintetben különös figyelmet érdemelnek Vágó Pál képzőművészeti alkotásai, de a korszak vallási tárgyú festményeit, szobrait, sőt a mindennapi élet tárgyi eszközeit sem zárhatjuk ki a jogi kultúrtörténet forrásai közül.

Jelen feldolgozáshoz elvégeztem az évtizedek során már áttekintett dokumentumok újraértékelését is a felvázolt sajátos szempontok szerint. Eddigi kutatásaim fő vonulata az 1745-ben bekövetkezett jászkun redempciótól a Jászkun kerület 1876-ban történt megszüntetéséig terjedt, s ha ezeken az időhatárokon bármely irányban túlléptem, azt nem a forráskutatásra, hanem a szakirodalomra alapozottan tettem. A levéltári dokumentumok kutatásának időbeli kiterjedését most a 17. század elejéig szélesítettem.

Vizsgálódásomba be kellett vonnom a redempciót megelőző korszakot is. A Jászkun kerület formális megszerveződésének éveit épp úgy nem lehetett megkerülni, mint a kerületek eladását követő földesúri alávetettség korszakát, ha a lakosság jogi gondolkodásának változásait, a jogszokások közgondolkodásba épülését és szokásjoggá fejlődését dokumentálni szeretnénk.

A kutatás időbeli kiterjesztését a redempciót megelőző korszakra annak reményében tettem, hogy sikerül igazolnom a feltételezést, mely szerint a Jászkun kerület lakosságának mindennapjait erős jogtudatuk befolyásolta, s az életüket rendszerben tartó

Szabadszállasini in Congregatione Deputatorum.
Anno 1727. P. P. G. Enclafraet Leg.

23

jogszokásaik és szokásjoguk folytonosan alapul szolgált a rendszer megmaradásához. Szabó László a bűnözés erkölcsi megítélésének változásait vizsgálva feltételezte hipotézisem igazolhatóságát. Szerinte a helyi közösségek a redempció után is „a meglévő szokásjog alapján” kialakult rendben éltek, s „meghagyták a korábban kiépült jól működő községi szervezetet is.”¹⁵ A feladatom a hipotézis tételes bizonyítása. Sajnos nem minden kerületbeli helység tanácsi jegyzőkönyve, igazgatási és jogszolgáltatási iratanyaga maradt meg, de a szervezeti azonosságból eredően a megmaradt forrásokból következtetni lehet a Jászkun kerület egészének jogéletére. Ezért a jogi vonatkozások általam meghatározónak ítélt megnyilvánulásait több témakörre bontva, de mindenkor folyamatában, a kerület megszerveződésétől igyekeztem felderíteni.

A kiemelten kutatandó forrástípus – a tanácsi jegyzőkönyvek – kiválasztása bizonyos stabilitást és állandóságot eredményezett, s lehetővé tette a kutatási célként megjelölt folytonosság igazolását. A továbbiakban az összehasonlíthatóság érdekében minden településen az azonos típusú eseményekre, igazgatási és jogszolgáltatási folyamatokra, társadalomtörténeti jelenségekre koncentráltam. A módszer elősegítette a községek közötti eltérések és az eltelt évtizedek során bekövetkezett változások felderítését.

Tekintettel a Jászkun kerület népének etnikai gyökereire, nem hagyhattam figyelmem kívül, hogy a kutatásba bevont források kun vagy jász gyökerű népesség körében keletkeztek-e, illetve hogy protestáns vagy katolikus vallást követő helyi közösségben érvényesültek.

A Jászkun kerület történetében meghatározó volt az organizáltság, kiváltságos társadalmi helyzetük és szervezett igazgatásuk. Ezért a jogi néprajz számára is hasznosíthatóan kiemelt figyelmet fordítok a Jászkun kerület organizált társadalmában kialakult jogi kultúra megnyilvánulásaira. A kerületekben létrejött

¹⁵ Szabó László: A bűnözés erkölcsi megítélésének változásai a Jászkunságban a XIX–XX. században. In: Erdmann Gyula (szerk.): Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öngazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31. Gyula, 1994. 83–93. p. (89. p.)

organikus közösségek – család, rokonság, komaság, különféle gazdasági célra összeállt kompániák, stb. – szintén megteremtették a maguk jogszokásait, de mindenkor függő viszonyban maradtak az organizált társadalom jogi vonatkozásaitól.

Szeretném bemutatni, hogy ebben az organizált¹⁶ közösségben – a Jászkun kerületben –, amelynek mindennapi életét a középkorig visszavezethetően a közösség külön jogai szabályozták, hogyan érvényesült és változott a jogszokás és a szokásjog, miként befolyásolta az emberi élet minőségét. Írott forrásokból idézett példáim alátámasztják az önkormányzat működésébe beépült jogszokások és jogi szimbólumok erejét, melyet a helyi társadalom elfogadó magatartásából nyertek. A kutatás kitér a jászkun népesség jogi gondolkodásának, szemléletének változásaira, jogi kultúrtörténetének folyamataira is.

¹⁶ Az organizált és az organikus társadalom értelmezését lásd: Fél Edit: A magyar népi társadalom életének kutatása. In: Hofer Tamás (szerk.): Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Budapest, 2001. 323–369. p.

III. A jászkun szabadság jogi kultúrtörténete

A Jászkun kerület népessége közjogi értelemben a magyar királyoktól autonómiát nyert jász és a kun etnikum utóda. A jászok és kunok befogadásának körülményei, autonómiájuk, szabadkerületi státuszuk szerves része, alakítója, meghatározója volt a jászkunok sajátos jogi kultúrtörténetének. A jászkun történelem hatása a Jászkun kerület népének minden rezdülésében, gondolkodásában, viselkedési módjában, vagyis kultúrájának egészében érzékelhető, kimutatható.

A befogadott kunok beilleszkedését a magyar társadalomba IV. László király 1279. augusztus 10-én kiadott kiváltságlevele tette lehetővé. Az oklevél több paragrafusában kompromisszumos megoldásokkal járult hozzá, hogy a kunok bizonyos felsorolt szokásaikat új hazájukban megtarthassák. Hagyomány- és hitvilágukon keresztény hitre térítésük következtében változtatniuk kellett, az etnikai hovatartozásukat kifejező haj- és szakállviseletüket, öltözködési szokásaikat azonban megtarthatták. Megjelenésükben tehát nem kellett a keresztény szokásokhoz igazodniuk, lakásukat viszont sátrak helyett házakban, falvakban rendelte a király. A kiváltságlevélben elnyert legjelentősebb szabadságjog a jogszokásaikra támaszkodó helyi igazgatási autonómia volt. Törvénykezésükben szintén kompromisszumos megoldásokkal élhettek, hiszen miközben az oklevél a kunok összességét joghatóság tekintetében közvetlenül a király alárendeltjeivé tette, legfőbb bírójuknak a nádort jelölte ki. Témánk szempontjából különösen fontos, hogy belső ügyeik megmaradhattak a nemzetségfők bírói hatáskörében, akik ítélezésükben a tradícióra, a hagyományaikban gyökerező jogszokásaikra támaszkodtak.

A jászok Károly Róbert király 1323-ban kelt oklevelében szintén bizonyos mértékű jogi autonómiát kaptak, pl. bíróválasztási jogot. A magyar nemesek részéről számos kifogás merült fel a jászok és kunok kiváltságokon alapuló bíráskodása ellen, különösen a szökött jobbágyok befogadása okozott konfliktusokat. E tekin-

IV. László király

tetben is nagy jelentőségű az 1630: 43.tc., amely kimondta, hogy a jászok és a kunok felett, ha azok az ország lakosai ellen vétnek, a kunok kapitánya ítéltet, tehát a jász- és kunkapitányok bíraskodási jogát – hasonlóan a hajdani nemzetségfők bíraskodási jogához – törvény szentesítette. Az 1655: 44. tc. a szökevény jobbágyok befogadásával kapcsolatban a kunok számára is kötelezővé tette az országos jog alkalmazását. Egyebekre nézve azonban a törvény meghagyta korábbi gyakorlatukat és mentességeiket.

A sok viszontagságnak kitett, immár szoros jogi kötelékkel összekapcsolt kunok és jászok – a Kiskunság, a Nagykunság és a Jászság lakossága – a török megszállás alatt megőrizte a magyar királyoktól elnyert autonómia maradványait, bár településeik igazodtak a magyar falvakhoz.

A 17. század első felében a jász és kun falvak gyarapodó népessége a jászkun főkapitány segítségével és a nádor támogatásával sorra visszaszerezte és megerősítette a magyar királyoktól elnyert hajdani kiváltságokat. A kiváltságolt jászok és kunok korábban Pest vármegyébe sorolt kerületeiből 1682-1686 között létrejött a Jászkun kerület politikai egysége, mint a vármegyéktől független törvényhatóság. A Jászkun kerület társadalmát jól szervezett helyi önkormányzatok irányították, amelyek az országos törvények mellett saját szokásaikra, valamint a jászok és kunok privilégiumaira támaszkodhattak. A népesség többsége azonban már nem tekinthető a 13. században hazánkba költözött jászok és kunok etnikai leszármazottjának. A török uralom alatt és után a Jászkun kerületbe egyre növekvő számban betelepedők hatására megváltozott a lakosság etnikai összetétele. Az 1699-ben készült úgy nevezett Pentz-féle összeírásból adatszerűen kimutathatók a változások. Az összeíróknak a Jászkun kerület népességét, anyagi erejét és teherbíró képességét kellett felmérniük, hogy a titokban tervezett eladáshoz mértékadó adatokat nyerjenek a kerületek értékéről és a majdani földesúr várható jövedeleméről.¹⁷

¹⁷ MNL U. et C. 110:39. Conscriptio Jazicum 1705.; Bánkiné Molnár Erzsébet 1995. 15–16. p.; Szabó László 1979. 172–183. p.

A népességfogyatkozás kerületenként eltérő mértékű volt. A legnéptelenebbé a tiszántúli kunok területei váltak, ahol csupán 78 családfőt írtak össze. A Duna–Tisza közti Kunságban 279 családfőt találtak, a Jászság volt a legnépesebb, ahol 1155 családfőt írtak össze. Számos kunsági pusztát Szeged, Kecskemét, Debrecen, Vásárhely bérelt, lakóik nem szerepeltek a Jászkun kerület összeírásában. Az összeírásban feltüntették a származási helyet, amiből statisztikailag pontosítható az egykori lakosság kicserélődése. A Kiskun kerületben 36,2 %, a Jász kerületben 45 %, a Nagykun kerületben 38 % volt a törzsökös lakosok aránya. A törzsökös lakosok azonban csekély valószínűséggel tekinthetők etnikai szempontból jász vagy kun eredetűnek, közülük sokan csupán a Kunságból vagy a Jászságból származtak, onnan menekültek, s a háborús viszonyok megszűnése után visszaköltöztek egykori falujukba. A községek előjárói a lakosság mindennapjaiban kikristályosodott szokásokra és régi kiváltságaikra támaszkodva szervezték, irányították közösségüket.¹⁸

Az összeírás során rekonstruálni kellett a török uralom alatti adófizetés mértékét. A felmérésből kiderül, hogy a Jász kerületben a népi emlékezet a folytonos menekülések és a népesség keveredése ellenére számon tartotta a töröknek fizetett adókat. A nagyobb pusztulást elszenvedett Kiskun és Nagykun kerületben hiányosabb volt az emlékezet. Az adózás mikéntjére történt kérdések ráirányítják a figyelmet az emlékezet fontosságára, hiszen ha az adófizetés konkrét adataira több nemzedék elteltével emlékeztek, bizonyára megőrizték szokásaikat is. Úgy gondolhatjuk, szokásaik teremtettek feltételeket megmaradásukhoz, összetartozásukhoz, a környező népcsoportoktól, talán éppen a sajátos szabadságtudatuk különböztette meg őket.

A kerületi autonómia kihirdetésétől alig telt el húsz esztendő, amikor I. Lipót király eltörölte mindazokat az előjogokat, amelyeket az idők során a magyar királyoktól nyertek. A súlyos jogsérelmet még súlyosabb jogtiprás követte. A jászkunok földjét, amely

¹⁸ Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Budapest, 1942.; Bagi Gábor: A Jászkun kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok, 1995.; Bánkiné Molnár Erzsébet 2005.; Kiss József 1979.; 1992.; Szabó László 1979., 1982.

Magyarország legnagyobb koronabirtoka volt, a király eladta a Német Lovagrendnek. Az 1702-ben bekövetkezett eladatással a Jászkun kerület népe jobbágy sorba került.

Az erős szabadságtudattal rendelkező jászkunok azonban nem nyugodtak bele a jogfosztottságba, s a települések előjáróinak irányításával megtartották önkormányzati igazgatásukat, helyi bíráskodási gyakorlatukat. Az 1705-ös országos összeírásból mindhárom kerület helységeinek igazgatási szervezete feltárható.

Az Jász kerület összeírásából Szabó László kigyűjtötte azokat a neveket, melyeknek a viselői valamilyen tisztséget töltöttek be vagy szegődményes alkalmazottak voltak. A névsor alátámasztja, hogy a helyi lakosság mindennapjait differenciált községi igazgatási szervezet irányította. Megállapítását saját kutatásaimmal kiegészítve úgy gondolom, az egész Jászkun kerületre érvényes, hogy a kerületek községeiben „a község önmaga szervezi a község életét, irányítólag szól bele a legkülönbözőbb életmegnyilvánulásaiba.”¹⁹ Mindezt csakis úgy tehetette, ha a generációkon át hagyományozódott és a lakosság által elfogadott szokásrendre építkezett. Közben az organizált társadalom további betelepülőkkel bővült, akik befogadásukért átvették a szervezett község szokásait, és a könnyebb megélhetés érdekében igazodtak a helyi jogrendhez. A jász és kun jogi közösség megerősödésének bizonysgául jelent meg a Jászkun kerület népességét a kerületen kívüliektől megkülönböztető *jászkunok* fogalom. A jászkun elnevezés nem a jászok és kunok etnikai összeolvadását jelentette, a sajátos népnév jogi közösségüket jelenítette meg, s a Jászkun kerületen kívül élők-től való megkülönböztetésüket szolgálta. A népjelző fogalomhoz a mindennapi gyakorlatban mint a népi kultúra szerves része tapadt sajátos viselkedésük, szabadságaik hangoztatása.

A kerületek szintjén működött a Német Lovagrend földesúri adminisztrációja, a lakosság mégis megőrizte jogát tisztségviselőinek választására. A választott kerületi kapitányokat választott esküdtek segítették munkájukban, sőt, a Jászkun kerület alkaptá-

¹⁹ Szabó László 1979. 174. p.

nyát is – közvetett választási módszerrel – maguk a lakosok választották. Viszonylagos önkormányzati szabadságuknak fontos jogforrásai voltak a közgyűléseikben és a helyi közösségeikben elfogadott statútumaik, rendszabályaik, statútumban sem rögzített jogszokásaik.

Településeik igazgatása, amint azt az 1720-as évektől szinte folyamatosan vezetett községi jegyzőkönyvekből rekonstruálni lehet, intenzíven támaszkodott a népi emlékezetben megőrzött jogszokásokra. Bár az 1720 előtti írásos források gyérebbek, bizonyos, hogy a négy évtizedes jobbágysors alatt megerősödött összetartozásuk, előjáróik tudatosították jogfosztottságukat és ébren tartották a reményt, hogy áldozatvállalással visszaszerezhetik kiváltságaikat, a *jászkun szabadságot*.

Az 1702–1745 közötti korszakban kristályosodtak szokásjoggá azok a szabályok, amelyek rendszerbe foglalták mindennapi életüket. A Jászkun kerület organikus közösségeiben kifejlődött együttélési normákat – a vallás, a gazdaság, a helyi politika emberközpontú szabályait – beemelték az önkormányzat kereteibe. Ezáltal a települések előjáróinak intézkedéseit közmegegyezés támogatta. 1745-re az organizált társadalom oly mértékben megerősödött, hogy vezetőinek irányításával képes volt a jászkun redempció megvalósítására.

A Jászkun kerület településeinek hivatali dokumentumai – tanácsí jegyzőkönyvek, vizsgálati iratok, bírói könyvek – a földesúri alávetettség korszakából számos olyan jogeset leírását tartalmazák, amelyekben felismerhető, hogy a helyi jogszokások elemei beépültek a jegyzőkönyvekben olvasható statútumokba. A szokásjogi elemek egy részét a Jászkun kerületre vonatkozó szakirodalomból már ismerhetjük. Leggazdagabb feldolgozás ebből a korszakból Kiss József²⁰ tollából jelent meg. Papp László²¹ szintén megemlíti néhány szokásjogra utaló forrást. A jászkun autonómiáról 2005-ben megjelent kötetemben bizonyítom, hogy a vizsgált

²⁰ Kiss József: Helyhatósági bíráskodás a Jászkun kerületben, az 1730–1740-es években. *Cumania*, 12. (1990) 255–294. p.; Kiss József 1992.

²¹ Papp László 1941.

népesség mindennapi életét a középkorig visszavezethetően a közösség külön jogai szabályozták.

Az eladatással²² bekövetkezett jogsérelem nagymértékben hozzájárult az elrabolt különjogok szimbolikus egységének létrejöttéhez, a *jászkun szabadság* fogalom megszületéséhez. A megélt, de szavakba nem öntött jogi tartalom az eladás elleni küzdelemben öltött testet. A jászkun szabadság védelmében a földesúri hatalommal szemben széleskörű ellenállás és tiltakozási hullám bontakozott ki: tiltakoztak az eladás ellen a jászkunok, tiltakozott a nádor, végül 1715-ben a magyar országgyűlés, ahol az akciót törvénytelennek nyilvánították. A jogsérelem hatására a hajdani szabadság emlékét és maradványait elevenen őrző jászszági és kunsági népesség összefogása tovább erősödött. Elöljáróik nem csupán a települések intézményes irányítását terelték a szabadpapaszti normarendszer keretébe, módot kerestek a hajdani szabadság visszaszerzésére.

A redempció ügyének előrehaladtával megszorodtak a különféle hatóságok rendelkezései. Ezek a rendelkezések azonban csak ideig-óráig bizonyultak hatékornak. A lakosságtól idegen felsőbb rendelkezésekkel, sőt a szankciókkal sem lehetett egyik napról a másikra megváltoztatni az évszázadok alatt a gyakorlatban letisztult közösségi normákat. A jegyzőkönyvekben egyre terjedelmesebbek lettek a bejegyzések, és az 1740-es években több településen szükségesnek tartották a jogszokások írásba foglalását, illetve új törvény erejű szabályozás meghonosítását.

A jászkunok jogaik visszaszerzéséért indított mozgalmának Mária Terézia királynő trónra lépése, majd 1741-től Pálffy János nádor támogatása adott lendületet. A harc eredményes lezárását az 1745-ben bekövetkezett redempció, a hatalmas áldozatok árán elnyert önmegváltás jelentette.

A redempcióban a kerületben élők visszavásárolták kiváltságait és területeiket, a *jászkun szabadságot*. Visszafizették az 1702-ben megszabott vételárat, annak kamatait és a földesurak által tett

²² A Jászkun kerület 1702-ben a Német Lovagrend tulajdonába került, majd 1731-től a Pesti Invalidus Ház zálogbirtoka lett.

beruházások költségét. Az anyagi áldozatok mellé kötelezettségeket vállaltak: katonai és adófizetési terhek viselését. A továbbiakban a helyi társadalom tagjai a redempcióba befizetett pénzükért földet kaptak, s a visszavásárolt politikai és gazdasági előjogokból a megváltott föld arányában részesülhettek. *A Jászkun kerületben nemesi birtok nem volt, bár laktak közöttük nemesek.*

A megváltás eredményeként mindenki, aki a kerületben élt vagy a későbbiekben odaköltözött, személyében szabad ember lett. Aki a földváltásba meghatározott összeget fizetett redemptussá vált, aki a limitált összegnél kevesebbet tudott fizetni, az a személy az irredeemtusok közé került, aki semmit nem tudott fizetni zsellér maradt. A Jászkun kerület teljes jogú polgárai a redemptusok lettek.²³

A szabad törvényhatóság új jogrendje Mária Terézia királynő 1745. május 6-án kelt kiváltságlevelén és a magyar országgyűlés által 1751-ben megerősített rendtartáson alapult. Elemzésükre a jászkun autonómiát tárgyaló könyvemben tértem ki.²⁴ A kiváltságlevelben a királynő megerősítette a jászkunok mindazon jogait, amelyeket a jászok és kunok, illetve jogi közösségük az idők során a magyar királyoktól elnyert, amelyek az ország törvényeivel a kiváltságlevel aláírásakor nem ellenkeztek. A jogok és kötelezettségek részletezése kilenc paragrafusban történt. Az I. a III. és a IX. paragrafus a jogszolgáltatási autonómiát biztosította számukra, melyhez pallosjogot kaptak. A IV. paragrafus tartalmazza, hogy igazgatási és jogszolgáltatási ügyeiket önállóan, a maguk közül szabadon választott tisztségviselőikkel intézhetik. Főkapitányukat azonban a nádor nevezte ki, ettől kezdve a Jászkun kerület közgyűlésén, a Jászkun kerületi büntető, valamint polgári törvényszékén is elnöklő főkapitány neve palatinális főkapitányra változott. A privilégium II. paragrafusa vámmentességet biztosított számukra, az V. paragrafus kimondta, hogy a vállalt kötelezettségek teljesítése esetén a jászkunok visszakapják a Jászkun kerület földjének szabad használatát, a tulajdonjog azonban a ko-

²³ Bánkiné Molnár Erzsébet: Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában. Debrecen, 2000. 17–26. p.

²⁴ Bánkiné Molnár Erzsébet 2005.

ronaé maradt. „Élni és használni, de nem elidegeníteni bírjanak hatalommal”. A VI. paragrafusban a királynő engedélyezte a jövevények befogadását és a befogadottak teherviselésének helyi szabályozását. A VII. paragrafusban olvasható, hogy a mentességek és kedvezmények egyenlő feltételhez kötöttek legyenek, s a jogok elosztása szintén e szerint történjen. A VIII. paragrafusban a római katolikus települések kegyúri jogot kaptak, az utolsó, a IX. paragrafus a már említett pallosjog gyakorlásának szabályozása.

Témánkat fokozottan érinti a VII. paragrafus, ezért erről részletesebben kell szólni. A VII. paragrafus hatására fogadta el a közvélemény az elnyert szabadságjogok földtulajdonhoz kapcsolását. A redempcióért megszabott fizetési kötelezettség olyan óriási teher volt, amelyet csak kölcsönökből tudtak a megszabott rövid határidőre teljesíteni. A lakosság befizetéseit – a valamit valamiért elv alapján – a saját földbirtok megszerezhetősége ösztönözte. Az a személy, aki fizetett a redempcióba, cserében földet kapott. Az elnyert szabadságjogokat a megváltott föld hordozta. *A földtulajdon és a politikai jogok összekapcsolása adta a jászkun földtulajdon egyediségét.* Továbbá meghatározta a redempció nyomán kialakult társadalmi tagozódást. Kimondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy a kiváltságlevél nem rögzítette a jogok megváltott földhöz kapcsolását, a redempció gyakorlatában a lakosság jogértelmezése elfogadta azt. A közgondolkodásban és a jászkun autonómia redempció utáni életében a Jászkun kerület alkotmányos életének alapja a redempcióban elnyert jogoknak a megváltott jászkun földtulajdonhoz kapcsolása lett. Ez a földváltás gyakorlatában megerősödött alapelv mind az organizált, mind az organikus közösségekben gyökeret eresztett. Aki a Jászkun kerületben váltott földjét eladta, eladta vele a redempcióban elnyert földhöz kapcsoltságait, s azok értelemszerűen átszálltak az új tulajdonosra. A redempció nyomán a Jászkun kerület földjének minden röge megváltott redemptus tulajdon lett. A továbbiakban a települések politikai és gazdasági életében a teljes jogú redemptusokból választott előljárók, vagy a redemptusok közössége alkotta meg a szükséges szabályozást. Ilyen módon a redempció után három erős

gyökérből táplálkozott a jászkun szabadság: az országos törvényekből, az 1745. május 6-án aláírt kiváltságlevél rendelkezéseiből, valamint a maguk által kialakított jogszokásokból és szokásjogból. A személyes szabadságot mindenki megkapta, aki a Jászkun kerületben élt, akár váltott földet, akár nem.

A közigazgatás helyi irányítására hivatott tanácsokban egyre több rendelkezést foglaltak írásba, s az élet szinte minden területét igyekeztek rendelkezésekkel szabályozni. Következésképpen, bár a népesség a redempcióban egységes jogrend birtokába került, a községek életét jogilag árnyalta a helyi szokások továbbélése, vagy azok írásba foglalt statútummá emelése.

A kerületekbe áramló idegenek befogadásuk és gazdasági érdekeik miatt is igyekeztek a törzslakosokhoz igazodni. Mégis, a redempció elnyeréséért vállalt terhek nagysága számos konfliktust, engedetlenséget okozott a régi lakosok és az új beköltözők között. A hatalmas tehervállalás több településen ellenállást váltott ki. Leginkább a kiskunságiak, valamint Árokszállás és Fényszaru lakossága sokallta a terhet. Ahhoz, hogy a megváltást teljesíthessék, a tanácsoknak szigorúan kordában kellett tartaniuk az elégedetlenkedőket, behajtani a váltság összegét, és nem utolsó sorban igazságosan, azaz a lakosság számára elfogadhatóan lebonyolítani a földosztást.²⁵

Mária Terézia királynő redempciót engedélyező diplomája új korszakot nyitott a Jászkun kerület számára. A kiváltságlevélben biztosított szabadságjogok hatása kiterjedt az organizált és az organikus közösségekre, befolyásolta az igazgatás, a jogszolgáltatás és a gazdálkodás minden területét, átalakította a szokásrendet. A tanácsok feladata volt, hogy a bekövetkezett óriási változást megértessék és elfogadtassák a lakossággal. A változás megrendítő hatását érzékelteti az 1746-ban Jászkiséren megalkotott statútum keletkezése.

²⁵ A redempció elnyeréséért folytatott törekvésekről és a lebonyolítás módszereiről lásd: Bagi Gábor 1995.; Bánkiné Molnár Erzsébet 2000.

A kunsági eredetű jászkiséri lakosság a református vallást követte. A település belső rendje zártabb és szigorúbb volt – később is az maradt –, mint a Jász kerület többi helységéé. Egy év telt el a redempció engedélyezésétől, amikor a kiséri tanács elhatározta a statutum megalkotását. A terv nem aratott osztatlan pártolást, felmerült: miért kell olyan dolgokról és rendtartásról gondoskodni, amilyen korábban soha nem volt „*sőt még Atyajinktól sem hallottuk, hogy valaha érül emlékeztek volna mégis jó helységh tartott emberek és jó gazdák voltak*”. A választ is olvashatjuk: „*mivel a nép igen engedetlen és szófogadatlan el annyira hogy kiki maga akaratan kíván járni azért a közönséges jónak elő mozdítására, hogy a nép anyival is inkább engedelmességgel viseltessék, illő sőt szükséges hogy bizonyos statutumok és végzések legyenek punctumok szerint.*”²⁶ A rendtartás kidolgozására négyfős bizottság kapott megbízást, melynek tagja volt két szenátor, a főbíró és a nótárius.

A statutum megalkotói szintén úgy vélekedtek, hogy a nép szófogadatlansága miatt szükség van egy helyi törvényre, mert a lakosok közül sokan sem az Isten, sem a haza törvényeit nem tanulták, s „*a nagy tudatlanságban és megrögzött erkölstelen szokásban továbbis örömet kívánnának maradni*”. Ezért illő pótolni mindazt, amit e téren az elődök elmulasztottak. Elhatározták, hogy a megírandó dolgokat esztendőnként a bírótétel alkalmával az egész nép előtt felolvassák, s „*méltó, hogy bé vágjuk és megharcsuk*”.

A konkrét törvénycikkelyeket megelőzi annak fejtegetése, mit kell tudni az igazságról, a törvényről és annak nemeiről, a szokásról és annak tulajdonságairól. A leírtakat összevetve a Werbőczy István Tripartitumának bevezetőjében olvasható fejtegetésekkel, számos hasonlóságot, azonosságot találunk²⁷. A statutumalkotással megbízottak tehát jogi műveltségű tanult személyek voltak, akik jászkiséri lakosok lévén a helyi viszonyokat jól ismerték. Az

²⁶ MNL JNSZML Kisér protocollum 1746. 56–76. p. A statutumalkotás terjedelmes szövegét mellékletben csatolom, a tanulmányba csupán részleteket emelek át az eredeti írásból.

²⁷ Werbőczy István: Tripartitum. Hármaskönyv 1514. Magyarország szokásjogának hármaskönyve... Lásd: www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

oktató hangnemben megfogalmazott jogfilozófiai fejtegetések után következik a tényleges rendtartás a bíró feladatairól, hivataláról, valamint a törvényhez illő dolgokról.

Az igazságból – írják – kétféle létezik, az egyik a *természet szerinti igazság*, ami az Istentől adatott, a másik a *törvény szerinti igazság*, ami a világi dolgok zsinórmértéke. Utóbbiakba sorolják az emberek közötti végzéseket, amit írott és kiadott törvénynek neveznek. A törvény pedig nem más, mint *az igaz egyik ága, a méltó és jó dolgok tudománya*. A törvényeket további két csoportba sorolták: egyik csoport a közönséges állapotokra (közállapotra) vonatkozhat, a másik csoport a magányosokra. Utóbbiak a személy szerinti igazságot tartalmazzák, kinek-kinek a jó sorát illetik.

A magányos, azaz az egyes személyekre vonatkozó igazságot három csoportba tagolták. *Első a természet törvénye, aminek a lényege, hogy a természetből és nem a szerzésből születik*. Tömören megfogalmazott filozófiája: *Úgy cselekedj mással, amint akarod, hogy veled cselekedjenek*. *A második csoportba sorolják a nemzet törvényét a harmadikba a polgári törvényt*. A hosszas filozofálásból számunkra ez utóbbi érdekes, mivel ebbe a csoportba tartoznak a helyi törvények.

Polgári törvénynek nevezik, amit egy község vagy város lsten dicsőségére és az emberek javára szerez, ez a törvény a város tulajdona. Ezért – írják –, ha helységünkben a közjóra akarunk használni, bizonyos rendet kell tenni. Kell, hogy ki-ki a maga kötelességét, a közönséges jónak előmozdítását a királyné és a haza törvényeinek praejudiciuma [sérelme] nélkül megértse. Majd felteszi a kérdést: miért kell a törvény? A felelt: *„Ez okáért hogy az Törvénytől való félelem miatt az Emberek vakmerőségek megh tiltassék és a gonosz emberek az artatlanoknak ne árcsonak és az gonoszok vakmerőségekis és ártásra való erejek a büntetéstől való félelem miat megh zaboláztassék”*.

„...Minden Törvény az vagy valamit megh enged, avagy megh tilt, avagy büntet az vagy valamit parancsol. Enged úgy mint hogy a jó Vitéz és jóságos cselekedetű ember valami jutalmat keresessen, Tilt úgy, mint Senki ne lopjon, senki felebarátjának kárt ne tegyen,

Istenit ne Káromolya s a.t. büntet, mint hogy aki embert ölend, Feje essék el érette. Parancsol penigh mikor így szól: Szeressed a te uradat Istenedet."

Az oktatásba beemelték, amit szerintük tudni kell a szokásról. „Az szokásról és annak megh erősítésiről jegyezzük megh röviden mi legyen a szokás, nem egyéb, hanem annak erkölcséből föl vött valaminemű oly Törvény az Embereknek az mely közönséges méltóságból ugyan Törvéntis szerezhethetne, és ez az oka, hogy az szokásis nehányszor Törvénynek neveztetik, de megh kel tartani, hogy azon szokás mindenkor és mindenek előtt tiz esztendőök folyásában állandó képen szokásban legyen.” Werbőczy a consuetudoról – ami inkább szokásjog jelentésű – azt írja törvénykönyvének előbeszédében, hogy a törvényt és szabályrendeletet magyarázó, pótló vagy rontó, írásba foglalt, de hosszú ideje gyakorlatban lévő, az erkölcsökből származó olyan jog, amely törvény gyanánt szolgál. A jászkiséri statutum tehát a „hosszú időt” 10 esztendőben szabta meg.

A Jászkun kerület helységei közül először Jászkiséren rögzítették jegyzőkönyvben, a lakosságnak kihirdetendő rendelkezésben, hogy a szokásnak akkor van törvényereje, ha már tíz esztendő óta gyakorolták. Mai ismereteinkre lefordítva, a szokásokból kialakult társadalmi norma, az első tíz év alatt, ha gyakorolják jogszokás, tíz év után átalakul szokásjoggá, azaz helyi szinten törvényerőre emelkedik. Betartását a továbbiakban nem a közvélemény kényszeríti ki, hanem a helyhatóság szankciókkal biztosítja.

Mivel a község életében a legfontosabb tisztség a bíráké volt, a statutum legelőször a bírák jogait és kötelességeit tárgyalta, mert ők azok, akik „*ítélettel törvényt mondanak*”, s ítéletüknek igaznak és törvény szerint valónak kell lenni. A hosszadalmas bevezetőhöz viszonyítva feltűnően röviden fogalmazzák meg az ordinárius, más néven főbírónak szánt oktatást. Idézem: „*Megh értvén az Bíró mijért mondatik Bírónak azért tisztiben és hivatallyában szorgalmatossan el járván Kötelességének esmérje lenni, hogy a mely dolgokat Fő és Districtualis Tiszt Uraimék parancsolnak és az mellyeket a Nemes Tanács concludal[elhatároz] serényen és minden idő*

halasztás nélkül effectuallya[foganatosítja], és végben vitesse. nem különben alatta levő tisztviselőkre kivált a székhelyre quantumot szedő perceptorra és a Csaplárosra szorgalmazatosan vigyázzon, gyakran próbára vonván, az Szék Bírót és Csapláróst.”

A statútumban sorra veszik a tanácsbelieket, a nótáriust, a borbírókat a malombírókat, a hadnagyokat, a polgárokat, majd legvégül a köznépnek szánt instrukciók következnek. A céheket a köznéphez sorolják. A lakosságnak szánt oktatásban részletezik a közösségi együttélés szabályait, külön felsorolva mi az, amit Kiséren írásba foglalt statútummal tiltanak, s a tilalmak megszegői milyen szankciókra számíthatnak. A statútum a mindennapi élet egész területére kiterjed, a viselkedési szabályoktól a gazdálkodás szabályozásáig. Az 1799-ben megjelenő Jász kun Statútumot megelőző korszakból ez a megmaradt legrészletesebb helyi szabályozás, amit Jász kun kerületbeli helységekből jelenleg ismerünk, s ami kétséget kizáróan beemelte a jogszokást a helyi törvények, a statútumok sorába. (Lásd: 1.sz. melléklet)

Az ilyen módon megalkotott és elfogadott statútumok minden esetben csak a közigazgatási egységen belül élőkre vonatkoztak a településről, a Jász kun kerületből elköltözöttekre már nem. E normák megtartására tisztségviselőik a választás legitimitásából merítették hatalmukat. Az igazgatás konfliktusmentes működését a társadalom érdekezése segítette. A kerületek lakossága a redempcióban megszületett új autonómia hatására élesen elkülönült a kerületeken kívül élőkől, akikkel szemben kialakult a egyes származású helyi népesség társadalmi egysége. A törvényhatóság legfőbb jellemzője lett, hogy szabad emberek alkották, akik választott vezetőik és autonóm igazgatásuk segítségével intézhették saját sorsuk alakulását, a maguk érdekében hozhattak helyben törvénynek tekintett rendelkezéseket.

A redempció előtti korszakban gyökeret vert jogszokások elemeit azonban a közösség jogtudata akkor is őrizte, amikor az igazgatás működését már statútumok és törvények szabályozták.

1790-ben, a református többségű Karcagon a nótáriusválasztásnál²⁸ a lakosok által jelölt református Kálmán Sámuel felesketése helyett három katolikust akart a főkapitány jelölni, de a karcagiak felháborodva tiltakoztak. Mondván, a főkapitány a privilégiumot és ősi szabadságaikat sérti meg, mert nem lehet, hogy „*a mi tetszésünk és akaratunk ellen valamely hivatalbéli személy szolgálataunkra adasson*”. A privilégium 4. pontját – írták a főkapitánynak – a kerületek főtisztjei is kötelesek megtartani.

Törvényhatóságuk fennállásáig több hasonló jogérvényesítési mozgalomról tudunk, melyek a települések szintjén, vagy az egész Jászkun kerületre kiterjedő szervezkedéssel, petíciózással demonstrálták a jászkun népesség erős jogtudatát.

A Jászkun kerület lakosságának közéleti aktivitását és jogismeretét mutatja, hogy a jogsérelmek orvoslására alkalmazott petíciós szokásukat a redempció után is gyakorolták, még az országgyűlési törvényhozás befolyásolására is bevetették.

Szabadszálláson 1839-ben az árvízkárok helyreállításához a településnek adott olcsó deszka nagy részét maguk a szenátorok vásárolták meg. A jogsértés miatt a választáskor a lakosok ki akarták tessékelní a tanácsból a közérdeket figyelmen kívül hagyó személyeket. 1839-ben azonban a szavazók már nem tölthettek be minden szenátori helyet, csak a bírójelöltekre szavazhattak. Ezen felháborodva a megjelent 80 választó többsége nem szavazott.²⁹ Petícióban követelték, hogy „*az arra kirendelt időben a magukat rosszul viselő és helytelen életű Elöljáróktól a Nemes Tanácsot megtisztíthassák, és Istenesebb életűekkel ki pótolhassák*”. Az ügy a Jászkun Fenytő Törvényszékre került, ahol elutasították a lázongókat. Számunkra figyelemre méltó a sértett lakosok törvényszéken hangoztatott kijelentése, idézem: „*Így tehát mi alább valók vagyunk a vármegyei jobbágyoknál; mert azok szabadon választhatnak maguknak Bírakat, nótáriusokat, elöljárókat [...] E szerint a mi privilégiumunk csak szembe kötő és a Dietai Törvények is e tárgyban haszontalanok*”.

²⁸ MNL JNSZML Jászkun kerület iratai Fasc. 1 No279. / 1790

²⁹ MNL JNSZML Jászkun kerület Fenytő Törvényszéke iratai 31. füz. 5. köt. 48. sz.

A választási törvény torzulásai és a módosítás halogatása miatt számos tumultus keletkezett. Az egész Jászkun kerületre kiterjedt társadalmi konfliktus alakult ki az 1843-as koordinációs törekvések, azaz a kerületi igazgatás átalakítására kidolgozott követi utasítás érvényesítésének akadályozása miatt. 1843-ban a kerületek országgyűlési követe megváltoztatta a kerületi közgyűlésen és a településeken elfogadott utasítást. Amikor mindez kiderült a Jászkun kerületben 2000, a Jász kerületben 4000 aláírást gyűjtöttek felháborodásuk alátámasztására. A koordináció ügyéről és a társadalmi konfliktusok jászkunsági típusairól több feldolgozás jelent meg.³⁰ Itt és most a jászkunok petíciózási szokásaira hívom fel a figyelmet. A jogérvényesítés követelésének ezt a módját a Jászkun kerület lakossága települési, kerületi és országos ügyekben egyaránt alkalmazta. Jogtudatuk az idők során nem csupán a közösség igazságérzetéből táplálkozott, történelmi gyökerekből sarjadt. A Jászkun kerületben mindenkor támaszkodhattak az 1745-ös privilégium és a József nádor által 1799-ben kiadott helyhatósági törvény a Jászkun Statutum széleskörű ismertségére. Utóbbi több kiadásban megjelent, s talán éppen azért, mert a lakosság körében eleven élő jogszokásokat foglalt rendszerbe Honi törvényeknek is nevezték.

A redempciót engedélyező diploma jogi tartalmáról, az azt kiegészítő 1751-ben kiadott rendtartásról és a Jászkun Statutumról mint a Jászkun kerület életét meghatározó jogforrásokról gazdag szakirodalom áll a kutatók rendelkezésére. Szinte nincs olyan a Jászkun kerülettel, a jászkunokkal foglalkozó kutató, aki ne tért volna ki munkájában az említett jogszabályokra különféle összefüggésben, így a jogszokások szempontjából is.³¹ Bebizonyosodott, hogy a kiváltságlevélbe befoglalt jogok és kötelezettségek

³⁰ Almásy Ignác: *Elaboratum de regulatione districtus Jazigum et Cumanorum* (XI.sz. melléklet: *Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis objecta articulo 67. anni 1791. sibi delata elaboratum.*) Posonii, 1826.; Bánkiné Molnár Erzsébet: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a Jászkun kerület közigazgatásának megreformálásában. In: Botka János (szerk.): *Zounok 1.* Szolnok, 1986. 103–127. p.; Bagi Gábor 1995. 218–226. p.

³¹ Bánkiné Molnár Erzsébet 1995.; Szabó László: A jászsági nagycsalád és az öröklésjog – a leányrész. In: Bánkiné Molnár Erzsébet–Bathó Edit–Kiss Erika (szerk.):

egy része már az 1279. augusztus 10-i oklevélbe is befoglaltatott, amint azt sem kell újból igazolnunk, hogy a Jászkun kerület alkotmányos életének új szabályozása szokásjogi alapokra és az idők során elnyert kiváltságaira épült.

A redempció idején a Jászkun kerület három területi egységében – a Kiskun, a Nagykun és a Jász kerületben – mintegy 40 000 fős lakosság élt, akik három mezővárost és 22 falut népesítettek be. 1846-ra 17 település kapott mezővárosi rangot, nyolc község maradt. A népesség számának növekedése folytatódott, 1870-ben a Jászkun kerület 215.526 személy által lakott, 860.277 katasztrális holdon elterülő törvényhatóság volt. A törvényhatóság fennállásáig meghatározó maradt társadalmának organizáltsága, de az intézményesült igazgatásba és jogszolgáltatásba mindenkor szervesen illeszkedtek azok a jogszokások és jogi szimbólumok, amelyeket a Jászkun kerület organikus közösségei ruháztak fel jogbiztosító erővel.

A Jászkunság kutatása 2000. Jászberény–Kiskunfélegyháza, 2002. 113–118. p.; Örsi Julianna 2003.; Pozsonyi Zoltán: Normaszegő nők a túrkevei Vincze családban. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogszabályok-jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 251–278. p.; Szilágyi Miklós 2005.; Nagy Janka Teodóra 2005.; Örsi Julianna 2005.

STATUTA.

PRO JUDICIIS

JAZYGUM,

ET

CUMANORUM.

Böszörményi Varga Samuclé
1820. Esztendő.

PESTHINI,

Typis Joannis Thomae Trattner.

1820.

A Jászkun Statutum címlapja tulajdonosának bejegyzésével

IV. A jogszokások és a szokásjog a Jászkun kerület településeinek igazgatásában

Amint a hivatkozott szakirodalom³² feldolgozta, a földesúri alávetettség időszakában (1702–1745) nem csak megmaradt, hanem egyre differenciáltabban működött a Jászkun kerület helységeinek önkormányzati igazgatása. A kerületi önkormányzat tisztségviselői közül mind a Német Lovagrend, mind a Pesti Invalidus Ház földesurasága idején a földesurak csak a főkapitány kinevezési jogát tudták megszerezni, az alkapitány választott tisztség maradt, igaz, a választást a földesúr jóváhagyása érvényesítette. A generális közgyűlés részben megőrizte a kerület irányításának önkormányzati vonásait, részben a földesúri adminisztráció igazgatási fóruma lett. Az alapos jogismerettel és erős szabadságtudattal rendelkező kerületi tisztségviselők a földesúri adminisztráció működése ellenére megakadályozták a robotkényszer bevezetését, s ez által a földesúri majorsági gazdálkodás meghonosítását. A jászkunok az eladatás ideje alatt mindvégig taksás jobbágyságok voltak, akik az árenda megfizetése mellett szabadon gazdálkodhattak. A robotkényszer megtagadását az adásvételi szerződés tette lehetővé, amelybe befoglalták, hogy a kerületbeliek *„a királyság törvényeiben elfogadott szokás szerint”* kötelezhetők robotra. A szerződő Lovagrend nem volt tisztában azzal, hogy a jászok és a kunok soha nem tartoztak robottal, arra csak külön országgyűlési határozattal kényszeríthették volna őket. A bonyolult és hosszadalmas jogszerzést a Lovagrend nem vállalta, inkább meghagyta *„jobbágyainak”* régi szokását és elfogadta az árendát a robot helyettesítésére. A robotkényszer elkerülésének következményei közül talán a legnagyobb hatásúnak a parasztgazdaságok megerősödését tekinthetjük, hiszen a lakosság gazdasági ereje nélkül nem valószínű volt volna meg a jászkun redempció.

A 18. század elején fokozatosan ismét benépesülő kerületbeli helységekből a régi szabadság emlékét a 150 éves török uralom

³² Lásd a 3. jegyzetben felsoroltakat!

menekülésre kényszerítő körülményei között is őrizte a hagyomány. Amikor a körülmények engedték, a visszatérők között – bár csökkenő létszámban – mindig voltak, akik a hajdani szabadságukat éltették, a kollektív tudat által megőrzött tradíció erősíthette a közösség összetartozását, és talán a menekülések tragédiájában mentális védőburkot jelentett számukra. Az etnikai népcsoportokként elnyert jogaik tehát soha nem vesztek ki teljesen a köztudatból, hagyományként, olykor szokásként beépültek mindennapjaik normarendszerébe. A helységekben az eladatás után is az 1702 előtt kialakult igazgatási rend szerint választották elöljáróikat, maguk közül szabadon. A helyi tisztségviselőkkel működtetett közigazgatás apparátusa támaszkodhatott a helyi közösségek felfelbukkanó ősi jogszokásaira, és a helyben törvényként tisztelt szokásjogra, ami az irányítást is megkönnyíthette. Tisztségviselőik szabad választása a megőrzött folytonosság bizonyítéka.

A szinte minden uralkodó által megerősítettett jász és kun kiváltságok tartalmát nem csupán az emlékezet őrizte, írott példányaikat vagy azok másolatait beírták a jászkun helységek jegyzőkönyveibe, s a mezővárosok levéltárai megóvták a pusztulástól. A 19. századtól sorra jelentek meg a becses dokumentumok történeti, jogi gyűjteményei, az egyes decretumok jogi tartalmának ismertetésével. Közülük ki kell emelni Gyárfás István monumentális munkáját, valamint Kele József és Pintér Jenő jogtörténeti munkáit. A szabadon választott elöljáróik, a főbírók és a kerületi kapitányok különleges komplex hatalma és az irányukban megnyilvánuló közbizalom az írott forrásokból dokumentálható.

A jászkun alkapitány és a hasonlóan választással betöltött külön kerületek kapitányainak tisztségét erős közbizalom övezte. Tekintélyük szinte kikezdhethetlen volt, intézkedéseiket nem kérdőjelezték meg, tisztségük betöltését mindenkor anyagi javakkal is honorálta az érintett kerület népe. A lakosok szemében a kapitány volt az a személy, aki ítélezhetett vitáik, sérelmeik esetén, akitől a falu elöljáróival szemben is védelmet és igazságtételt kaphattak. A közgondolkodásban teret nyert bizalom középkori gyökerekből táplálkozhatott, s besorolható abba a körbe, amelynek

középpontjában a már említett jászkun szabadság, mint társadalmi szimbolika áll. A 17. század elején a Jászságban *„mikor valaki bort kezdett a faluban, minden hordóból egy-egy iccze járt az kapitányoknak, az ki Dósában lakott, – ha az mészáros tehenet vágott akár Dósában, akár Négy szállásban, annak is a nyelve és veséje a kapitányoknak járt, ki Dósában lakott.”*³³ A község közös tulajdonának haszonvételeiből a kapitányt egyharmad rész illette. A kapitány természetbeni járandóságának szokása érvényes volt a halászó vizekből, a Millér rekeszes morotváiból kifogott halra épp úgy, mint a jász település határában szedett madártojásra és a vizes réteken, például a Sebesérfenéknek nevezett réten fogott csíkra. A fogást követően legelőször a kapitány részét kellett kivenni, s csak azután lehetett a megmaradt kétharmadot tovább osztani. A kapitány, ha akart, lemondhatott a maga részéről. A 18. század közepéig a kapitányok nem kaptak rendszeres, meghatározott összegű fizetséget a tisztség betöltéséért. Az eseti juttatások mellett adómentességük volt és „ősi szokás szerint a kerület községeiben a különböző kihágások, törvénysértések és bűnesetek során kirótt birság- és büntetéspénzek harmadrészét kapták”³⁴ A büntetésekből a községi pénztárba befolyt pénz harmadolásának szokása akkor is tovább élt, amikor abból már nem a kapitányt részesítették, hanem a helységek egyéb gyarapodására fordították, legtöbbször az egyházra.

1742-ben kocsmai mulatozás és beszélgetés közben a beszélgetők a bíró ellen fordultak. A harag oka szerintük a hibás földosztás volt, amiért az egyikük a bírót kicsapatta volna a helységből, sőt még az adójának kifizetését is megajánlotta, csak menjen ki a faluból. Az ügy kivizsgálása közben kihallgatott egyik tanú szerint a kocsmai beszélgetésben elhangzott: *„Bírák Uraink csak magok között osztyák el a jó földet. Teremtő útét úgy segillye holnap kihozza a kapitányt.”* A másik tanú a perbe fogott Nyíri Gergelytől hallotta, megesküdött, hogy *„holnap kihozza a főkapitányt, hogy ossza el a földet”*. Az idézethez hasonló megnyilvánulások minden

³³ Gyárfás István 1968.

³⁴ Kiss József 1979. 98. p.

esetben megismétlődtek, amikor úgy gondolták a főbíró vagy a tanács megsértette a szokást és nem az elvárt igazságosság szerint cselekedett. Ilyenkor mindig akadt valaki, aki kimondta: felmegegyek a kapitányhoz. Az efféle fenyegetőzést mind a közvélemény, mind a tanács eltúrte, de a földesúri korszakban már zavar keletkezhetett a bírósági hatáskörök érvényesülésében, mert 1731 februárjában az egyik bűnügy tárgyalásakor szükségesnek tartotta a türkevei bíró jegyzőkönyveztetni, hogy ha valakit sérelem ér, először a „*Helységbeli N. Törvényszéken*” tartozik kivizsgáltatni, de ha előbb a kapitány esküttyének, vagy magának a kapitánynak adja elő, s a pertől elmarad, vagy valamely részben egyezség születik is a kapitánnyal, követelését fenntarthatja. A kapitánynak azonban hiába volt megkülönböztetett tekintélye, a jelenlétében történt békekötések semmivel sem bizonyultak tartósabbnak, mint a tanács előttiek. A visszaesők vinculumum azonban jóval nagyobb volt a főbíró által kiszabhatónál. 1744 nyarán ugyanaz a két házaspár már másodszor kötött békét egymással Kálmán Imre nagykapitány előtt. A második békekötéskor a kapitány arra az esetre, ha ismét felbontanák a békességet, 100 botütést szabott vinculumumnak.³⁵

A helyi tisztségviselőkkel szemben mindenkor szigorúbb volt a lakosság, botlásait, igazságtalan vagy annak vélt intézkedéseiket nem nézték el. A helyi normák megsértői büntető szankciókra számíthattak, hogy milyenre azt a jegyzőkönyvek bejegyzései tartalmazzák. 1728-ban statutumot alkottak az állatokat az adózás elől eltagadók büntetésére. A népgyűlésen az egész tanács és a communitas jelenlétében meghozott rendelkezés szerint a jószágot eltagadóknak, ha a vétek először fordult elő, az árenda összegét duplán kellett megfizetniük. A későbbiekre azonban differenciáltabb szankciót szabtak, mi szerint: „*Az Eskütt ember fizet kilencz marjasokat, az közönséges külső ember pedig felét. idest ötöd fél marjasokat; az Kinek pedig csak egy juhocskája maradott ell két márjás és két polturára lészen büntetése; Hogy jövendőben pedig az*

³⁵ MNL JNSZML Kunmadaras Protocollum 1733–1830. / 1744. 17. p.

*ilyen dolgok ell tavorzassanak, valakin tapasztaltatik jország elvesztése leszen büntetése.*³⁶ Különbséget tettek a visszaesők vin- kuluma között, az esküdt embernek 40, a külső embernek 20 fo- rint bánatpénzt kötöttek ki. Esküdteknek az előljáróság tagjait il- letve a közösség szolgálatába felesketett személyeket tekintették, külsőknek pedig a lakosokat. A statutumból látható, hogy a közös- ség erkölcsi felfogásában, lokális jogalkalmazásában a maguk által választott vezetőknek sérthetetleneknek és feddhetetleneknek kellett lenniük. Amennyiben a feddhetetlenségük csorbát szenved- tett, rájuk dupla büntetést szabtak, hiszen nem csak anyagi kárt okoztak, hanem visszaéltek a bizalommal.

A kerület népe az eladatás után is jogot formált arra, hogy a ka- pitányait, de különösen települése főbíróját, illetve a többi tiszt- ségviselőit földesúri beavatkozás nélkül választhassa. A bíróná- lasztáson minden lakos köteles volt megjelenni, mégis annak elle- nére, hogy a szavazástól távol maradók büntetésre számíthattak, sokan nem jelentek meg. Ma már nem megállapítható, hogy a me- nekülések során erősen keveredett lakosság jogtudata lett gyen- gébb elődeinél, vagy a kényelmesebb felelősség áthárítás, a nem- törődömség tartotta távol a mulasztókat. A helyi választások ki- emelten fontos jogi eseménye azonban hamarosan visszanyerte jelentőségét. A kerületek helységeiben eltérő időben és módon, de mindenütt újrászabályozták a közéleti felelősségvállalás kötele- zettségét.

Túrkevéen 1729-ben Bornemissza János a bírótétel előtt hír nél- küül elment a helységből, holott a választást hirdetéssel tudatták a lakossággal: *„hirdettetett vala egy... nappal, h. Minden lakossa az Helységghnek bírság alatt az bíró tételre jelen légyen, azért convin- cáltatott fl. 12. Hogy pedig Bíró Úr parancsolattyának nem engedel- meskedett ebben, hogy ő kegyelme helységghnek hittal szolgálna, ezért is convincaltatott fl 12”*.³⁷

³⁶ MNL JNSZML Jászfákóhalma Liber Fundinak nyilvántartott jegyzőkönyve 1727–1757. Rsz. 295. /1728. szept. 26.

³⁷ MNL JNSZML Túrkeve Actorum senatorialium 1726–1738. /1729. 20. p.

A Nagykun kerület másik településén a központi szerepet betöltő Karcagújszálláson³⁸ (Karcag) 1731-ben a földesúr megpróbált a választásba beavatkozni, s a bírótételt katonai asszisztenciával hajtották végre, de a falu fellázadt. A lakosok követelték, hogy Vitáris Márton kapja meg a tisztséget, akit „*sok számbul álló lakosaink vox avagy suffragium [közmegegyezés] által tették bírójuknak*”. Követelésük érvényesítésére szószólót jelöltek maguk közül, aláírásokat gyűjtöttek, és adakoztak az ügyintézés költségeire. A megmaradt ügyiratban található aláírási íveken 341 elégedetlen személy neve szerepel. Szabadságaik védelmezésére a redempció után is hasonló módszereket alkalmaztak.

A Jász kerület székvárosában, Jászberényben az idézett túrkvei eset után öt esztendővel írásban rögzítették a lakosok választói kötelezettségét. „*Arra nézve ki ezután elmulasztja – mármint a választáson való megjelenést – ha házas gazda lészen két rénes forintra, ha sellér egy forintra fognak büntetetni, ez determinálta az Nemes Tanács*”.³⁹ Az 1734-es jászberényi határozat a bíróválasztások jogszokásbeli gyökereire mutat. A következő évi bíróválasztáskor – ekkor még április 24-én tartották az előjárók választását – a jegyzőkönyvi bejegyzés ismételten megerősítette a helyi törvénnyé emelt jogszokást. „*1735. Die 24 Április Nemes Jász Berény Várossa Lakossai régi bevött szokása szerint öszve Gyűlvén úgy rendes városunk Házához Istenes voxa szava szerint választattak úgy, mint...*”⁴⁰, majd név szerint felsorolnak minden megválasztottat tisztségével együtt.

A feljegyzés bizonyítja, hogy a redempció előtt mindenki, aki a településen élt jogosult, sőt köteles volt a bíróválasztáson részt venni. Talán ide vezethető vissza az évszázaddal később feljegyzett szabadszállási eset, amikor valaki azért nem ismerte el a bírói ítéletet, mert nem vett részt a bíró választásában. Történt, hogy

³⁸ MNL JNSZML Polgári perek, Rsz. 259. Capsa 12 Fasc. 1 No. 8. /1731.

³⁹ MNL JNSZML Jászberény Protocollum 1734. 213. p.

⁴⁰ MNL JNSZML Jászberény Protocollum 1735. 221. p.

egy szabadszállási birtokos, amikor az elöljáróság becstelenítésével vádolták, azzal védekezett, hogy „*én nem ismerem az urat Bírámnak, minthogy nem én választottam*”.⁴¹

A 18. század elején a jász és kun kerületek községeiben a közösségi önszerveződés hatása a községek helyi irányításában érvényesült legerősebben. Az 1705-ös összeírásában található községi tisztségviselők sokaságából olyan közigazgatási rendszer működésére következtethetünk, ami a lakosság életének minden területét átfogta. „*A közösség életében és halálában is mellette állott tagjainak*.”⁴²

A községre vonatkozó rendelkezéseket akár az egyes kerületek kapitányaitól, akár a földesúri adminisztrációtól származtak, vásárnaponként a falu lakossága előtt olvasták fel, a nótárius feladata volt a felolvasottak megmagyarázása. A rendelkezések megtartásáért a községi bíró felelt, akinek felelősségére a publikálendő levélben figyelmeztettek. A többszöri ismételt felolvasás és magyarázat, valamint az ügyek és események népgyűlés jellegű megvitatása közben ki-ki megtanulta, melyek a soron következő kötelességei, meddig és mire terjednek a saját- és választott vezetőinek jogai. A helyi bírászkodás jogforrásai szintén a népgyűlések joggyakorlatában gyökereztek, a társadalmi együttélés normái a közösség mindennapi életében kristályosodtak a testületi üléseken megfogalmazott, jóváhagyott, elfogadott statútumokká. Ezek a jogosultságok „*alulról törtek utat a főhatóságok felé*”⁴³ a földesúri adminisztráció csupán hallgatólagosan tudomásul vette. A helyi bírászkodásban a szokáshoz igazodott a jogsértések kivizsgálása, felderítése, tárgyalása. Az ítéletekben azonban nem csak a közösség népi normarendszere tükröződött, hanem teret kapott a hatalmi érdek érvényesítése is.

Amikor a jegyzőkönyvekben jogforrásra hivatkoznak az legtöbbször szokás, s csak elvétve írott jog. Arra is van példa, hogy

⁴¹ MNL JNSZML Jászkun kerület Fenyítő Törvényszék iratai 32. füz. 2. köt. 34. sz./1841.

⁴² Szabó László 1979. 174–175. p.

⁴³ Kiss József 1990. 283. p.

egy jogügyletet azért nem ismertek el törvényesnek, mert a lebonyolítása sem az írott jognak, sem a jogszokásoknak nem felelt meg. 1737-ben egy ház eladásának ellentmondott az eladó veje, mert sem szerződés nem készült az adás-vételről, sem az eladást jelképező szokást nem gyakorolták. A szokás szerint valamelyik párnát vagy egy széket ki kellett volna vinni a házból, annak jeléül, hogy az eladó abban „*tovább már nem gazda*”. A bíróság a vőnek adott igazat, hiszen a meg sem kötött szerződést a tanács sem hagyhatta jóvá, nem hirdethették ki és csorbult a birtokbavétel nyilvánossága is. A vő ilyen körülmények között nem értesülhetett az adás-vételről, s az elővásárlási joga, amely mint rokont megillette, nem érvényesülhetett.⁴⁴

Az ingatlan adásvételek megerősítése, jóváhagyása vagy az adásvétellel kapcsolatban felmerült panaszok kivizsgálása a helyi tanácsok befolyásával zajlott. A szokásrend szerint egy-egy ingatlan eladásakor az eladónak először a rokonokat kellett megkínálnia, ha ők nem tartottak igényt a vételre, akkor vehette meg a családba nem tartozó idegen. Jászfényszaruban 1726-ban egy testvérpár az adásvétel megtörténte után négy esztendővel kérte a tanács segítségét, hogy rokonuk házának eladását semmisítsék meg, mert mégis igényt tartanak a ház megvásárlására. A vevő azonban abban a hiszemben, hogy a ház már az övé, bővítette az épületet. A testvérpár kérelmére összehívott tanács ezért, no meg arra is figyelemmel, hogy az atyafiak tudtak az adásvételről, mégsem tiltakoztak, meghagyta a vevőt a háztulajdonban. Arról, hogy Földvári János a házat „*birhassa, lakhassa, mint sajátját. Törvény levelet is kiadattuk eő Kegyelminek helységhe pecsétivel erősítvén*”⁴⁵ – írták. Fényszaruban a földbirtoklás vitás ügyeiben „*Bírák, Tanács és Közönséges Lakosok*”⁴⁶ együtt döntöttek. A vitatott kert használatának ügyét 1726. március 31-én tárgyalták – tehát a tavaszi vetés időszakában – de nyilván akkor nem volt idő a jegyzőkönyve-

⁴⁴ MNL JNSZML Karcag tanácsi jegyzőkönyve 1737. 18. p. Az esetet közli Györffy István 1921., valamint Örsi Julianna: Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Túrkeve, 2011. 205. p.

⁴⁵ MNL JNSZML Jászfényszaru tanácsi jkv. 1726. nov. 9.

⁴⁶ MNL JNSZML Jászfényszaru tanácsi jkv. 1727. 12. p.

zésre, s csak a következő évben írták le az esetet. Arra is gondolhatunk, hogy nem a helység házában, hanem a határbeli helyszínen született meg a határozat, ahol megjelent több lakos. A kertet azoknak a gazdáknak a birtokában hagyták, akik azt már több éve művelték.

Mivel a községek belső önszerveződése a helyi gyakorlatban elfogadott jogszokásokra támaszkodott a 18. század közepéig a jegyzőkönyvekben alig van bejegyzés. A jegyzőkönyvek felsőbb rendelkezéseket, helyi normaszegéseket, a választott tisztségviselőknek és a helység konvenciósainak a lakosság iránti kötelezettségeit és jogait tárják elénk, csak az 1740-es években szaporodnak meg az egyéb, főleg a redempcióval kapcsolatos feljegyzések.

A jogszokások jelentőségére mutatnak a publikált rendelkezések nyomtatékosításában fellelhető különbségek. A földesúri adminisztráció vezetője – Podhradszky György –, aki magát főkapitánynak titulálta, körleveleinek befejező részében szankciók hangoztatásával emelte ki intézkedésének jogi érvényét. 1742 tavaszán Podhradszky hosszadalmas cikkelyekbe szedett körlevéllel próbálta megakadályozni az idegenek befogadását. A körlevélben felsorolja a különféle rendű, rangú idegeneket, akiknek az elfogásához, a helységből való kiutasításához a bírák kötelesek hozzájárulni. Megjegyzendő, hogy a jászkunok őrizték szabadköltözési jogukat, amit a településre érkező idegenek befogadásánál is szabadon a maguk kedve szerint értelmeztek. Podhradszky fenyegetően megfogalmazott levele a végrehajtás felelőseit a következőként nevezte meg: *„minden czikkelyeiben való megtartására a Helység Bírái, Eskütti és Lakosi intetnek a Helység notariussinak pedig sub accessione sui officis parancsoltatik, hogy ki ki ezen Currenst praeteállya, ne lehessen a Helység Bíráinak ezen rendelkezéseknek nem tudásával mentségek, sőt minden Vasárnap a Helység lakosi edgyütt lévén ezen Currenst publicállyák és continentiáit magyarázzák, de magokis a nótáriusok is observállyák mind.”*⁴⁷

⁴⁷ MNL JNSZML Kunmadaras Protocollum 1742. 13–15. p.

A kerületi közgyűlésekből kelt körlevelekben, ugyanebben az időszakban, az utasítások hatékonyságának növelését a rendelet megelőzően már ismert szokások beemelése szolgálta. Például, amikor a kerület tudatta, hogy milyen szankciókat von maga után, ha a helység nem hajtja végre a közgyűlés határozatát, a végrehajtást egy régi szokásra történő hivatkozással ösztönözték. 1736 tavaszán a Jászberényben tartott generális gyűlésben a jelenlévők határozatot hoztak a helységek első bíróságáról, a kerületi esküdekről, választásukról és a szükséges határ-megújításokról. *„Az előbbeni régi szokás szerint továbbis statuáltatik, hogy minden helység az maga határit minden esztendőnként Szent György nap előtt statualt 24 f. büntetés alatt tartozik renoválni”* – írták.⁴⁸ A választott kapitányok, és a kerületi tisztségviselők ismerték a helyi szokásokat, hiszen a kerületben éltek. A földesúri adminisztráció viszont bürokratikusán kívülről szemlélte a falvak működését, s intézkedéseit csak szankciók hangoztatásával tudta nyomatékosítani.

Később a redempciót engedélyező privilégium VI. paragrafusa megerősítette, hogy a szabadon költözhető idegeneket a Jászkun kerület helységeibe befogadhatják, s egyben jogot kaptak, hogy a befogadottak teherviselését megszabják a helybeli szokások szerint. Valószínűsíthető, hogy a jogot – mert folytonosnak érezhetők – túl szabadon alkalmazták, ezért a redempció hírére beáramló idegenek befogadását a tanácsok igyekeztek korlátozni. 1754-ben Madarason (Kunmadaras) a tanács kerületi statutumra hivatkozva elrendelte, *„...az egész Helységben házanként publicaltassék hogy a Nemes Három Districtusok Statutumá szerént senki a Lakosok közül Bíró és Tanács híre és engedelme nélkül lakót maga házába ne fogadgyék...”*⁴⁹ A rendelkezés arra is kitért, hogy a lakosok azokról is kötelesek a bírónak hírt adni, akiket már korábban házukba fogadtak.

A jogi környezet 1745-től megváltozott, a változás hatása a lakosság életének minden szintjén dokumentálható, bár még a 19.

⁴⁸ MNL JNSZML Jászkisér Protocollum 1736. 5. p.

⁴⁹ MNL JNSZML Kunmadaras tanácsi jegyzőkönyv 1754. jan. 14.

században is előfordult, hogy a tanácsok helyi szokásra hivatkozva próbálták a privilégium vagy a statutumok rendelkezéseit nyomatékosítani.

1817-ben Nemes Besenyei Zsigmond halasi lakos a kerületeknél bepanaszolta a halasi tanácsot, mert szerinte megsértették a választás szabadságát. A panasza arról szólt, hogy a közönséget illető hatalmat a tanács magához ragadja és a megüresedett tanácsi székeket a lakosok szavazata, az érdem és az ezen hivatalra kíváncsi tulajdonságok mellőzésével tölti be. Besenyei hivatkozik a megelőző bíróválasztásra, amikor a megüresedett szenátori hely betöltésénél a kis tanács tagjai nem szavazhattak. A tanács maga mentésére jogszokásra hivatkozott. Idézem: *„Halas várossában soha szokásban nem volt az, hogy az ord. bírón kívül, akár második bíróra vagy perceptorra annyival kevésbé új tanácsbelire a nép, vagy annak képviselője az úgy nevezett Kis Tanács, valaha votizált volna”*⁵⁰ Ez a jog – mentették magukat – a városi praxis szerint mindig csak a restaurans tisztet és a tanácsot illette, s a tanács továbbra is e mellett kíván maradni. A választási szokás tanácsi értelmezésére a halasiak a maguk módján reagáltak, mert hamarosan arról tárgyaltak a kerületi gyűlésen, hogy Halason 30 éve szokás, hogy a nem tetsző bíró javait felgyűjtják. Ezért ezentúl a bíró házáat két külön strázsa vigyázza, s a kárát a beneficiális kassza terhére térítsék meg, ha az nem futná, vessék ki a megtérítendő összeget a lakosokra.⁵¹

A redempció előtt azonban a rituális keretek között lezajlott periodikusan ismétlődő eseményeken, mint például, a bíró választás, az éves számadás minden alkalommal jogszokásokra hivatkozva erősítik az intézkedés törvényességét. Ez akkor is érezhető, ha a szöveg direkt módon nem utal rá. 1727-ben Jászfényszaru jegyzőkönyvében olvasható: *„Mi alább megh írt Nemes Jász Fénsszarussy Bírák, Esküttek, és Közönséges Lakosok agyuk tuttára*

⁵⁰ MNL JNSZML JK. közigazgatási iratai Fasc.4. N° 300/1817.

⁵¹ MNL JNSZML JK. közigazgatási iratok Fasc. 4. N° 34

*mindeneknek az kiknek illik ez levelünk rendében, hogy régi Helységünk Törvénnye, igazságos szokássa szerint*⁵² *adnak számot az elmúlt esztendőről.*

1730-ban ugyanebben a jegyzőkönyvben így írtak: „*Mi Alúl írt Nemes Jász Fénszarusi Bírák, Esküttek, és Közönséges Lakosok, Adgyuk értésére mindeneknek az kiknek illik ez levelünknek rendiben; hogy helységünknek igaz törvénnye, s Régi édes eöreginknek helyes és szép szokása szerint az 1728 dik esztendőben Markó Jakab Uram eö Kegelme Feő Bírája, és Török Mihály Uram eö kegyelme kiss Bírája lévén helységünknek; Annak okáért eö kegyelmek, a szép igazságnak rende és mivoltának folytatására való nézve: előttünk magok számadását ki terjesztvén, és ki világosítván, egyszer s mind korcsma és mészár székbeli jövedelmekről, nem külömben Arenda, és Portionak Quantum fel vetése szerint való Perceptioirol számot adván: [...]Azért praesentes attestallyuk, Hogy felül írt Markó Jakab eöreg Bíránk, Török Mihály Kis Bíránk jó akaró urainkat eö kegyelmeket több magokhoz tartozó tiszttel együtt absolvalyuk; Ugy hogy sem most, sem jövendőben semmi némű szín és akarmitis gondolhatunk Practica, vagyis inventio alatt, semmi némű praetentioval ne legyen és neis lehessen, seőt inkább minden nemű legitimus inpetitorok ellen, tartozunk eö kegyelmeket tucalni, defendalni és oltalmazni; melynek erősségére és nagyobb allandóságának mi voltánkál hitelére adtuk ezen absolutionalis levelünket, Helységünk szokott ilő Pecsétivel, s magunk nevei subscriptiojaval, meg erősítven Jász Fén Szaru 3.apr. 1730*”.⁵³ A jegyzőkönyvben név szerint felsorolták a jelenlévőket, hiszen ők voltak az ünnepélyes akció hitelességét tanúsítók, akik a falu közösségét képviselték.

Az évente ismétlődő számadási procedúra jegyzőkönyvezésében csekély fogalmazásbeli eltérés mutatható ki. Fontos jellemzőjük az ünnepélyesség és annak rögzítése, hogy a számadás lebonyolítása és a számadó felmentése őseik szokása szerint történt. 1742-ig minden számadás leírásában utalnak a szokásszerűsége,

⁵² MNL JNSZML Jászfényszaru Protocollum 1727. 8. p.

⁵³ MNL JNSZML Jászfényszaru Protocollum 1. 23–24. p.

ami az ünnepélyes keretek és a nagyobb nyilvánosság mellett mintegy legitimálta az eseményt.

Jászfényszaruban az 1742-ben kelt felmentő bejegyzésben ugyanúgy a jogszokásra hivatkoztak, mint 12 évvel korábban. „*Mi Nemes Jász Fenszarusi Bírák és esküttek Praesentem recognoscálylyuk és agyuk tudtára mind azoknak az kiknek illik, hogy nemes Jász Fenszaru Helységünknek ordinarius Bírája Halápi János Urunk eő Kegyelme Szabó István kis Bírójával és több hozzá tartozandó Polgárjaival együtt adott számott az Helségünk Lakossai előtt régi édes öreg attyáink szokások szerint minden némű proventusokrúl Arenda és portio impositákrúl és Erogatiokrúl és Malombéli perceptiokrúl, és erogatiokrúl. [részletes számszaki elszámolás] mind ezekről előttünk Számadását megh világosította volna Semmivel Restantiarius nem maradott hanem plenariae (teljesen) minde-nekrúl eleget tett. Ehez képest az modo imposterii eő kegyelmük és hozzá tartozandó tisztjeit absolválylyuk, úgy hogy sem mink sem posteritásink eő kegyelmeken vagy is successorin semminémű Praedensióink ne lehessen, hogy ha pediglen valaki ez iránt háborgatná, tartozunk minden némű Impeditorok ellen oltalmazni; kinek is nagyobb és állandóbb el hitelére adván ezen absolutionalis levelünket.*”⁵⁴ A jegyzőkönyvi bejegyzést ekkor is a számadáson jelenlévő személyek név szerinti felsorolása tette hitelessé. A 12 évvel korábbiakhoz hasonlóan név szerint felsorolták a jelenlévő tanácsbelieket és az úgy nevezett közönséges lakosokat. A számadás tehát jelképesen ugyanúgy, mint 12 évvel régebben illetve a közbeeső időszakban az egész faluközösség előtt zajlott.

Jászdózsán Jászfényszaruhoz hasonló ünnepélyességgel tartották meg a számadást, de ők írásban nem hivatkoztak a szokásra. „*Számot vetvén N. Szikszai Miklós Bíró Uramval minden Impositák, Introitusok, és Exitusokrúl, mellyeket percepiált, és erogált eő Kigyelme az 1740. maga feő Bíróságabéli esztendőben, mellyekről is eő Kigyelme Istenessen, Dicséretessen számot adott, úgy hogy se eő Kigyelme az becsülletes Helységnek adós nem maradot azon emlí-*

⁵⁴ MNL JNSZML Jászfényszaru Protocollum 1. 1742. 119. p.

tett 1740dik esztendőre sem pedig az Helység eő Kegyelmének sem-mivel sem restált, Kiért is az B. N. Tanács parancsolattyából azon Számadásról, mintegy quietantiájúl örök emlékezetre improtocol-lálatott 1741dik esztendőben, die 22án júli, Azon Számadás volt az egész Becsülletes Nemes Helység előtt; Úgy mintakkori Feő Bíró Szik-szai Miklós Uram első esztendeire adván számot. Törvény Bíró Bá-linth Tamás, Gulyás György, Nagy Istvány, Tóth Istvány, Bozóki Má-tyás, és az többi becsülletes Esküt Uraimék előtt mp. et coram me Ju-rato notario Joanne Kirják pro tune Possessionis”⁵⁵

Jászdózsán mindenkor azt hangsúlyozták, hogy „Számadás volt az egész Becsületes Nemes Helység előtt”⁵⁶ tehát a számadáson megjelent név szerint felsorolt lakosok az egész közösséget képvise-lik. A számadóknak a közösség nevében adták meg a felmentést.

Nem lehet tudni, hogy a nótáriusokon múltott vagy a települé-sek közötti mentalitásbeli különbséget tükrözi, hogy a reformátu-sok lakta kunsági településeken sokkal szűkszavúbbak a szám-adás megtörténtéről készült bejegyzések. Túrkevéen a szokást nem is említik, bár a számadás aszerint történt: „Számot vetvén N. Kal-lós István Urral az Festo S. Georgy 1727 egész két esztendőbéli Bí-róságában interveniált Congesztrumokról és Erogatumokról, nem különben maga költsön ki adott pénzeiről, mellyet az Falu szükség-re adott eő kegyelme azokban az esztendőekben, nem maradott eő kegyelme az Falunak adóssá sem az Falu eő kegyelmének, sőt az egész Datumig, sem adós eő Kegyelmének az Helységhe.”⁵⁷ Az ese-mény jegyzőkönyvi rögzítése – amint az idézetből is kitűnik – ugyan úgy, mint a jázsági helységekben a számadó felmentését jelentette, akit a faluközösség többé nem vonhatott felelősségre a rábízott közpénzekkel kapcsolatban.

A számadót felmentő mondatot minden község jegyzőkönyvé-ben megtaláljuk, jogi érvénye kétségbe sem vonható, amint nyilvánvaló, hogy a helyi közösségek jogszokásainak és szokásjogá-nak is szerves része volt nem csupán az elszámoltatás, hanem az

⁵⁵ MNL JNSZML Jászdózsza Protocollum 1741. 5. p.

⁵⁶ MNL JNSZML Jászdózsza Protocollum 1741. május 26. 5. p.

⁵⁷ MNL JNSZML Túrkeve Protocollum 1733. május 31. 7. p.

elszámoltatott munkájának ünnepélyes elismerése és a további felelősség alóli felmentése. A felmentő formulák sablonosnak tűnő szövege valójában a bírói tekintélyt védte. A közösség nem csupán az éves számadások ünnepélyes alkalmain nyugtázta az előljárók munkáját és adott elismerést vagy a további felelősség alól felmentést. A bírák megkülönböztetését, megbecsülését a jegyzőkönyvekben megtalálható egyéb bejegyzések is dokumentálják.

IV.1. A helyi jogélet alakítói: a bírák és a hitesek

A lakosság szemében az igazság megszemélyesítője és törvényes őre a kapitány és a főbíró volt, mögöttük mindenki más háttérbe szorult, ismereteiken kívül esett. A lakosok konfliktusainak igazságkereső és igazságosztó folyamataiban a sértettek legtöbbször a főbíróhoz fordultak. A főbíró ismerték, maguk közül való választott ember tekintélyes gazda volt, akit betöltött hivatala emelt lakos társai fölé, aki ismerte a helyben törvénynek számító szokásokat és tudta hol a helye az egyes embernek, családnak a helység társadalmában.

A választott tisztségviselők közül mindazokat bírónak titulálták, akiknek a szava valamely rájuk bízott tevékenységben ügydöntő lehetett. A rangsorban első a főbíró volt, őt követte a törvénybíró. A redempció előtt ugyanis néhány településen a főbíró mellé külön törvénybírókat választottak. A törvénybíró egyedül nem ítélezett, egyike volt a tanácstörvényszék azon tagjainak, akik az első folyamodású bíróság funkcióit igazgatási feladataik mellett ellátták.

A szomszédasszonyok veszekedéseiben, a kocsmai és egyéb verekedésekben, az apróbb és nagyobb sértegetések, lopások, erkölcsi normaszegések első és természetes igazságtevője a főbíró volt. Ha valaki mégis magát saját ügyében bírónak tette, az a hatalmaskodás vétkét követte el és önbíráskodásáért megkapta méltó büntetését.

A református vallású Túrkeve szigorú társadalmában az is hatalmaskodásnak számított, ha valaki szándékosan rossz példát

mutatott. 1733-ban a bíró tudomására jutott, hogy Nagy Mihály azt mondta az öccsének: „*viseld meg legénységedet eöcsém, akármi rosszat tselekedjél, míg én élek ne fély*”. Nagy Mihály rossz példát mutatott a testvérének, hiszen olyan ügyben hangoztatta, hogy megvédi az öccsét, amelyre nem volt joga, vagyis hatalmaskodást követett el. A feljelentetés alapján, a bíróság (azaz a főbíró) 12 forint büntetéspénz megfizetésére ítélte.

A 12 forintos szinte rituális büntetést akkor is kiszabta a bíró, ha az ítélet kihirdetésekor azonnal elengedett belőle valamennyit. Túrkevéen, amikor 1735-ben Csótó János az egész tanácsot szidta, 12 forint büntetésre ítélték.⁵⁸ A büntetéspénzt először minden megsértett személy után kiszabták, majd néhány nap múlva, amikor a tanúk meghallgatása már megtörtént, a teljes összeget 12 forintra mérsékeltek, de ebből csak 6 forintot kellett az elítéltnak megfizetnie. Az engedmény oka nem derül ki a jegyzőkönyvből. A legvalószínűbb, hogy a büntetés ténylegesen kifizetendő mértéke igazodott a bűnös anyagi teherbíró képességéhez, amit a faluban nagyon jól ismertek.

A hatalmaskodás kategóriáján belül a legnagyobb véteknek az számított, ha magát a bírót, a bíróságot sértették meg. Utóbbi esetben sem a bíróságot, hanem a bírákat szidták, hiszen gondolkodásukban csakis egyes személyek követhettek el hibákat. Ha a közvélemény hibásnak, sértőnek talált egy-egy intézkedést, soha nem a bíróságot, hanem a bírót vagy bírákat kárhoztatta. Nem úgy, ha olyan tanácsi döntésről volt szó, amit nem fogadott el a lakosság. Ilyenkor nem valamelyik esküdtet, esküdteket, hanem a tanácsot kárhoztatták. A tanács intézménye megszemélyesítődött a szóbeszédben, a bíróság azonban kikerült az emberközelinek számító körből, megmaradt misztikus, hivatalos fórumnak. Bírálhatók a lakosok szemében a bíróság intézménye helyett csak a bírák lehetnek. Amikor Deló Ferenc Jászkiséren azt mondta, *egyet megnyomórítanak, mást felemelnek*, ezekkel a gondatlan szavakkal a bírót és

⁵⁸ MNL JNSZML Túrekeve tanácsi jegyzőkönyv 1726–1738. /1735. jan.11.

személyében a tanácsot sértette, büntetése személyenként egy forint lett. Amennyiben az egész tanácsot számoljuk, ez a büntetés 12 forint volt.

1726-ban Török János a templomból kijövet tanúk és más lakosok előtt több rendben illetlenül szolt a tanácsról: „*beteljesedik Búzás János szava [mondta], hogy három szolgáló lány törvényesebb deliberátumot hoz, mint a Fényszarui Tanács*”.⁵⁹ Török büntetése 40 botütés lett, amit 6 forinttal megválthatott, de ha ismét kisebbítené a tanácsot a „*kapitány sanctiójára adatik*”. Félegyházán, még 1755-ben is 50 pálcaütésre számíthatott, aki a bírót vagy a tanácsot *engedetlen szókkal illette*, ugyanez időben Jászdózsán a hasonló vétket elkövető egyforint büntetést fizetett a templomkassza javára, „*... ha pedig többé azt ell követné, vagy más ilyenben tapasztaltatnék, minden kegyelem és törvény nélkül az Helységből ki küldetik, melyről is az Tanács előtt adta keze vonását*.”⁶⁰

Halason már 1731-ben élt a jogszokás, mely szerint a bírói tekintélyt rombolóknak írásbeli kötelezvényt kellett adniuk, hogy hasonló vétket többé nem követnek el. A halasi Tari János a bírák házánál – a helység házánál, a tanácsházánál, ahogy máshol nevezték – mivel tartozására figyelmeztették, a bírák ellen támadt és bántalmazta azokat, amiért kénytelen volt megjavulására írásbeli kötelezvényt adni. Tari kötelezte magát, hogy ezután a bírák szavát megfogadja, s ha „*én szót nem akarván fogadni többé bíráimnak ellene támadnék, szavakat nem fogadnám legh kissebbik dologban is... sőt ha ezen excessusom rendkívül való lenne, mint mostis volt, Bírák Urak az Urak kezére, érdemem szerént való büntetésre, talyiga tolásra, avagy más rendelendő büntetésre adattassam*”.⁶¹ A bírói tekintély védelmében olykor a pénzbeli büntetésnél és a megszégyenítésnél hatékonyabb büntető eszközhez folyamodtak. 1742-ben Jászdózsán beírták a jegyzőkönyvbe „*Valaki a Bíró szavát nem akarja fogadni, és nem is fogadta, vétessen el a földgye, és az után,*

⁵⁹ MNL JNSZML Jászfényszarui Protocollum I. 515. p.

⁶⁰ MNL JNSZML Jászdózsai tanácsai jegyzőkönyv 1755. febr. 8.

⁶¹ MNL JNSZML Halas F50 N°4/ 1731. október 3.

*ha nem fogadgya mennyen ki, és az kik magokat nem legitimálták, honnand jöttek, és jöttek a falubúl ki mehetnek, és mennyenek is”.*⁶²

Hatalmaskodásnak tekintették, ha egy konfliktusban – többnyire veréssel – a sértett fél maga vett elégtételt. Ilyenkor a megvert személy, még inkább annak hozzátartozói panaszt tettek a bírónak. A bíró elé vitt panasz lényege és esetenként ismétlődő formulája az esemény felvázolása mellett mindenkor az volt, hogy aki a sérelem miatt ítélet nélkül elégtételt vett, az a *„Bíró úr híre és akarattya nélkül magát bíróvá tette”*, vagyis hatalmaskodást követett el. A hatalmaskodás büntetése a szokás szerint 12 forint volt. A 12 forintos büntetés nagynak számított, a vizsgált helységekben más bűnügyek esetén a visszaesőket büntették 12 forintra. Például Jászdózsán, aki a közös határban tilalom ellenére nagyobb mennyiségű nyársnak való fát vágott, annak a büntetése 3 máriás volt, ha ismételten hasonló bűncselekményt követett el, akkor 12 forintot kellett fizetnie büntetésül. A közvagyon megkárosítása esetén a büntetéspénz kétharmada az egyházé lett, az egyharmadon pedig bort vásároltak, amit mintegy a béke bizonyságául közösen megittak. A *békepohár* ivásának többféle módját gyakorolták anélkül, hogy a *békepohár* kifejezés elhangzott volna az ítéletben. Ezt a fajta szankciót sokszor alkalmazták, ha a bíróság elé állított személy megsértette az elöljáróság valamelyik tagját. Az ügy kivizsgálása és a sértés bebizonyítása után a felek 1 icce pálinka áldomással békéltettek, és az ítéletbe befoglalták, aki a békét felbontja büntetésül 12 forintot fizet.

Amikor az elvárt magatartást hites személy sértette meg annak a büntetése nagyobb lett, mint a közönséges lakosé. Különösen magukkal a bírókkal és a tanács tagjaival szemben jártak el szigorúan, ha helyi szokást, kerületi vagy tanácsi rendelkezést szegtek meg. Jászaapáti tanácsának törvényszéke sajátos büntetést szabott egyik tagjára. A vétkes szenátor ellen egy másik esküdt személy, a rendfenntartásra választott polgár tett panaszt. A polgár azzal vádolta a szenátort, hogy a jákóhalmi gyűlésen az ügyet meg-

⁶² MNL JNSZML Jászdózsa tanácsi jegyzőkönyv. 1742. nov. 13.

előző időszakban hozott és elfogadott rendelkezéseknek ellent mondott. Nem részletezik, de valószínűsíthető, hogy a Jász kerület gyűléséről van szó, ahol arról dönthettek, hogy törkölyt másnak senki nem sajtolhat, csak saját magának. Akinek nem volt saját sajtolója az a városéval sajtolgatható. A bepanaszolt szenátor bűnét tetézte, hogy nem csak maga nem tartotta meg a rendelkezést, hanem „*azt merészlette mondani, az is bolond az ki azt cselekszi*”⁶³ Többszörös büntetést szabtak rá. Elsősorban „*annak okáért, hogy közönséges jónak végben vitelét recusálta*” háromforint büntetést kapott. Mivel a figyelmeztetés ellenére továbbra is sajtolta mások cefréjét, büntetése 12 forintra emelkedett. Még ekkor sem hagyta abba az ellenszegülést és a névszerint felsoroltaknak ismét sajtol, ezért még 12 forint megfizetésére, összesen 24 forint bírságra ítélték. Az eset ilyen lefolyása beilleszthető a hasonló kihágások közé, ám mivel szenátorról volt szó, egyedi büntetést is kiszabtak rá, melyhez hasonlóra egyetlen jász kun településen sem találtam forrást. Az ítélet szerint a vétkesnek „*az Tanács házban votuma nem lészen mindaddig még az mondott*” büntetést le nem teszi, melyet, ha 18 nap alatt nem fizet be, behajtják a jószágaiból. Az eset négy évvel a redempció után történt. Jászapáti és a többi jász helységben a megváltás kifizetésén fáradoztak. A tanács kemény kézzel próbálta a közpénzeket megóvni. Nem tűrhették el, hogy éppen egy szenátor sértse meg a közös határozatot, saját hasznára csökkentse a község bevételeit. Az egyedi büntetés bizonyára a helyi hatalom megszilárdítását szolgálta.

A szenátorok soha nem sérthették meg a helyi rendeleteket, ha mégis megtörtént, szokás szerint azonnal bocsánatot kértek. Ha valakire a tanács tagjai sértő szavakat mondtak igyekeztek meg gondolatlanóságukra, vagy boros állapotukra hivatkozni.

Jászdózsán a nótárius sértette meg az egyik szenátort az egész bíróság előtt, de amikor ezért felelősségre vonták, azt állította csak tréfált. Tréfája egy icce pálinkába került, amit békéltető áldomásként megittak. Ez enyhe büntetésnek számított, de ha a békét

⁶³ MNL JNSZML Jászapáti tanácsí jegyzőkönyv 1749. 61. p.

bármelyikük felbontotta, annak 12 forint bánatpénzt kellett fizetnie.

Jászsószentgyörgyön 1758-ban Czakó Mihály azt hangoztatta, hogy a tanács igazságtalan volt, amikor „*a szabadosoknak szint úgy adtak nyilast, mint a többieknek*”.⁶⁴ A sértés miatt a tanács magyarázatot kért, de Czakó Mihály kitartott a maga igazsága mellett: „*Én Nemzetes Bírák uraimék nem tagadom, hogy azt mondtam, hogy az kigyelmetek ravaszága az, hogy annyi sok szabadosok vannak köztünk ezt pedig értettem az cantorrúl, molnárrúl és több effélékrül...*”. A tanács azonban úgy vélte, a nevezett két személy említése által az egész tanács tekintélye ellen szólt. Szavaival feltetelezte a tanács elfogultságát, amit eltérni nem lehet, ám tekintvén öregségét és korábbi jó szolgálatait 4 Rft büntetéssel megúszta a véleménynyilvánítást.

Amikor a bíró szegte meg a közösségi együttélés szabályait, a helyi vagy magasabb hatóság rendelkezését, biztos lehetett benne, hogy az elkövetett jogsértés kiderül, s nem fogják megválasztani a következő esztendőre. 1742-ben Jászksíeren „*Bírák uraink*” vagyis a bíró és a tanács megszegte a szokást, mert nem a lakosok jelenlétében végezték el a földosztást, hanem a jobb minőségű földet maguk között osztották el. A közfelháborodást szavakba foglaló gazda a lakosok szemében csalóvá lett bíróra kimondta az ítéletet: „*Le tészem a quantumit a Bírónak mennyen ki a Faluból, vagyon 100 ftom, nem szánt abban Balog Márton... Isten engem úgy segéllyen*”.⁶⁵ A szentencia egyértelmű, a bíró elveszítette a közösség bizalmát. Mindezek ismeretében jelentőséget kap, hogy 1749-ben a jászberényi főbíró esküszövegébe bekerült a szokások oltalmazásának kötelezettsége. Idézem: „*... N. Városnak Privilágiumit, Szabadságát oltalmazni, és régi dicséretes szokásit meg tartani...*” iparkodok.⁶⁶ Ugyenez a szokás megtartására kötelező mondat az új ta-

⁶⁴ MNL JNSZML Alsószentgyörgy Protocollum 1758. 91. p.

⁶⁵ MNL JNSZML Jászksíer iratai Rsz. 74. Inquisitiones et alia senatorum, 1742. június 18.

⁶⁶ MNL JNSZML Jászberény város tanácsi jegyzőkönyve 1724–1749. 291. p.

nácsnokok esküszövegében is szerepelt.⁶⁷ A többi tisztségviselő esküjében viszont nem.

A bírók sérthetlensége olyan erkölcsi norma volt, amit az idők során mindenkor megtartottak. Ha valaki mégis megszegte a hallgatólagosan elfogadott szabályt, azt soha nem hagyták megtorlatlanul. Bármilyen közmegebecsülésnek örvendő helyi gazda volt, a sértést elkövető a büntetést nem kerülhette el. Ugyanez vonatkozott a szenátorokra. Ha a bírósértést idegen – nem helybeli lakos – követte el, az a helyiek szemében még súlyosabb vétéknek számított.

Bírónak titulált személyt választottak bizonyos gazdálkodással összefüggő feladatok ellátására, felügyeletére, olykor időszakra szóló eseti megbízással. Ezek közé a bírónak titulált személyek közé tartozott a malombíró. A malombíró a község közös malmából keletkezett jövedelmét óvta, megakadályozta a tékozlást, és mind ezek mellett a malom üzemeléséhez kapcsolódó konfliktusokban – közvetlenül vagy a helyi bíróságnak feladva az ügyet – eljárta. Jászdózsán a malombíró számadásra kötelezett volt, a számadás alóli felmentése a főbíróéhoz hasonló módon történt, de a felmentési formula eltért a főbíróétól. 1744-ben a számadásakor a felmentésébe befoglalták, hogy *„minden fogyatkozás, és tékozlás, avagy tellyes tehetsége szerint való gondviseléssel volt a Helységünk Malma körül”*.⁶⁸

A bírónak nevezettek közé tartozott a székbíró, a borbíró, a földbíró, az úgynevezett fogott bíró vagy békebíró, a szőlőbíró, stb. Számuk és megnevezésük helyi meghatározottságú volt. Esküt tett hites személyek voltak a bírónak nevezettek és a tanács többi tagján kívül a rendészet tisztségviselői: a hadnagyok, tizedesek, polgárok, valamint a szegődményes pásztorok.

A szőlőbírókról már a 18. század legelején vannak feljegyzések. 1705-ben Jászberény mezőváros összeírásában két szőlőbíró említene: Budai Pált és Mikó Pétert.⁶⁹ A szőlőbíró csak kisebb

⁶⁷ u.o. 299. p.

⁶⁸ MNL JNSZML Jászdózsai Protocollum 1. 1745. május 8. 14. p.

⁶⁹ Bathó Edit: A szőlő termesztése a Jászságban. Jászberény, 2014. 15. p.

büntetéseket szabhatott ki, feladata elsősorban a jogsértések felderítése, a tolvajok elfogása, a szőlőskertekben történt kihágások bejelentése volt.

A földbíró bizonyos alkalmakra választott, eseti megbízással működő személy volt. A földbíró hatalma két forrásból eredt, részben a közbizalomból, részben a helyi tanács megbízásából. A földbírátság rendszerint nem egyszemélyes megbízatás volt, két vagy három személyt bíztak meg a feladattal, akik esküt tettek a rájuk bízottak igazságos végrehajtására. Jászberényből már 1720-ból van adatunk arról, hogy a tanács által megbízott földbírák osztottak földet a közös határból. A földbírátság a redempció után is létezett, sőt a földváltásra alapozott fizetési mód miatt jelentősége megnövekedett.

1745-ben a figyelem középpontjába a földosztások kerültek, hiszen a földváltók a legritkább esetben használhatták tovább az előző években művelt földjüket. A települések határát újraosztották, kinek-kinek a befizetett pénze arányában. Jászkiséren – ahol nem fogadták lelkesen a hatalmas tehervállalást – 1745 őszén kiemelt figyelmet fordítottak arra, hogy a földváltásra jelentkezők ténylegesen fizessenek a földosztályba. A késlekedőket összeírták és *„ki hány napra maradott el, és mire büntetődött közönséges meggyező akaratból szám szerint”*⁷⁰ feljegyeztetett. Név szerint 50 személyt soroltak fel, megjegyezvén, hogy *„A tanácsi rend és a hitesek duplán büntetődnek, nekik egy nap 2 nap számba tudódik”*. A megbízatásuk pontos elvégzésére esküt tett úgy nevezett hitesek szabálysértéseit a közösség mindenkor szigorúbban ítélte meg, mint a többi lakosét. Megkülönböztetésüket mutatják a számukra kiszabott dupla büntetések. Kunmadarason 1749 őszén a tanács választott földbírákat és megeskették őket, hogy a Berekben levő földet a redempció szerint osszák el. Két személyt a tanácsból választottak, kettőt a lakosok közül. Egyikük nem vállalta a tisztséget, mert a korábbi földbírák tevékenységéről rossz tapasztalata

⁷⁰ MNL JNSZML Jászkisér Protocollum 1745. okt. 1–4. 203. p.

volt. Az előző földbírák szerint igazságtalanul osztották a földet és csak a lakosok szidalmait vonták magukra.⁷¹

Mivel az előjárók tevékenysége folyamatosan a nyilvánosság előtt zajlott, normaszegéseik gyorsan bekerültek a szóbeszédbe. Talán éppen a tekintélyrombolás elkerülése végett oly gyakoriak azoknak a büntetési tételeknek a feljegyzései, amelyeket a bírák hatalmának negligálásáért szabtak ki. Jászmihálytelken történt, hogy Gombos Ferenc irredemptus a bírói parancsolat ellen a rendfenntartás esküdt tisztségviselőjétől, a tizedestől elvette az általa lefoglalt bűnjelet, sőt kérdőre vonta, miért intézkedik ellene. A bíróság már a kérdést is sértőnek találta, de a nagyobb bűn az volt, hogy *„a köznép botránkozására szemiben az Tanátsnak azt felelte, hogy másszor se engedi el hozni a zálogját a boglyáért, holott még azt sem tudta mikor el vették a zálogját, miért akarták el vitetni... szavai ámbár nem súlyosak, de pironogató szókkal illetni nem lehet az Tanátsot és Bírói székben ülőket”*.⁷² A kétrendbeli engedetlenségért egyforintra és adóssága megfizetésére büntették. Félegyházán még a nemes embert is elítélték, ha a tizedesnek nem engedelmeskedett, igaz a reá kiszabott 30 pálcaütést három forinttal megválthatta. Félegyházán többeket hiába választottak meg, nem vállalták el a tizedesi tisztséget. *„Nincs a Tanácsnak annyi hatalma, hogy engem tizedessé tegyen”*⁷³ mondta 1757-ben Szabó István. Kovács Jakab pedig inkább elmenekült a helységből *„s addig haza nem jött méglen más tizedest nem állított fel”*⁷⁴ a tanács.

Az esküdt személyek megsértése tehát annak ellenére, hogy az ilyen viselkedést a közvélemény elítélte, a jegyzőkönyvek szerint gyakran előfordult, de a lázongásokat, kocsmai hangoskodásokat szinte mindig feljelentette valaki, s a vétkes szigorú büntetést kapott.

Jászsalsószentgyörgyön 1757-ben a tanács elé idézték Povedák Pált, akit szitkozódásáért egy másik lakos feljelentett. A szitkok nem a tanácsot érintették, de amikor megjelent a testület előtt

⁷¹ MNL JNSZML Kunmadaras Protocollum 1749. 59. p.

⁷² MNL JNSZML Mihálytelek jegyzőkönyve 1735–1772. 129. p.

⁷³ MNL BKML Félegyháza Protocollum 1. 1757. nov. 26.

⁷⁴ MNL BKML Félegyháza Protocollum 1. 1760. dec. 13.

irántuk nem engedelmességet, hanem megvetést tanúsított. „Az *Nemes Tanátsnak háttal beszélteni merészkedett*”, majd amikor kihirdették előtte az ítéletet – 25 pálca elszenvedésére ítélték – „*szóba sem állván az Nemes Tanátsnak Truczára ell ment*”⁷⁵. Tiszteletlenségéért a 25 pálcán felül még három forint büntetés azonnali megfizetésére kötelezték.

A büntetéspénz hasznosításáról a Jászkun kerület helységeiben nem egyformán döntöttek, legtöbb helységben a befizetett büntetéspénz egyharmada az egyház javát szolgálta, mintegy tovább éltetve a kapitányok díjazásában kialakult javak harmadolásának szokását. Jászsószentgyörgyön viszont az egész évben összegyűlt büntetéspénzt novemberben a helyi előljárók elosztották egymás között. Az arányokat mutatja, hogy 1768-ban a főbírónak három forint, az esküdteknek két forint és 30 krajcár, a nótáriusnak négy forint 30 krajcár, a legényeknek (?) 15 krajcár jutott. Az egész évben beszedett büntetéspénz összesen harminc forint volt.⁷⁶

⁷⁵ MNL JNSZML Kisújszállás tanácsi jegyzőkönyv 1757. július 30. 73–74. p.

⁷⁶ MNL JNSZML Jászsószentgyörgy Protocollum 1. 338. p.

V. Jászkun szabadság a földbirtoklásban és a földhasználatban

Magyarország legnagyobb kiterjedésű koronabirtoka, a Jászkun kerület mintegy 490.000 kataszteri holdra terjedt. Az 1699-ben készült összeírás szerint – amely a koronabirtok 1702-ben történt eladásához szolgáltatott adatokat – a kerületben két mezőváros és 17 falu volt lakott, 56 település a 150 éves török uralom háborús viszontagságai következtében elpusztult, lakosságuk elmenekült. Több volt kun pusztát mint legelőt, a környező nagyobb városok igyekeztek elfoglalni. Az egyes helységekből a határ nagyobb részét legeltető állattartással hasznosították, kisebb részén ekés földművelést folytattak. A paraszti értelmezésben a földtulajdonlás említése ekkoriban alig fordul elő. A dokumentumokban arra találunk példákat, hogy a birtoklás vagy a használat módjával helyettesítik a földtulajdon fogalmát. A mindennapi életben a földhöz fűződő jogokról úgy vélekedtek, annak van joga a földhöz, aki használja. Ki-ki annyi földet szántott fel, amennyinek a megműveléséhez elegendő volt az igaereje. A szabadfoglalásos földközösség fokozatosan – az egyes kerületekben eltérő időben és arányban – átalakult újraosztásos földközösséggé. Fodor Ferenc kutatásai szerint a törökvilág végén a Jászföld 96 %-a legelő volt.⁷⁷ Berényben és Árokszálláson még a legmódosabb gazdáknak is – holott ezeken a településeken nagyobb területen szántottak, mint a többi jársági falu határában – csak a létfenntartáshoz szükséges vetésük volt. A Kunságban szintén a legeltető állattartás dominált.

1702-ben – a jászkun történelem szakirodalmában már részletesen feltárt okokból és körülmények között⁷⁸ – megtörtént a koronabirtok eladása és az új tulajdonos Német Lovagrend birtokba iktatása. A települések előjárósága és lakossága a Német Lovagrend földesuraságát törvénytelennek tartotta. A jászkunok ősi jogaik szerint, valamint munkájuk révén továbbra is magukénak tekintették földjüket. A földhöz fűződő történelmi jogcímet, a helyi

⁷⁷ Fodor Ferenc 1942. 254. p.

⁷⁸ Lásd a 28. lábjegyzet!

közösségek emlékezetben tartották, mint hagyományt, s a települési eljárások támogatták a szabad föld eszményét. A földhasználat a török uralom után, sőt még a földesúri uralom első évtizedeiben is az első foglalás alapján történt: ki-ki ott szántott, ahol akart, ahol megvédezhette szántását a legelő állatoktól.

A Jászkun kerület lakosainak tudatában a település közösségi földtulajdona sokkal mélyebben gyökerezett, mint a rájuk erőszakolt földesúr tulajdonjoga. Az eladatással a Jászkun kerület elveszítette teljes autonómiáját, de a községi önkormányzatokat sikerült megóvniuk, itt a mindennapi élet közvetlen irányítása és szervezése továbbra is régi szabályaik és szokásaik szerint történhetett. A Jászkunság lakói a teljes jobbágyi alávetettség állapota helyett, mint taksás szabadok éltek mindennapjaikat, a föld birtoklásában és használatában a szokásaikra építő helyi önkormányzatuk szabályait követték, s az eladatástól a redempcióig (1702–1745) eltelt két emberöltőnyi időszak alatt sem alakult ki a földesúri birtokokon szokásos jobbágyi telekrendszer. A községekben tisztségviselőket: földosztó bírókat, kertgazdákat, pusztabírókat, hegybírókat, eseti delegált bizottságokat állítottak, akik a földhasználatához kapcsolódó feladatok végrehajtását segítették. Amint róluk már az előző fejezetben szoltam, valamennyi megválasztott köteles volt a megbízatást elfogadni és megesküdni a rájuk bízott feladat részrehajlás nélküli igazságos végrehajtására, ha esküjüket megszegették, vétkük dupla büntetést nyert ahhoz képest, mintha nem lettek volna esküdt személyek.

A Rákóczi-szabadságharcot követően a települések benépesülése az átmeneti megtorpanás után újabb lendületet vett, ám a lakosság továbbra is első foglalás útján vette művelés alá a határt. A foglalt föld nagyságát a gazda igaereje szabta meg. A földbőség következtében a természeti körülmények s a földminőség szerint szakítottak ki ekés művelésre, illetve kaszálónak használható területet. Következésként a határban szétszórt szántók és rétek tarkasága, némileg összevisszasága alakult ki. A földet kimerülésig 3–7 évig művelték, majd elhagyták és újat fogtak helyette. Védekezésül a földesúri majorsági gazdálkodás bevezetése ellen, az egész

Jászkun területben megtartották a földközösségi birtoklás és földhasználat módozatait. Az 1720-as évek végére a szabadfoglalású föld mellett önkormányzatilag szervezett földosztással különféle nyomásos rendszer is meghonosodott.

A parasztgazdaságok a földből háromféle módon részesültek. A gazdaság alapja a *fundus* volt, a gazdasághoz tartozott a *ház után való* és a *tartozék föld*. A fundus része volt a ház, az istálló, a gazdasági épületek, az ólak, a belső kert, a szérű, és a foglalással művelésbe vont terület, a gyeptér. A fundus adható-vehető, örökölhető volt. Az idegen beköltöző a község adománya révén is hozzájuthatott.⁷⁹ A parasztgazdaság másik része a ház után való föld volt, amit osztásos földnek neveztek, s a tanács döntése alapján az igaerő nagysága szerint osztottak. 1734-ből megmaradt Jákóhalma földosztási lajstroma. Jákóhalmán háromféle földet osztottak, egész, fél és gyalog földet. Összesen 110-en részesültek az osztásból, közülük 38-an gyalog, 46-an fél és 26-an egész ekés földet kaptak.⁸⁰ A funduson és a ház után való osztásos földön kívüli úgynevezett közföld az egész település közösségi használatát szolgálta. A közföldre tartoztak a közlegelők, a közösségi kaszálók, és a közföldből osztott nyilasok a különféle veteményesek. A közföldből osztott tartozékföldet adták-vették, örökítették, illetve megegyezés szerint használták.⁸¹ A megegyezés azonban nem ment simán, számos vita és pör keletkezett, melyet a tanács elunván, 1720. május 5-én egyszer és mindenkorra (semel pro semper) határozatba foglalta, hogy „ennek utána senki Bírák Urajimékat ne busítsak es ne hajtogassak, hanem az mint régi eleink és Atyáink éltenek ahoz tartván magunkot kiki pénzen vagy más ki gondolható állapotat szerezzen maganak és úgy mint tulajdonát birja és usualya” a szántóföldet.⁸²

Jászberényben az idézett 1720. évi forrás az első írásos bizonyíték arra, hogy változás kezdődött a földbirtoklás jogi alapjaiban. A tanács által megesketett földbírók még évente osztottak

⁷⁹ Kiss József 1979. 102. p.

⁸⁰ MNL JNSZML Jászkákóhalma lt. Protocollum 1727–1757. 3–7. p. Rsz. 295.

⁸¹ Szabó Lajos: Kisújszállás története II. Kisújszállás, 1987. 40–41. p.

⁸² MNL JNSZML Jászberény tanács jkv. 1720. 56. p.

szántónak parcellákat a közös használatú határból, de a gazdák már jogosultságot nyertek arra, hogy ki-ki pénzen vegyen magának, ha az osztott földdel elégedetlen. Tekintettel arra, hogy a Jászságban ez időben a kétnyomásos gazdálkodást gyakorolták, melyből az egyik nyomást szántották, a másikat ugarnak hagyták, a művelésre vonatkozó határközösséget nem lehetett felbontani. A pénzen vett földnek a szántó nyomáson belül kellett lennie, vagyis egy olyan gazda adta el, aki a saját osztott parcelláját nem akarta megművelni. A pénzen vett föld erősebb birtokosi, már-már tulajdonosi ragaszkodást gerjesztett, s a földszerzés ilyen módjának terjedése átalakította az évenkénti földosztás szokását, több évig tartó periódusos osztásra. A redempció után a húszéves forduló is ismert.

Az évenkénti újraosztás szokásának változása azonban nem egyik napról a másikra következett be, a gyéren fellelhető írásos bizonyítékok mintegy évtizedig elhúzódó folyamatot mutatnak. Jászfényszaru 1726-ban a tanács és a lakosság közösen hozta meg a döntést arról, hogy a ház után való bizonyos kerteket elveszik azoktól, akik addig használták és másoknak adják. A döntés azért is fontos, mert egyszerre négy gazdáról volt szó, akik a házuk utáni kertek alatti kerteket azért kaphatták meg, mert *„Regi sok számu esztendüktől fogva, inkább eléb valoknak ismervén, és meg vizsgálvan regiebbi Possessoroknak lenni az kik eddig is birták. az igassagh szerint ugy az régi gazdaknak oda itiltunk engettunk, és hattunk ugy hogy mindenkor birhassanak gond veseleslel Actum”*.⁸³ Kétféle szokás szembetűnő a határozatból. Az egyik, azoknak a gazdáknak a nagyobb megbecsülése, akik már régebben a faluban éltek. A döntésnél huzamosabb idejű helyben lakásuk, magaviseletük és ismert gazdálkodásuk érdemként, előjogként billentette javukra a mérleget. A korábbiakban a földosztás házioroszlás szerint mindenkinek egyenlő módon történt, s nem a személyekben tettenkülönbséget, hanem az osztást kezdték évenként máshol, minek következtében az osztott új parcella helye eltért az előző évitől. A másik még kialakulóban levő szokás a gazdák azon törek-

⁸³ MNL JNSZML Jászfényszaru tanácsi jkv. 1727. 12. p.

vése, hogy a könnyen művelhető ház fundushoz közeli földet tartós használatra szerezzék meg. Az évenkénti egységes újraosztás módszerén tehát a szokást megtartva úgy változtattak, hogy a közösség elfogadhassa, hiszen a döntést nem csak a tanács tagjai hozták, azzal a jelen lévő lakosok egyetértettek. Az bizonyos, hogy a Jászkun területben a redempciót megelőzően senkinek nem volt olyan szántója, amit a maga örökének tekinthetett. Azt, hogy melyik évben, hol és mennyi földet szánthat a gazda, a helyi tanács által koordinált és felügyelt közösségi földhasználat szokásrendje szabta meg.

Minden falu határának egy része közföld volt, ide tartoztak a közlegelők. Fontos közösségi szabály volt, hogy amit legelőnek hagytak, abból nem lehetett foglalni, hiszen az egyéni foglálás a közösség érdekeit megsértette volna. A tilalmas határrészből véghezvitt gyepszántást, a gyeptörést szigorúan megbüntették.

A tilalom ellenére minden faluban akadtak olyanok, akik nem elégedtek meg a számukra kijelölt területtel és a fel nem szántott gyeptől elfoglaltak egy-egy darabot. A megszorodó tilalomtörések irányítják figyelmünket arra, hogy a tilalomtörők valójában a földbirtoklás régi szokásai ellen cselekednek. Jászkiséren 1724-ben tilalom ellen véghezvitt gyeptörésért három forint büntetést szabott ki a bíró, ráadásul a vetést lefoglalta a falu szükségére.⁸⁴ 1724 tavaszán és nyarán, Jászkiséren⁸⁵ három gyeptörési eset fordult elő. Szőke Ferenc, Szánko János és Luter István szegte meg a tilalmat. Mindhárom gazda a bíró tudta nélkül, a tanács tilalma ellenére szántotta és vetette be az elfoglalt gyept. Büntetésük éppen a régóta gyakorolt jogszokásra támaszkodva egyformán három forint és a termés elkobzása volt.

Akik tilos gyeptörést követtek el, a többi településen is hasonló büntetést kaptak. Bizonyos esetekben a három forint büntetésből kettőt elengedtek. Két esztendő múltán egy forintra enyhült a

⁸⁴ MNL JNSZML Jászkisér Inquisitiones et alia acta senatorum 1722–1763. 20. p.

⁸⁵ MNL JNSZML Inquisitiones et alia acta senatorum 1722–1763. / 1724. ápr. 20.; jún. 24.

gyeptörés büntetése, bizonyára azért, mert ekkor már a közvélemény nem ítélte olyan nagy véteknek a gyeptörést, hiszen közérdek volt a vetésterület növelése. A lakosok annyira magukénak tekintették a szabadon maradt gyepet, hogy szinte minden esztendőben előfordult néhány tilalmas gyeptörés. Bizonyára ebből a gyakoriságból következett, hogy 1744-ben Hegedűs János bíró a tanács híre nélkül olyan parlagokat kaszáltatott le, amelyekről kiderült, hogy nem gyeptörések, hanem becsületes gazdák földjei voltak. Ráadásul a bíró a faluból kirendelt kaszásokkal közmunkában végeztette el a kaszálást. Büntetését ő sem kerülhette el, bár a szándékos károkozás bűne nem terhelte, a kaszások munkabérét meg kellett fizetnie.⁸⁶

A mezsgyesértések miatt keletkezett viták, pörlekedések a többi településen is „búsították” a tanácsbelieket. A birtok határait jelölő csóvákat, karókat gyakran kiszántották, elrontották, bár köztudott volt a csóvázott karók birtokhatárt jelölő funkciója. Az új szabályozás Jászberényben született meg. A berényi tanács, miután 1730-ban Szappanos Mihály megsértette a györgyei puszta felőli határt, megparancsolta, hogy Szappanos 15 lépésnyire borozdolja vissza a mezsgyét úgy, hogy azon *nyolc ökör ekéstől megfordulhasson, ha pedig az után akár őkegyelme akár más oly dolgot elkövetne, országunk élő törvénye szerint büntetődik*. Az ítélet által közhírré tétetett, hogy a legeltetésre használt puszták és a szántók között olyan széles utat kell hagyni, amely alkalmas arra, hogy azon nyolcökrös szekér vagy ekés fogat elférjen, sőt megfordulhasson. A földműveléshez bizonyára nyolcökrös fogatra volt szükség, ám mivel nem minden gazda rendelkezett ilyen fogattal többen összeálltak, *cimboráltak*. Az összeírásokban pedig az igaerő nagyságát jelző fogalom lett a *cimbora ökör*.

A népesség növekedésével egyre gyakrabban fordultak elő olyan mezsgyesértések és egyéb önkényes földfoglalások, amelyek nem a közösség, hanem egyes lakosok birtokjogát sértették meg. A művelésbe vont területet természetszerűen növelni kellett,

⁸⁶ MNL JNSZML Jászkisér Inquisitiones et alia acta senatorum 1722–1763. 1723. júl. 7.; 1724. ápr. 20.; 1724. jún. 24.; 1743. júl. 17.; 1744. júl. 8.

hiszen a kerületek lakosságára óriási teher hárult. 1734-ben 37.000 Rft körüli hadiadót és 34.000 Rft árendát kell fizetniük.⁸⁷ Mindez felerősítette az évtizedek óta dédelgetett gondolatot a redempció szükségességéről és egyben kikényszerítette anyagi erejük növelését.

A gyarapodás mindhárom kerületben szembetűnő volt. A Jász kerületben 1735 és 1745 között 679 új lakóházat építettek s 589 új gazdaság létesült. A Nagykun kerületben 293 új ház épült és 288 új gazdaság létesült, a Kiskun kerületben 763 új ház épült és 1141 új gazdaság létesült.⁸⁸ A tíz év alatt a külső pusztabérleők által árendált jász és kun puszták fokozatosan ismét jászkunsági helyhatóságok, községek, mezővárosok bérletébe kerültek. A pusztákkal azonban elsősorban az állattartás tere növekedett, szántásra a praktikum miatt a belső határbeli földet használták, amelyek a megszorodott népesség számára kevésnek bizonyultak. A Jászságban enyhítette a földhiányt a lakosság egy részének kirajzása a fokozatosan újranepešülő kiskunsági helységekbe: Dorozsmára, Űllésre, Majsára, Félegyházára, valamint a nagykunsági Kunszentmártonba. A kirajzás mellett a községekben erőteljesebben szabályozták a határ használatát. Igyekeztek minden talpalatnyi földet megművelni.

Jászberényben felkutatták a régebben elhagyott műveletlen szántókat. A gazdátlan szántóföldet a tanács művelésbe adta. Ez akkor történhetett, ha *„senki ellenzéssel iránta akor nem volt amikor más rész fel fogta, avagy nem pénzen vötte nem háza után való /: tizenkét esztendőnek el folyasa kívül :/ bizony osztallyát valaki el idegenítette volna, nem különben ha az arva nevetlen volt volna, avagy távúll idegen földön lakot volna a véget az olyan igaz ős jószágnak”* birtoklására elégtelen lett volna. Különben *„afféle maganyossan el hagyatott szántó földek akinek eddig régtűll voltak tavolis (tovabbis) annak kezinel marad”*.⁸⁹ A határozatból kitűnik,

⁸⁷ 1730/31-ben a hadiadó összege 30.746 Rft, 07 kr. az árenda összege 18.170 Rft volt. Kiss József 1990. 197–206. p.

⁸⁸ MNL JNSZML Jászkun kerület iratai B. Capsa I. Fasc. 3. N° 1–3./1735. uo. N° 4. 1744–1745.

⁸⁹ MNL JNSZML Jászberény tanácsi jkv. 1731. 224. p.

milyen sokféle szempontot kellett figyelembe venni az elhagyott földterület ismételt birtokba adásánál, hiszen már megszilárdult, személyhez kötött volt a szántók birtoklásának gyakorlata. A földet vehette pénzért a gazdája, bár éppen nem művelte, származhatott első foglalásból, s ha akkor senki nem mondott ellent az a jogszokás szerint a foglaltatottat illetve. Származhatott az elhagyott parcella ház után való osztásból, amelyet ha már 12 évnél régebben birtokolt a gazda, a jogszokás alapján magáénak tekinthetett. Az is felmerült, hogy a műveletlen föld gazdája meghalt, s az immár az árvák nevelésére szolgáló örökség, sőt a Jászkun kerületben elfogadott jogszokás szerint attól, hogy valaki elköltözött a helységről néhány évre, ősi jószágának igaz birtokosa maradt. Ha tehát valamelyik ok fennállt, a tanács nem adhatta másnak a birtokot, de ha egyik akadály sem igazolódott, új birtokos kaphatta meg a műveletlen földterületet.

A föld a következő osztásig a felsorolt jogszokások alapján annak a gazdának a birtokában maradhatott, akinek az osztáskor jutott. A megműveletlen földre azonban gyakran szemet vetett valaki és önkényesen elfoglalta, sőt bevetette. Az ilyen foglalások gyakoriságára abból következtethetünk, hogy a tanács 1734-ben szükségesnek látta a foglalások terjedésének megakadályozását, és közös akarattal határozatot hozott a tilalomról. Amint írták: *„ez előtt is úgy vala el véghezve: hogy aki a más pusztá földét fel szantya annak marhaja, aki pedig bé veti és felis szantya mind marhaja, s mind pedig bé vetett mag el vesz, és azé legyen a kie a pusztá föld.”*⁹⁰ Írásba foglaltatott a jogsértés büntetése, s a következőkben már a tanács helyi rendelete hivatott megakadályozni az illetéktelen földfoglalásokat. A földnélküliek azonban szívesebben tartották volna meg a földfoglalás szokását, mint a statutumot, s rendhagyó módon nem a kapitányhoz, hanem a földesúrhoz fordultak panaszukkal. Podhradszky – a kerületek élén álló földesúri adminisztrátor – ezért körlevelet intézett a járszági előjárókhoz, hogy *„a jövőben a szántóföldeket proportionale osszák és osztassák el, hogy kinek-kinek érdeme szerint juthasson! Hallatik az is, hogy némelyek pénzért adják-veszik a szántóföldeket. Ez majd hallatlan*

⁹⁰ MNL JNSZML Jászberény tanácsi jkv. 1734. 211. p.

*állapot és a Felséges Domíniumnak nagy praejudiciumára esik. Az ilyen törvénytelen vételt és eladást is el kell tiltani.*⁹¹ A föld pénzért való adás-vételét azonban nem sikerült megszüntetni, hiszen Jászberényben már 1720-tól előfordultak földvásárlások. A Podhradszky körleveléig eltelt 17 év alatt az egyébként sem elfogadott földesúri jogokat a lakosság figyelmen kívül hagyta, s ha lehetősége volt rá, lakostársától megvásárolta a szükséges szántót.

A kerületeken kívüli helységekből beköltözöttek megkülönböztetése hangsúlyosabb lett az 1740-es években, amikor már híre volt a jászkunok közeli felszabadulásának, s a kerületekben élő régi lakosok még erősebben védték földjüket, vélt vagy valós jászkun előjogaikat, szabadságukat.

A beáramló új lakosok és a régebben a helységben élők között megszorodtak a konfliktusok. 1742 decemberében, amikor Jászdózsán a már használatból kivonható út felosztására is sor került, bevezették a Jászberényben gyakorolt régi jogszokást, hogy csak az örökös gazdáknak adnak az osztásból. A jegyzőkönyvi bejegyzés szerint *„communi voto”* elhatározták, hogy *„A Galagonyás, vagy is Miske Négyszállásra járó darab út ell osztatnak örökösse, és az csak az örökös Gazdáknak, nem lévén semmi közök az osztáshoz az új Gazdáknak, kik nem régen jöttek az Helységbe lakni”*.⁹² Ugyanekkor *„egy némely rossz embereket, ki küldettek az helységből.”*⁹³

A község kötelékéből történt kitiltás a legsúlyosabb büntetések közé tartozott. A közvélemény elítélte, ha a régi lakos meggondolatlanul jött-ment, saját akaratából elhagyta a falut, majd később, mivel a számítását mégsem találta meg úgy gondolta, visszaköltözik a régi közösségbe. Az ilyen embert ritkán fogadták vissza, de ha mégis, vezekelnie kellett. Jászkiséren 1763-ban előbb azt a feltételt szabták egy visszaköltözni óhajtó gazdának, hogy négy vagy öt esztendeig béres szolga legyen és addig házhelyet se kapjon. Amikor azonban szavazásra bocsájtották a visszafogadás kérdését

⁹¹ MNL JNSZML Jászberény Hivatalos tudósítások 7. cs. 45. sz. /1737. ápr. 13.

⁹² MNL JNSZML Jászdózsa tanácsi jkv. 1742. 10. p.

⁹³ u.o. 1742. december 11.

azt leszavazták 7:6 arányban. A szavazásból derül ki, hogy a főbíró szavazata kettőnek számított.⁹⁴

Ha az ítélet a vétkest kitiltotta a helységből vagy szántójának elvételével sújtotta, az elítélt kimondatlanul elveszítette a legelő-használat jogát is. Kitoloncoltakat más szabadalmas településre sem fogadtak be, ha a szabad menetelű jászkunok közül kizártak valakit, az földönfutóvá vált, esetleg zsellérsorsba kerülhetett valamelyik jobbágyfaluban. A jász és kun kerületekben az öngazdátás és az általa működtetett földközösségi rendszer a megmaradást és a gazdasági megerősödést segítette, s a legerősebb összetartó erőnek bizonyult. Akit azzal büntettek, hogy kiköltözésre kényszerítették, annak nagyobb volt a büntetése minden tömlőcözésnél vagy megszegyenítésnél, és ha családos volt a büntetés az egész családját sújtotta.

A Jászkun kerületben élés gazdasági előnyökkel járt még a földesúri hatalom alatt is, a taksás jobbágy helyzete lényegesen kedvezőbb és kevésbé kiszolgáltatott volt a robotkényszerben élőkénél. Az önkormányzatok több olyan jogot megmentettek a földesúri birtokbavételtől, amivel a település gazdasági erejét növelheték. Ilyen volt a beneficiumok községi kezelésben tartása. A kocsmák, a mészárszékek, a halászat, a vadászat jövedelmei, a földesurat illették volna, de a tanácsok ellenállása, a kezelés átadása helyett ezeket is az árenda összegébe szorította. Az árenda viszont – mivel a tanácsok soha nem adtak a földesúrnak pontos elszámolást – mindig kevesebb volt, mint a tényleges jövedelem. A megóvott közpénzek lehetővé tették, hogy a községek az előjáróik koordinálásával új pusztabérleteket szerezzenek, melyeket saját közösségi szabályaik szerint használtak. Az írott források bizonyítják, hogy a redempció előtt a földhasználatot a Jász és a Kun kerületekben a jogszokásaik szabályozták és a tanács felügyelte. A tanács által fogadott szegődményesek, pásztorok, csőszök népes csoportja vigyázott, hogy a határhasználat és a falusiak gazdálkodási rendszere ne sértse meg a faluközösség szokásait.

⁹⁴ MNL JNSZML Jászkisér Inquisitiones et alia acta senatorum 1722–1763. / 1763. április 19.

A redempció nyomán megváltozott a birtoklás rendje és megváltoztak a birtokbírhatás feltételei. A redempció előtti birtoklási szabadságot követő földváltást a redemptusok úgy értelmezték, hogy tulajdonjogot nyertek magánbirtoklású váltott földjükre.⁹⁵ A földhasználat megváltozott közösségi rendjébe beépültek és megerősödtek a föld magántulajdonát alátámasztó közjogi és szokásjogi elemek. A lakosi jog elvesztése a redempció után a korábbiaknál súlyosabb gazdasági és erkölcsi veszteséget okozott.

A redempció után honosodott meg a megváltott föld minősítése az „örök tulajdon” fogalom. Tartalmát jól szemlélteti a jákóhalmi Papp János szőlőföldjének eladásáról született tanácsi állásfoglalás. Papp János 1735-ben a jákóhalmi szőlőjét eladta Jekkel Andrásnak „*egy tavalí borjún ött Rsy forintokban azon kívül 3 Rhsy forintokban*”. A szőlő eladásakor az eladó fia, Papp Péter még gyermek volt, 20 év múltán azonban úgy gondolta visszaveszi az apja által eladott szőlőt, hiszen arra, mint „örökére” joga van. Az ügyben a tanács, mint első folyamodású bíróság döntött, s elutasította Papp Péter kérelmét. Az ítélet visszamutatóan tisztázta a redempciót megelőző időszakban birtokolt szántók és szőlők jogi helyzetét. A bíróság kimondta: „*mint hogy a Redemptio előtt az eladás esett akkor pediglen senki senkinek örököt nem adhatott és örökjök nem volt azért is Jekkel Andrásnak meg hagyatott*”.⁹⁶ A Jászkun kerület földje, amint az ítélet alátámasztotta a redempcióban vált földváltók örök tulajdonává.

1745 után a kerületekben minden föld megváltott tulajdon lett, amit a birtokosok közössége és a helyi önkormányzat döntése szerint három formában birtokoltak. A földváltók váltságuk, azaz befizetett pénzük arányában, településenként eltérő nagyságú területet kaptak egyéni birtokba. A helyi önkormányzat szabta meg, hogy egy forintért mekkora földterület váltható. Az egyéni birtokba adott föld nagysága kifejezte a megváltáshoz történt hozzá-

⁹⁵ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun földtulajdon. In: Bánkiné Molnár Erzsébet–H. Bathó Edit (szerk.): A Jászkunság kutatása 2000. Jászberény–Kiskunfélegyháza, 2002a. 105–112. p.

⁹⁶ MNL JNSZML Jászejákóhalmi lt. Protocollum 1727–1757. Rsz. 295. 1755. márc.

járulás mértékét és a földhöz kapcsolt kollektív szabadságjogokból a föld birtokosát illető részesedés mértékét, megnevezése a *tőkeföld* lett, de nevezték kertföldnek, puhaföldnek, forintos földnek, jussnak is.

Az egyes települések határának teljes felosztása nem egyszerre történt. Halason például 1747-ben a fehértői határrészen megkezdtek a redemptusok szántóinak kimérését. 1748. április 22-én Farkas Mihály panasszal fordult Halas tanácsához, *„hogy régen usussában lévő Fejértói Pusztán levő Földeit Berta József maga hatalmával megkaszáltatta volna az múlt esztendőben”*.⁹⁷ Bertát a tanács felmentette a vád alól, mivel a város rendes statutuma volt, *„hogy minekelőtte Fejértói Puszta megosztatnék mindenek szabadság engedtetett kinek, hol, melly részt megkaszálni, és föl szántani”*. Egy korábbi 1746-os ítéletből arra következtethetünk, hogy voltak határrészek, ahol a tanács irányításával bizonyos rendszerben felosztott földet szántottak. 1746. július 12-én nem először intik meg Ábrahám Mihályt, hogy *„másnak bizonyosan kiosztott Földet megszántani ne merészlene. Ezen Inhibitionnak [eltiltásnak] magát vakmerőképpen ellene szegezvén, annakutánna is Szántani meg nem szűnt, Sőt be is vetette maggal”*, ezért 12 Ft-ra büntetik, s *„minden munkája füstbe menjen.”*⁹⁸

Az új jogállás, bármilyen kedvező volt számukra, konfliktusokat gerjesztett. A föld megvásárlása ugyan már beépült a szokásrendbe, s ez megkönnyítette a redempció lebonyolítását, amit a tanácsok a korábbi korszakok földosztásaihoz hasonlóan szerveztek. Az *osztott közföld* és a megváltott *tőkeföld* között azonban jogi szempontból óriási különbség volt. Halason és másutt is előfordult, hogy valaki jelentkezett a földváltásra, de egy idő után kiderült, mégsem tudja befizetni a vállalt összeget. A fizetéseképtelen gazdától a tanács elvette a szántót és másnak adta. A földjétől megfosztott gazda nem ismerte el, hogy szántója más tulajdona lett, a tilalom ellenére ismét felszántotta és bevetette. Az új földváltó tulajdonjogának elismertetése azonban nem tűrt halasztást,

⁹⁷ MNL BKML Kh. lt. [Kiskunhalas levéltára] Városkönyv 1. 33. p.

⁹⁸ MNL BKML Kh. lt. Városkönyv 1. 30. p.

hiszen a földdel együtt politikai és gazdasági jogok is jártak. Szigorú intézkedésre volt szükség, ezért a föld mindenkor azé lett, aki teljesítette a befizetést, akár felszántotta már másvalaki akár nem. Sőt, ha a fizetni nem tudó mégis bevetette, akkor a vetés, azaz a termés is a redempciós vállalatot teljesítőé lett.⁹⁹ A váltott, vagyis tőkeföldek birtoklásának állandósulása a birtokosok körében gyorsan elfogadottá vált, de a birtoktalanok évekig próbáltak a közföldből foglalni, gondolván, hogy az a redimált földtől független „közönséges föld”. A szabad foglalás jogszokását azonban a redempció véleg eltörölte.

Bizonyos földhasználati szokások maguktól elavultak és kikoptak a gyakorlatból, mások igazodtak az új birtokjogi környezethez és megváltozott formában tovább hagyományozódtak. Jászfényszaru 1752-ben történt földosztásának dokumentumaiból kitérni, hogy a birtokok közötti határok, a mezsgyék jelölése a hagyományok szerint folytatódott, a földosztást vagy kimérést szintén a régi szokások szerint megesketett földosztók végezték. A Zagyván túl elterülő szántókat például: „nem úgy [osztották], mint az előtt hanem kinek kinek csak egy osztályra el szaggattassék mint egy kert hely számára és ezután szabad leszen ott öszve rakni a vagy be hordani az Gabonat akki pedig ezen Földek között lévő jeleket, vagy hancsikokat ki szantya Ugy, hogy meg ne ösmérjen, vagy killyeb avagy a maséba be szant az olyanoknak toties, quoties egy forint lesz a büntetése”.¹⁰⁰ A földosztásra a főbíró mellé 11 megesküdtett tagot választottak, akik „le tett hitek után igazán minden kedvezés nélkül az osztályban dolgozzanak”. Az esküt beírták a jegyzőkönyvbe, szövege szép példája a hagyományos társadalom jogtudatának és tanúsítja a továbbélő szokás törvényerejét.

„Az Tőke osztó Bírák Juramentuma.

Én N.N. esküszöm az egy elő Istenre, ki az Atya, Fiu, Szent Lélek Tellyes Szent háromságra, Boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden Szentyire, mint hogy én ezen Helységünk Szántó és Kaszáló Földinek el osztására Bíróvá választattam, ezen munkában először

⁹⁹ MNL BKML Halas tanácsi jegyzőkönyv 1756. okt. 10.; 1759. okt. 27.

¹⁰⁰ MNL JNSZML Jászfényszaru tanácsi jkv. 1752. 152–153. p.

is előttem hordozván az egy igasságot, féré tesztek komaságot, sogorságot, Atyafiságot, félelmet, ígéretet, adománt egy szóval minden emberi tekintetett Személy válogatás nélkül ezen föld osztásában az mint lett igasságosan kívánok dolgozni Isten engem úgy segillyen.”

Túrkevéen, amikor a megváltott szántókat kinek-kinek házsor szerint kimérték „*az olyan földet amellyet valaki örökösen megvett, ott adták ki a vevőnek ahol a ház sorja volt, elszakasztván az eladónak többi földjeitül.*”¹⁰¹ Ez a földosztási mód régi helyi jogszokás tovább éltetése volt, amit a redempció után megtartottak. Ha valaki évközben földet vásárolt, a következő tavaszon igyekeztek ott kimérni számára a megvett területet, ahol a többi szántóföldje volt. Egy 1750-ben keletkezett határozat mutatja, hogy évente két helyen osztottak szántókat. Az első határrészen úgy mérték ki egy-egy tized szántóit, hogy előre eldöntötték, melyik tizedbeli lakos házánál kezdjék a kimérést. E szerint a szokás szerint a belterületi szomszédság a határban is megmaradt. A másik határrészen előbb a tizedek közötti sorrendet döntötték el nyílhúzással, azután megsabták kinek a házánál kezdjék a kimérést.¹⁰² Az új határrend bizonyára szokatlan volt a korábbi szabadfoglalásos rendszer után. 1758-ban még arról olvashatunk a tanács jegyzőkönyvében, hogy „*tilalom ellen szabadgya fogott földeket sokan a lakosok közül eddig usuálták és használták.*”¹⁰³ Változást jelentett, hogy többé nem lehetett a feltört földet tetszés szerinti útvonalon megközelíteni. Az osztást követő hónapban megszületett a helyi szabályozás: „*minden ember valaki maga földéhez kíván menni, a dűlőn mennyen, s ha az szántásban maga földén kívül jár ekéjével és az barázdát avagy dűllőt elrontaná,*”¹⁰⁴ pénzbüntetést kap. A földváltás lezárulása és a váltáság kifizetése után áttértek a húsz évenkénti újra osztásra, de a kimérésben és birtokbaadásban megtar-

¹⁰¹ Bellon Tibor–Hagymási Sándor: Túrkeve földművelése. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe I. Túrkeve, 1992. 329–354. p. (337. p.)

¹⁰² MNL JNSZML Túrkeve tanácsi jegyzőköny 1750. okt. 15.

¹⁰³ MNL JNSZML Túrkeve tanácsi jegyzőköny 1758. 89–90. p.

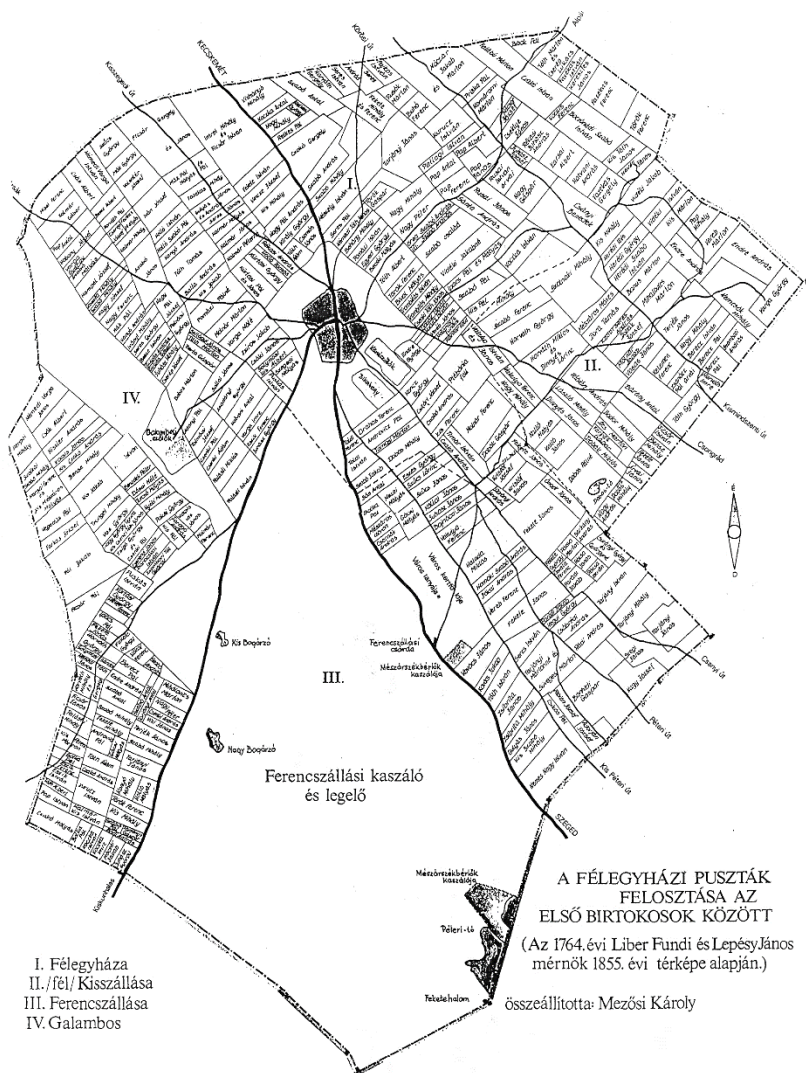
¹⁰⁴ MNL JNSZML Túrkeve tanácsi jegyzőkönyv 1750. nov. 19.

tották az 1750-es években kialakult szokásokat. Arról a redemptusok személyenkénti szavazata alapján a többség döntött, hogy legyen új osztás vagy megtartsák a régit. Karcagon a veteményes kerteket ház utáni sorrendben nyílhúzással osztották a birtokosoknak.¹⁰⁵

A megváltott tőkeföld birtokbaadásának másik módjára példa a Félegyházán végrehajtott földosztás. Félegyháza a török pusztítás nyomán elnéptelenedett, de a települést 1743-ban ismét benépesítették. Lakosainak többsége a Jászságból költözött át. Itt a redempciót megelőző két esztendő alatt nem válhatott szokássá semmilyen földosztási módszer, a földváltás szinte szűz területen valósulhatott meg. A redemptusok megváltott földjének tőkeföld részét Félegyházán kinek-kinek egy tagban adták ki, s nem vezettek be újraosztásos módszert. A félegyházi tőkeföldek – vagy azok bizonyos részei – a továbbiakban csak adás-vétel útján cseréltek gazdát, ezért itt már az első évtizedekben tanyák épültek, s a Jászkun kerület megszűnésének idejére Félegyháza az ország legtanácsodottabb városai közé tartozott. Kialakult bizonyos kétlakiság. Hétközben a munkavégzés a tanyán tartotta a *háznépének* egy részét, de vasárnap bementek a városi házba, hogy a szentmisén és a vasárnapi ebéden együtt legyen a család.

A tőkeföldnek kiosztott szabad rendelkezésű föld mellett a megváltott terület másik része mindhárom kerületben a települési célokat szolgáló községi föld lett. A községi földhöz fűződő jogokból a lakosok a tanács és a birtokosok közös döntése szerint részesülhettek. A község tulajdonába került a belterület, a helység

¹⁰⁵ Örsi Julianna 2011. 214. p.

A félégyházi puszták felosztása az első birtokosok között

majorsági földje, ha volt ilyen, a temetők területe, valamint az egyház és a kántor használatába engedett birtok, továbbá a belterület és a lakosok egyéni tőkeföldje között fekvő sáv, amit Lúdpástnak, Kertek aljának, Libalegelőnek, Szérünek, Félegyházán pedig Nyomásnak neveztek. A községi föld egy része a birtokosok engedelmeiből jutott községi tulajdonba, más része megváltással, tekintettel arra, hogy amikor a földváltásra jelentkezők teherbíró képessége kimerült, a hiányzó összeget minden helységben a közkaszszából pótolták ki.

A megváltott föld harmadik fajtája az *osztatlan közös tulajdonban hagyott redemptus föld* volt. Ide tartoztak a hatalmas közlegelők, a kaszálók egy része és a tőkeföld járulékaul évente újraosztással hasznosított területek. Osztatlan közös tulajdonban hagyták a váltott puszták nagy részét. A későbbiek során a birtokosság és a tanács határozataival az osztatlan közös földből jelölték ki a megvásárolható, szőlőtelepítésre alkalmas földet, valamint az erdőtelepítésre kiosztott területeket. Ez az általános elv azonban nem minden településen érvényesült. A helyi sajátosságok a szőlőföldek esetében dokumentálhatók.

Az egyéni birtoklású föld, a községi föld és az osztatlan közös, redemptus tulajdonban hagyott föld egymáshoz viszonyított aránya településenként különbözött, de az osztatlan közös tulajdonban hagyott föld mindenütt jelentősen nagyobb volt a tőkeföldnek kiosztott területnél.

A hasznosítási módtól függetlenül a Jászkun kerület minden röge megváltott *jászkun földtulajdon* lett. A jászkun földtulajdon sajátossága, hogy a földváltók nem valódi tulajdonjogot nyertek csupán a föld szabad használata került birtokukba, hiszen a Jászkun kerület koronabirtok maradt. A földváltók mégis úgy értelmezték a redempciót, hogy tulajdonjogot kaptak magánbirtoklású földjükre. A kialakult tulajdonosi öntudat megerősödését elősegítette, hogy a föld valódi tulajdonosa – a Korona – és a földváltó redemptusok közé beiktatódott a *jászkun autonómia*. Autonómiájuk következtében a földdel való rendelkezési jogokat a földváltó redemptusok szabhatták meg, hiszen ők voltak a Jászkun kerület

teljesjogú polgárai, ők voltak a választók és a választhatók. A redemptusok közül kerültek ki a helyi előjáróságok tagjai, ők alkották a birtokosok gyűlését, ahol a legfontosabb földre vonatkozó szabályokat megszabták és elfogadták, majd az 1850-es években helységenként ők alakították meg a közbirtokosságokat. A jászkun földtulajdonra és földhasználatra vonatkozó új szabályozásba beépültek a már gyakorolt jogszokások és a redempció következtében megalkotott helyi statutumok. A legnagyobb hatása a Jászkun Statutumnak volt, hiszen benne az ingatlanok adás-vételéről, örökléséről és az ide csatlakozó özvegyi jogról részletes szabályozás történt. Az utóbbi két paragrafus elfogadottságát bizonyítja, hogy 1946-ig hatályban maradtak és elfogadottak voltak a felsőbb bíróságok ítélezési gyakorlatában is. A nádori törvény-cikkeknek is nevezett jogszabályok értelmezéséről szinte minden a kerületekkel foglalkozó jogtörténeti munkában olvashatunk. Werbőczy Tripartitumán kívül ez a *„Kunsági Különös Törvény Könyvszake”* volt az a jogszabálygyűjtemény, ami minden jászkun település levéltárában helyet kapott. Illyés Bálint a jászkun bíráskodás bibliájának nevezte.¹⁰⁶

A kialakult új tulajdonlási mód betagozódott a jászkun szabadságba: soha nem vonták kétségbe sem a földváltásból kimaradt lakosok, sem a helyi önkormányzatok. A redemptus földjének egyéni birtoklású része forgalomképes tulajdon volt. Adásvétele a redempciót követően szinte azonnal megkezdődött. 1751-ben a királyi resolutio 13. articulusa tartalmazta *„hogya a Házaknak és más Telkeknek eladásai, azon Helységnek, ahol a telek föld fekszik Magistratusa Tanácsa előtt légyenek, és az által Jegyző könyvbe irattassanak, s rólla Bizonyosság Levél adattasson ki.”*¹⁰⁷ 1753-ban a nádor utasította a községeket az adásvételek jegyzőkönyvezésére. Az elővételi jog szabályozását egyik utasítás sem említi, a szokás-jog viszont számontartotta mikor, kinek kell felajánlani az eladó földet. A rokonok és a szomszédok megkínálásának szokását akár az 1298:57. tc-ből vagy Werbőczy István Hármaskönyvéből is

¹⁰⁶ Illyés Bálint: „Kedves kis hazánk” Kunszentmiklós. Kunszentmiklós, 1978. 83. p.

¹⁰⁷ Kele József: A jászkunság megváltása. Budapest, 1903. 358. p.

származtathatjuk, hiszen már azokban szerepelt e kitétel. A rokonoknak és szomszédoknak adott elővételi lehetőséghez társult az 1750-es években megszilárdult honosság intézménye. Majd a redemptusi jogvédelem következtében kialakult az a hierarchikus rendszer, amelyben a földtulajdonlás a jászkun társadalom elsődleges réteggépző eleme lett. A földtulajdon nagysága szerint tagolt társadalomban minden előjog a földhöz kapcsolódott, s azzal együtt volt elnyerhető. Az elővételi rendszer szokásjogát a nádori törvénycikkek VI. statutuma 1799-ben emelte törvényerőre. A statutum elemzését Örsi Julianna végezte el.¹⁰⁸ Megállapításait saját kutatásaim alátámasztják.

A statutum akadályozta, hogy akár a ház, akár a tőkeföld idegen kézre kerüljön, s elősegítette a vérségi alapon szerveződött hagyományos település- és birtokrend fennmaradását. Amellett, hogy megszabta az adásvételek alaki követelményeit és az elővételi jogosultságokat, megkülönböztette az örök adásvételt és a zálogot.

A vételi előjogok közül a legerősebb a vérségi rokon redemptusé volt. Őt követte a nem rokon redemptus szomszéd, vagy más redemptus, ha ilyen vevő nem jelentkezett, akkor kapott vételi jogot az irredemptus, s csak ő utána a zsellér. A jászkun településről beköltözött földvásárló elsőbbséget élvezett a külső helységből érkezettel szemben. Jászberényben 1776-ban per keletkezett az elővételi sorrend megkerülése miatt. Borbély András irredemptus juhász 20 és 1/2 kötél földet, szőlőt és szérús kertet vásárolt Földi Mártontól. A vevőt Földi szomszédja Gerzsán József beperelte, mert az adásvétel az ő „*híre nélkül*” történt. Az okfejtés szerint, ha tudott volna az eladó földről, akkor az elővételi szokások szerint – még nincs nádori statutum – nem csupán, mint szomszédnak, hanem másként is elsősége lett volna „*mivel azon juhász irredemptus lévén annak megvételéhez érdeme sem volna*”.¹⁰⁹ A perben három év múlva született meg a berényi tanács törvényszékének állásfoglalása. Az ítélet kimondta, mindkét fél egyforma

¹⁰⁸ Örsi Julianna Julianna: A jászkun törvények megvalósulása a mindennapi gyakorlatban. In: Kisbán Eszter (szerk.): Parasztkultúra populáris kultúra és a központi irányítás. Budapest, 1994. 139–158. p. (153–155. p.)

¹⁰⁹ MNL JNSZML JK Közigazgatási iratok. IV. 1. Rsz. 118. A Caps. VII. szn. XXX/b.-1776.

jogállású, egyik „*sem váltott a redemptio alkalmasságával egy marok földet is, hanem, hogy felesége után maradtott köszönnye meg*”. A vételt egyelőre helyben hagyták, de azt, hogy mint szomszédot megkínálták-e Gerzsánt még tovább vizsgálták.

Földszerzéssel zsellérből is válhatott redemptus, de csak keveseknek sikerült. Megjegyzendő, hogy a kihirdetési időn túl – 5 majd 15 nap – de különösen a föld egyéves használata után benyújtott reklamációra a tanács nem engedélyezte az egyébként törvényes adásvétel megváltoztatását. A tulajdonszerzésben erős korlátot jelentett, hogy a tulajdonos csak a szerzett vagyont forgalmazhatta szabadon. Az ősiekre – a redimált tőkeföldre – elő- vagy visszavásárlási jogot érvényesíthettek az egyenesági leszármazottak.

Az adásvételeket a tanács előtt az elővételi jogok megtartásával köthették, s a tanács, mint hiteles hely nem csupán írásba foglalta az akció megtörténtét, jogbiztosító feladatot is ellátott. A gazdák redempciójukról a befizetett összeg és az érte kapott föld területének feltüntetésével megkapták a redempciós levelet, a váltott *föld tulajdoni lapját*. A redempciós leveleket – amelyek helységenként bizonyos formai eltéréseket mutatnak – a gazdák saját családi irataik között őrizték. Máshol, például Félegyházán a község archívumában helyezték el, s azok napjainkig megőrződtek, külön levéltári csomókba rendezve. A redempciós levelek kiállítása minőségi változást eredményezett a jászkun népesség jogi kultúrájában. A tulajdon állandósulása előtérbe helyezte az írásbeliséget, az írott jogbiztosító dokumentumok megszerzésének, megőrzésének a folyamat ismeretének fontosságát. Immár nem csak a hivatalos helyeken például, a tanács jegyzőkönyvébe írták be az egyezségek megtörténtét, hanem az adásvétel résztvevői is birtokolhattak bizonyító erejű iratokat. Az írni, olvasni tudás ugyan még korántsem általános, különösen nem az a nők körében, de a jelentősége elismert. Példaként említem Kunszentmárton birtokosait. Kunszentmártonban 1824-ben a település „*425 birtokosa közül csak 24-en nem tudták redemptionalis, vagy más örökös leveleiket elő adni, 401-en pedig a szükséges és birtokokat securitásában tartó*

I. N. N. PRIVILEGIÁLT KIS-KUN-FEL-EGYHÁZA HELYSÉGE FŐ BIRÁJA ÉS
TÁNÁTSÁ KÖZÖNSÉGESSEN ADGYUK TUDTARA MINDENEKNEK, A KIKNEK ILLIK,
LEVELEUNKNEK BENDIREN: Hogy minékutána El-kezes a o. t. v.

[illegible]

Anno 1779. Die 5te Menſis Aprilis me in Harnach beyr eyn Dettelheimi Sachas Lorenz Lebt-
subndt perennat. f. fapion mediane 1779. Ching terminat in d'offen elden, es mer Sachas Lorenz b'p.

Mely premitált mód-zerént ki-mutatott Portióknak Dominiumában introductiván, azokat minden hozzá-tartozando Beneficiumnokkal, mind Helységnek Territoriumában, úgy nevezett Pufókban, azon Jufal, mely mineknek Privilegiumunk-zerént engedetheret repeált *Hymnét* *szólyo*, és az *idő nagy-hossz-fenn*. Lakosunknak, Házas-Társának, és Maradekinak szabadonlasi usultini, és örököslen birni által actusq, engedtek ezen Tellimonia-nunknak erejével. Kolt Kus-Kun Fel-Egyháza Helységek. Die 12^a Nentis *juni* Anno 1770.

Extradat per huiusmodi: quarea. S. collectionis. Armandi
Gabr. M. ibatoni. eff. 1722.

*írásaikat egytől egyig producallták*¹¹⁰. Az iratok bekérése és átvizsgálása 1824-ben a földbirtoklásban bekövetkezett változások nyilvántartásához kellett.

A jászkun földtulajdon¹¹¹ a redempcióban szilárdult meg, a családok földváltásai hosszútávú beruházások voltak, a földváltásra a legszegényebbek is igyekeztek pénzt szerezni, hogy gyermekeik megélhetését biztosítsák.

V.1. A *Liber Fundi*

A földváltás gazdasági és társadalmi következményei a Jászkun kerületben élők teljes jogi környezetét átalakították. Kiemelten fontos lett a joghordozó tőkeföld hiteles nyilvántartása, erre szolgáltak a *Liber Fundik*, a *jászkun telekkönyvek*. A redempció kifizetésétől a *Liber Fundi* a jászkun földtulajdon és a jászkun társadalom legfontosabb jogbiztosító dokumentum volt. A birtokperekben a *Liber Fundi* közhitelességét a felsőbb bíróságok is elismerték. Azt, hogy a községekben miként jegyezzék be a redemptus földbirtokának adatait, helyben döntötték el.¹¹² A kutató számára figyelemkeltő, hogy a 25 jászkun község földkönyveiben a nők földbirtokát vagy a házastársak által közös pénzből megváltott földet a helységek nem egyformán dokumentálták.

A Jászkun kerületben sajátos jogszokás alakult ki, mi szerint a nőknek lehetett földtulajdonuk, de annak meglétét a földkönyvben nem mindig tüntették fel, sokszor csupán az adás-vételek, a végrendeletek, az örökösödési perek bizonyítják, hogy valóban létezett a *jászkun földbirtok*, amelynek női személy volt a tulajdonosa. Amikor egy férjes asszony eladta földbeli örökségét, esetleg földet vásárolt, a tanács előtt megjelent vele a férje, mintegy a hitelességet és a beleegyezést tanúsítandó.

¹¹⁰ MNL JNSZML Kunszentmárton iratai, *Liber Fundi* 1745–1824. Rsz. 768.

¹¹¹ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun földtulajdon. In: Bánkiné Molnár Erzsébet–H. Bathó Edit szerk.: A Jászkunság kutatása 2000. Jászberény-Kiskunfélegyháza, 2002. 105–112.

¹¹² Bánkiné Molnár Erzsébet 2005. 80–81. p.

149	Dófa György 50	Neve a novorani bravalapnak	Központi éne-várlakhat. Központi György vártatál 50 pr. na-falja egy fiaza György és annak az urofs Györgynek kelt kelt a novorani bravalap György fiara maradt. Devenyirival egy bi-murata
150	Központi György 40	Dófa György 50	Központi György vártatál 50 pr. annak a fiaza György és annak az urofs Györgynek kelt kelt a novorani bravalap György fiara maradt. Devenyirival egy bi-murata
151	Dekány János 35	Dekány Mihály 40	Dekány János vártatál 35 pr. annak a fiaza György és annak az urofs Györgynek kelt kelt a novorani bravalap György fiara maradt. Devenyirival egy bi-murata
152	Dekány János 35	Dekány György 35	Dekány János vártatál 35 pr. annak a fiaza György és annak az urofs Györgynek kelt kelt a novorani bravalap György fiara maradt. Devenyirival egy bi-murata

Kunszentmárton már említett 1824-es földkönyvének készítője, Imre József szenátor és sedrialis asessor azonban elhatározta, rendet tesz a földváltás helyi dokumentumaiban és felülvizsgálja a földtulajdonosok körében a redempció óta történt változásokat. Az általa elkészített hiteles földkönyv aranybánya a kutató számára. Minden bejegyzés a föld első váltójától vezet végig a birtokosok változását 1824-ig. A szenátor feltűntette a változások okát: öröklés, adás-vétel, zálog, használat, árvák nevelésére történt átengedés stb. Több családban a fiútestvérek közösen váltották a földet. A 148-as sorsszámú birtoknál azonban az egyik földrésznel beírták, hogy a birtok *ősi anyai tulajdon*. A föld eredeti váltójának Váradi Sámuelt jegyezték be, aki 80 póna földet váltott. Váradinak nem volt fiú örököse, birtoka két leányára szállott: Váradi Judit László Mártonnéra és Váradi Katalin Korponai Lőrincznére. *„László Mártonnak nem volt fiú soccessora, egy leányára Erzsébetre Barna Mátyásnéra maradt, Barna Mátyásné pedig két vejének, Molnár Ferencnek 20, Kiss Györgynek 20 pónákat áltadta, most ez a két vő birja, de mégis Barna Mátyásné neve alatt jön fel az Inzsinérek oda mérték.”*¹¹³ A földkönyv Mostani tulajdonos rovatához tehát Barna Mátyásné került, akinek birtoka 40 póna. *„Korponai Lőrincznek és feleségének meghalálózásokkal 4 fiaira maradtak. Márton, Adam, Mátyás, és Jánosra, de még 2 leányai is maradtak. Klára öreg Birgés Mátyásné, Katalin Borsos Józsefné, most ezek 6 successorok birják a 40 póna ősi Anyai fele-földet, a 4 fiak egyenlően 34 pónát, a két leány pedig 6 pónát birnak”.*

A Váradi-birtok osztódásának földkönyvi feljegyzése, tipikus példája a jászkun földöröklés szokásának, amit már a Jászkun Statutum is megerősített. A statutumot a kerületek jogtudói 1768-ra összeállították, de a nádor csak 1799-ben hagyta jóvá, s az ekkor kiadott latin nyelvű statutumot fordították le később magyar nyelvre. 1820-ban jelent meg nyomtatásban Horváth Mihály fordításában.¹¹⁴ A József nádor által kiadott – ezért nádori statutu-

¹¹³ Kunszentmártonban tőkeföldet helyi menevezéssel tanyaföldnek, vagy a földmérő eszközzel pónaföldnek is nevezték. Egy egységnyi pónaföld kb. 434 négyszögöl volt.

¹¹⁴ Őrsi Julianna 2005.

moknak is nevezett – szokásjogot kodifikáló helyi törvény valójában 13 statutumból állt, melyek mindegyike további paragrafusokra oszlott. A nádori statutum negyedik statútuma szólt az öröklésről, az ötödik az özvegyi jogról. A jászkun örökösödés rendje eltért az országos jogtól.

Papp László Kiskunhalas népi jogéletének kutatója megállapította, hogy a jászkun statútumban megszabott öröklési rend, amely szerint a földtulajdont a fiúk örökölték, a II. világháború előtt még élt a köztudatban és az öröklési gyakorlatban.¹¹⁵ Őrsi Julianna kimutatta, hogy a Nagykunságban a 19. század második felében, amikor az örökség felosztásában elismerik a lányok öröklési jogát, akkor is pénzt adnak nekik a föld helyett, „kifizetik” őket.¹¹⁶ Legutóbb Szabó László a Jászországban vizsgálta a jászkun öröklési rend érvényesülését, s a „leányrész” gyakorlatát.¹¹⁷

Az 1799. évi IV. statútum 1. §-a kimondta: *„Meg-hagyatván kinek-kinek az a szabadsága, hogy a maga által keresett javakból szabadon rendelkezessen; Hogy ha az ilyen Acquisitor Testamentom nélkül halna meg, és Özvegye nem maradna, annak minden Ingó Java Fiai és Leányai között egyenlően osztasson el; az Ingatlan javak, vagy fekvő-jószágok pedig a Fiakat illetik; úgy mindazonáltal, hogy ezek a magok Leány testvéreit, azoknak jussok, vagy részek szerént, annyi Summából, a mennyin a fekvő Jószág szereztetett, pénzül fizessék ki”*.¹¹⁸ A statútum lehetőséget ad, hogy ha az örökhagyónak csak leány gyermekei maradnának, azok úgy tekintessenek, mintha fiúk volnának, de ő utánuk ismét a fiúgyermekükre maradjon az ősi föld.

A jászkun öröklésben elismertetett a szerzett javak szabad örökítése. Amikor végrendelet nélkül halt meg a földtulajdonos a fiú és leánygyermekei egyenlően örökölték, de a lányok a maguk részét pénzben kapták meg. Ha egyenes ágon csak leány örökösök

¹¹⁵ Papp László 1941.

¹¹⁶ Őrsi Julianna 1994.

¹¹⁷ Szabó László 2002.

¹¹⁸ Kele József 1903.

maradtak, azok fiúsíthatók voltak. A statutum talán éppen a jászkunok kollektív nemességét szem előtt tartva, igazodott a nemesi ősiség elveihez.

Külön kell említenünk a közszerzemény (közös szerzemény) kérdését, amelyről a Magyar állam- és jogtörténetben azt olvashatjuk, hogy „a jászoknál és a kunoknál” nem volt, s a nemeseknél sem.¹¹⁹ A jászkunsági végrendeletek nem igazolják ezt a megállapítást. Számos végrendeletben olvasható a „közös szerzettük” fogalom, s hagyományozások is történtek e címen. Igaz, legtöbb esetben, amikor a végrendelkező a közös szerzeményre hivatkozva örökíti a föld egy bizonyos hányadát, a közszerzemény okirattal igazolható, tehát az öröklési jog kivételezett körébe tartozik. Őrsi Julianna hasonlóan vélekedik, amikor arról ír: „jászkun specialitás, hogy a feleség nem közszerző, csak ha külön nevesítve van. A főszerző a férj. Az országos törvénykezéstől eltérően tehát a Jászkunságban az özvegyasszony nem kapja meg a közszerzeményi vagyon fele részét. Csak abban az esetben lehet az ingatlan és az ingóság örököse, ha a férj mag nélkül hal el, sőt, ha nem hagyatkozik másképpen. Fő tétel, hogy az özvegy halála után visszazáll a vagyon a fiakra.”¹²⁰ Az örökvallásokban, adásvételeknél a nádori statutumok megjelenése előtt is feltüntették, ha a feleség földszerző volt. A földtulajdonra vonatkozóan a közszerzemény hiteles dokumentálása a férj halála esetén perdöntő lehetett az özvegy öröklési jogosultságának elismertetésében.

Az 1799. évi V. statutum szerint az özvegyek örökösödési szabályai különböztek az országos jogtól. A Jászkun kerületben az özvegyasszony nem tulajdonos a férj vagyonában csak haszonélvező, de a férj végrendeletében a haszonélvezeti jogtól is megfoszthatta. További megszorítása a statutumnak, hogy a haszonélvezeti jog csak a közkeresményekre vonatkozott. Ezt a IV. statutum is erősítette, mely szerint az ősi vagy adományos javakra haszonélvezeti jog nem létezett. Másként értelmezték az özvegyi

¹¹⁹ Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: Magyar állam és jogtörténet. Budapest, 1975. 290. p.

¹²⁰ Őrsi Julianna 2005. 344. p.

jogot, ha a feleség halt meg. A jászkun nő számos esetben tulajdonszerző volt, a redimálók között több özvegyasszony található. A Jászkun kerületben az özvegy vagy a női hitves a nevére tulajdonul bejegyzett föld felett szabad rendelkezési jogot nyert életében és halála utánra. Ha azonban másként nem rendelkezett, halála esetén vagyona a férj vagyonának tekintetett.¹²¹

Az általános örökösödéssel foglalkozó VIII. statutum a redempcióból eredő jog szerint a magvaszakadt hagyatékát az eredeti tulajdonosra, vagyis a községre szállítja.

Nem érinti a jászkun ősiséget, mégis mint a földtulajdonlás felételét befolyásolót, itt kell megemlíteni a VII. statutumot, ami a kiköltözésekről rendelkezik, s az engedély nélküli kiköltözést megtiltja. A kiköltözés esetén a kiköltözöttek megtarthatták korábbi tulajdonukat, vagy akár a kiköltözés után tulajdonukba került kerületbeli örökségüket. A jászkun földet örököse akkor is megtarthatta és használhatta, ha máshol polgárjogot nyert. A nádori VII. statutum kimondta, ha a kiköltöző a földet művelteti és terheit viseli, akkor nem köteles eladni. Ha visszaköltözött, de korábban földjét örökösen adta el, akkor az eladott földtulajdont semmi szín alatt nem követelhetette vissza.

A nők földszerzését tehát női mivoltuk nehezítette, de nem akadályozta meg. A redempcióban résztvettek özvegyasszonyok, s későbbi vásárlással is került nők tulajdonába tőkeföld, méginkább szőlő. A nők földje ugyanúgy bekerült a földforgalomba, mint bármely férfiágon birtokolt föld. Az asszonyok rendelkezési joga tulajdonuk felett sérthetetlen volt s a „honi törvények” szabályozása alá esett, ugyanúgy, mint a férfiaké.

A kerületekben 1799 előtt és után is, ha a női örökös halála után az elhunytnak leánya és fia is maradt, akkor a leányok is örökölhettek a földből, de kevesebbet, mint a fiúk. Visszatérve Váradi Sámuel kunszentmártoni 80 póznás földjének öröklésére, abból Korponai Sámuelre és feleségére jutott a 40 pózna. Ezt a részt négy fiú és két leány között hat felé osztva mindenkinek 6,66

¹²¹ Krenner Zoltán: A jászkun statutum mai érvényében. Közjegyzők Közlönye, XL. (1941) 8. 161–174. p.

pózna jutott volna egyenlő öröklés esetén, de a leányok csak 6-6 póznát örökölték. Azt is csak azért mert az öröklés tárgyát „ősi anyai” földnek deklarálták. A Jászkun kerületben az ősiség a redempcióig nyúlt vissza, ősinek az első földváltást tekintették. Esetünkben az első földváltó Váraditól ugyanazt a földet változatlanul, *mint ősit* örökölte két leánya. Ez esetben az „*ősi anyai föld*” jelentett közös szerzeményt.

Másik esetben a női személy által örökölt földet annak férjétől vásárolta meg a vevő. A nő földtulajdona csupán, mint közbeeső birtoklási állapot került beírásra, a tényleges rendelkezési jog a férjéé volt.¹²² Seres András Kunszentmártoni redemptus 65 pózna földet váltott 1745-ben. Seres András halála után a birtok egyetlen fiára, Jánosra maradt. János halálával – mivel annak fia János szintén meghalt – a birtok leányára Borbálára és Seres András Katalin leányára, tehát ifjabb János testvérére maradt. A megosztás szerint a birtokból a földváltó leánya 2/3-dot a leány unokája pedig 1/3-ot örökölt. A redimált földet tehát a földváltó ős második és harmadik generációjának női tagjai örökölték, de a földkönyvben a *mostani birtokos* rovatba az unokaleány férjének Kutzik Andrásnak a nevét írták. A két nő közül egyik sem szerepelt birtokosként, csupán a szöveges magyarázatból derül ki földbirtokos mivoltuk.¹²³ László György redemptus 240 pózna váltott földjének fele két fiára maradt. Mátyás fiú örökös nélkül halt meg, földje leányára Erzsébetre szállott. Erzsébet, Barna Mátyásné a földkönyvben a 120 pózna föld birtokosaként asszony nevén bejegyeztette.¹²⁴

A szövegelemzés segít annak bizonyításában, hogy nők válhattak a redempcióban földet, amint annak kiderítéséhez is a szövegelemzésre volt szükség, hogy valóban birtokoltak nők tőkeföldet. A redempciós váltás lehetőségére utal, Szabó András nótárius tőkeföldjének sorsa, melyről kiderül, hogy eredetileg Tarjányi Mi-

¹²² MNL JNSZML Kunszentmárton Liber Fundi Rsz. 768. 43. p.

¹²³ u.o. 66. p.

¹²⁴ u.o. 18. p.

hály jelentkezett a megváltására, de mielőtt kifizette volna a redempcióját, meghalt. Mivel „özvegye eleget nem tehetvén érette”¹²⁵ Szabó András váltotta magához. Tehát, ha az özvegynek elegendő pénze lett volna, válthatott volna tőkeföldet. Utoljára a női birtokosok közül Dékány Mihálynét¹²⁶ emelem ki. Neve két helyen is szerepel Kunszentmárton földkönyvében. A nevére bejegyzett birtok földváltó édesapjáról leányági örökségül szállott reá. Hasonlóan örökölte a földet három leánytestvére. Mind a négy leány férje meghalt, s ők „mint élő özvegyek úgy bírják.” Mind a négy özvegyasszony saját asszonynevén bejegyzett birtokos, s mindegyiküknek még további birtokára történik hivatkozás. Dékánynénak a férje is váltott földet, de a férj és egyetlen fia Mihály meghalt. A halálesetek után a férj váltott tőkeföldje szintén özvegy Dékány Mihálynéra maradt, s János fia gazdálkott rajta, de birtokosának Dékány Mihálynét jegyezték be. Valószínűsíthető, hogy János, Dékányné másik házasságából származott.

Halason a legkorábbi *Liber Fundit* 1755–1763-ig vezették.¹²⁷ A kötet alkalmas volt arra, hogy hiteles nyilvántartást adjon minden földváltó személyenkénti szántó- és kaszálóföldjének nagyságáról, helyéről és területéről. A halasi önkormányzat ugyanis a jászkun települések többségétől eltérően a kaszálók egy részét – Jászberényhez hasonlóan – tőkeföldnek osztotta ki. A változásokat időről-időre feljegyezték. A *Liber Fundi*¹²⁸ tanúsága szerint egy-egy gazdának négy-öt parcellája volt, s közülük csak keveseknek jutott szántó és kaszáló egymás mellett.

Az egész települést átfogóan érintő birtokváltozás történt 1791–1793-ban a tagosításkor, ekkor teljesen új földkönyvet készítettek.¹²⁹

¹²⁵ u.o. 30. p.

¹²⁶ u.o. 7. és 81. p.

¹²⁷ MNL BKML Kiskunhalas levéltára Ksz. 168. és 169.; Bánkiné Molnár Erzsébet: A halasi földkönyvek. Ethnika IV. (2002b) 2. 59–63. p.

¹²⁸ MNL BKML Kiskunhalas levéltára Halas város Liber Fundija 1755–86. Rsz. Ö. 169.

¹²⁹ MNL BKML Kiskunhalas levéltára Ksz. 170.

[illegible]

Minthogy a földváltók nevét minden halasi földkönyvbe azonos sorszám alatt írták be, a kötetek alkalmasak a birtoknagyság egyéenkénti, illetve a birtokszerkezet városi szintű változásainak bemutatására. Céлом azonban nem a kvantitatív elemzés volt, vizsgálándónak a nők földbirtoklását jelöltem ki, ezért Halas földkönyveiben is ennek mikéntjére kerestem a választ.

A halasi földkönyvben megtaláltam, amit a kunszentmártoniban hiába kerestem. Halason a 1791–93-as földkönyvbe a 249. számon asszonyt jegyeztek be, mint első földváltót. Igaz, *Molnár Mihályné red. 435 ft.-os földje* már mások kezén volt a földkönyv készítésekor, az adat mégis rendkívül fontos annak bizonyítására, hogy jogilag az asszonynak lehetősége volt részt venni a redempcióban. Molnár Mihályné földjéből, írták *„Pap Mihály volt kántorhoz megyen 35 ft után való redemptionalis mindenféle Juss... Kinek magának minthogy Redemptiója nintsen, ezen numerus alatt adott ki”*.

Molnár Mihálynét tehát akkor is a redemptusok sorába tartották, amikor neki már csak kevés maradt a váltott földből, talán ő maga nem is élt, de a megváltott földjét az eredeti váltási számon nyilvántartották, minden elkövetkezett változást oda jegyezve. A dokumentációból látható, hogy vásárolhatott földet a redempcióval nem rendelkező is, de ha a vett földjének mennyisége nem érte el a redemptussághoz szükséges mennyiséget, a földkönyvben sem kaphatott redemptusokat megillető sorszámot. A 255-ös sorszámon Bar Kis János 130 forintos redempciós földjénél viszont azt a megjegyzést találjuk, hogy *„Kármán Andrásné örökös jussal birja az egész Tőke Tanyai kaszálót”*. A nők földtulajdonát Halason a földkönyvben, ha nem maguk redimáltak, azokhoz a redemptusokhoz jegyezték, akiknek a redempciójából a föld származott. Pl. Ravasz György 155 Ft 75 dénáros halasi redempciójához beírták *„Ezen redemptiot most ketten birják úgy mint Józsa Péterné bir eből 95 Ft 75 den, Némett János successorai birnak 60 Ft után való minden jussban.”*¹³⁰

¹³⁰ BKML Kh. lt.[Kiskunhalas levéltára] Liber Fundi 1791–1793. № 231.

[illegible]

Félegyházán az 1755 előtti adásvételeket, amelyekről nem volt jegyzőkönyvi tanúsítvány, utólag bevallás alapján jegyezték be a *Liber Fundi*-ba. Például Horváth Mihály birtokaihoz beírták, hogy 1751-ben Begyik Mihálynétól 1/4-ed kertet vett és megadta az árát.¹³¹

A Kiskun kerület harmadik legnagyobb települése a Felső Kiskunságban fekvő Kunszentmiklós volt. A helység vagyonösszeírásai között található az az 1814-ben készített kötet, amelyben felsorolják a birtokokat és a birtokosokat név szerint az első *Liber Fundi* alapján.¹³² A kötetben 432 birtokos birtokát jegyezték be, a 433. sorszámot a város birtokai viselik. A készítők minden más jászkun helységtől eltérően feltüntették, ha a redempcióban a férj és a feleség közösen váltotta a birtokot. A kötet elemzése során összesen hat olyan birtokot találtam ahol nevesítik a férj és a feleség közös redempcióját, ezekben az esetekben a férj nevén szerepel a birtok, de a szövegben leírták a közös földváltást. Egy esetben a birtok két tulajdonos: a férj és a feleség nevén íratott be. Női néven, többségében az asszonynévvel jegyezték be 34 birtokot. Két esetben a redempció lezárulta után közösen vásárolt földet a férj és a feleség. Anyai örökségnek nevezték öt birtokot. A kunszentmiklósi földnyilvántartás egyértelműen bizonyítja a közös szerzemény létezését és nők földbirtoklási lehetőségeit.

A felsoroltaktól eltérő formában vezették Karcag *Liber Fundi*-ját. Karcagon is minden eredeti földváltó számára új lapot kezdtek, feltüntetve, hogy a személy hány forintért váltott földet. A tőkeföld elnevezést Karcagon nem használták, helyette a *forintos föld*, a *láncaja föld* volt használatos, vagy az öllel jelzett területet hangsúlyozták. Győri Márton 97 öl váltságát 1775-ben zálogba adta Györffy Mihály tanácsbeli személynek 200 Rft-ét. A zálog lejártát a zálogba adó évente Szent Mihály-napjában jelölte meg. A következő esztendőben azonban Győri Mártont a nagykunsági tömlöcbe zárták, s onnan „*deklarálta hogy azon földet felesége Busa*

¹³¹ BKML Kf. It. [Kiskunfélegyháza levéltára] Liber Fundi 1772. 73.

¹³² MNL BKML Kunszentmiklós iratai V. 301.g. 6. A Kun Szent Miklósi magános Lakosok mindenféle osztálybeli Föld Birtokaiknak a Fundi Liber után való ujjobbi ki munkálása az N Tanács által ez végre ki rendelt Küldöttség által az 1814-ik esztendőben.

*Anna örökösen el és által adná a megírt lakosunknak [Györffy Mihálynak] amint hogy előttünk megváltoztathatatlanul 323 Rs forintokért és 10 Xrokért úgy transferálta hogy sem maga, sem successor soha semminémű szín alatt azt vissza ne vehessék”,*¹³³ Nem derül ki, hogy a feleség azért bocsátotta áruba a földet, mert eredetileg is az ő tulajdona volt, vagy azért mert a férje korlátozva volt a rendelkezési jogában bebörtönöztetése miatt. Karcagon sajnos eléggé átláthatatlan a földkönyv, mivel csak az első tulajdonost emelik ki, majd minden változást rovatos tagolás nélkül folyamatosan beírtak az akció teljes szövegét megtartva. Keveredik a beírásokban az adás-vételek, az öröklések, a zálogok feljegyzése. Fekete István 120 forintos redempciójából 1775-ben vejének és leányának Máriának, valamint azok örökösének átengedett két láncaja földet 30 Rajnai forintért. Az adásvétel ellen még azon a napon tiltakozott Fekete István másik leánya, Sallai Istvánné Fekete Katalin. „*Solemniter contradical ezen okokra hogy az Édes Attya néhai édes Anyával redimálta azon földeket, azon kívül az nagy Attyáról édes Annyara által háramlott Jóságoknak árából is váltottak.*” A karcagi földkönyv e szövegtömegben megbújó bejegyzése közszerzeményt igazol. A közös redempciós földváltás azonban csak a tiltakozásból derül ki. A váltott földet egyedül Fekete István nevére írták a földkönyvbe.

Kisújszállás első *Liber Fundiját* 1753-ban kezdték vezetni, a szokás szerint minden redemptusnak külön lapot nyitottak. Az első földkönyvben a változásokat redemptusok szerint 1753–1795-ig vezették. Az első kötet tartalmát később átmásolták egy rovatos telekkönyvbe, amit Kisújszálláson *forintos telekkönyvnek* neveztek. A forintos telekkönyvekről Nagy Lajos ügyvéd 1878-ban írta: „*Ezen forintos telekkönyvek ismereteseek nemcsak az első hanem a fellebbviteli bíróságok előtt is, mert kunsági birtokperekben ilyenek még nem ritkán előfordulnak*”.¹³⁴ A földkönyv 127. lapján található Illésy István nagykunkapitány földváltása. 1763-ban a kapitány kiadta gyermekei örökségét: János fia kapott 60 forintos

¹³³ MNL JNSZML Karcag Liber Fundi 1764–1794. Rsz. 148. 386. p.

¹³⁴ MNL JNSZML Kisújszállás Liber Fundi. Rsz. 277. Nagy Lajos ügyvéd jegyzeteit utólag ragasztották a földkönyvbe.

porciót, leánya Erzsébet, Váradi István nótárius felesége pedig 50 forintos porciót. A 350 forintos váltásból megmaradt 240 forintos föld György és István fiára szállott egyenlően. A szintén kisújszálási Fekete János sem egyenlően hagyományozta a földjét fiaira, a két leánya csak 25-25 forintos földet kapott a 408 forintos birtokból, özvegye pedig váltási értékén 83 forintosat. Amikor 1794-ben ifj. Fekete János felesége apjától örökölt 21 forintos földet, azt a férje már a következő esztendőben eladta sógorának. Mindez a nádori statutumok kihirdetése előtt történt, de látható, hogy a statutumba foglaltak valóban a jászkun szokásjogból nőttek ki.

A Jász kerületből Jászapáti földkönyvét vizsgáltam. Jászapáti földkönyve az 1760-as állapotot mutatja. Figyelemre méltó a kötet bevezetőjében a történelmi múlt leírása: *„boldogult eleinkre mohosodott szép szabadságainknak, azokkal pedig az földeinkben való szabad ususunkis, az üdőknek változásai által némü némü vastag homályt szenvedvén...”*¹³⁵ A kötetben felsorolják a 264 redemptus birtokát az 1760-as állapotig. A 75-ös sorszámhoz beírt Tóth Istvánné 1/8-ad sessio földjét halála után fia Tóth János örökölte. Mivel bővebb leírás nincs a váltásról, csupán feltételezhetjük, hogy az özvegy Tóth Istvánné lehetett a redempció megfizetője. A földkönyv 138-as sorszáma alatti bejegyzés arra utal, hogy Horváth András és felesége talán közösen váltotta volna a birtokot, de a férj 1754-ben, a feleség 1756-ban meghalt, s a kifizetetlen redempciót a helység legnagyobb birtokával rendelkező Dósa Pál fizette ki. Női személy említése többször elő sem fordul. Viszont özvegy Makó Katalin 1773-ban keletkezett végrendeletében *„úgy nevezett urammal általam váltott és most is birtokomban levő 16-od rész földet”*¹³⁶ hagy leányának és vőjének, akik hat esztendeje gondozták betegségében. Katalinnak élt két fia a végrendelet készítésekor, de reájuk sem a szántóföldből sem a szőlőjéből nem örökölt. A végrendelet igazolja, hogy bár a földkönyvben nem tüntették fel Makó Katalint közszerzőként, mégis érvényesíti a közös szerzeményre vonatkozó rendelkezési jogát.

¹³⁵ MNL JNSZML Jászapáti Liber Fundi 1760

¹³⁶ MNL JNSZML Jászapáti végrendeletek, Rsz 135.

V.2. Malomépítés és malomhasználat

A malmok, mint az emberi és állati táplálkozás nélkülözhetetlen tartozékai, jelentős szerepet töltek be a helyi gazdasági életben, csoportképző szerepük volt a társadalmi kapcsolatok kialakításában és nem utolsósorban földrajzi csomópontot jelentettek a társadalmi kommunikáció térbeli közvetítésében. A Jászkun területen honos nagymértékű gabonatermesztés szükségszerű velejárója volt a malmok számának emelkedése, gyarapodásuk egyenes arányban állt a népesség és a termelékenység növekedésével. Megállapítható, hogy a malmok a lakosság életlehetőségeinek nélkülözhetetlen ipari létesítményei voltak, és szervesen hozzátartoztak a jászkun népesség mindennapjaihoz. Minden malomnak kialakult a viszonylag állandó társadalmi vonzásköre. Az öröltető csoportba tartozók sajátos normarendszerhez igazodtak az őrletéskor és annak közösségi vonzatainál. A spontán szerveződött közösség tagjai olykor egész nap, sőt napokig várakoztak, amíg a maguk gabonáját megőrlethették, közben adódhattak konfliktus helyzetek, de mindenképpen bizonyos rendet kellett tartani, amit jogszokásaik és helyi statútumaik is megköveteltek. A malom építése, üzemeltetése és használata egyaránt szabályokkal körülbástyázott tevékenység volt minden településen.

Malom – száraz, vízi vagy szél – mind a 25 településen működött. Felügyeletét malombíró vagy erre kijelölt tanácsbeli látta el. A település malomjövödelme a helység malmának éves árendájából és a megőrölt gabonából szedett vámból keletkezett. A vámmértékét a helyi önkormányzat állapította meg. Karcagról ismerjük az úgy nevezett *szabadsor* vagy *szabadszer* jogszokását, melyről az 1736-os tanácsí jegyzőkönyv alapján Elek György írt malomipari tanulmányában.¹³⁷ A szabadsor előjoga azokat illette, akik a malom építését valamilyen adománnyal, anyagi hozzájárulással segítették. Ők érdemük elismeréséül soron kívül őrlethettek. Nekik nem kellett hosszú időn keresztül várakozniuk, amíg az

¹³⁷ Elek György: Adalékok a karcagi malomipar történetéhez. In: Örsi Julianna (szerk.): Jászkunság. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testület Évkönyve. Szolnok, 2014. 85–96. p. (87. p.)

örletésnél sor került rájuk. A szabadsor annak ellenére, hogy elismert és a gyakorlatban meggyökeresedett jogszokás volt, időnként kiváltotta a várakozók felháborodását, s nem egyszer a tanács illetékesének kellett rendet teremtenie a háborgók között. Különösen türelmetlenné váltak a sorban várakozók, ha olyan család tagjai örlettek, akiknek valamelyik ősük járult hozzá jelentősebb összeggel a malom építéséhez, de még a sokadízigleni leszármazottak is érvényesítették jogukat a szabadsorra. A leszármazottak számának növekedésével és az évek múlásával az érdem elhalványult és a jogszokást csak hatalmi kényszerrel érvényesíthették. 1829-ben Katona Mihály leszármazottai dühítették a várakozókat mondván: „*oly sokan tartanak jusst a szabad szerhez, hogy nékiek igen nehezen jutna már örletés*”¹³⁸.

A Jászkun kerület iparúzóinak többsége az irredemptusok közé tartozott. A redemptusok köréből a kevésföldűek az év bizonyos szakaszában iparúzással foglalkoztak, a módosabbak közül kerültek ki a malomtulajdonos molnárok. A redempciót követő évtizedekben a malomhely, többségében a malom is a község tulajdona volt, s csak az 1770-es évektől épültek malmok a tőkeföldekre. Az első kezdeményezések nagy ellenállást váltottak ki a beneficiumot féltő tanácsokból. 1769-ben Túrkevén a Vincze família azzal a feltétellel kapott malomépítésre engedélyt saját fundusára, hogy csak a maga szükségére örölhet benne. Amikor a malom elkészült, a tanács 12 Rft büntetést szabott ki azokra a keviekre, akik ott öröltettek. A tiltás óriási felháborodást okozott, a panaszok a főkapitányig eljutottak. Illésy István nagykunkapitánynak személyesen kellett intézkednie, hogy a nép lecsendesedjen. Utasítása a továbbiakra nagy hatású, előremutató döntésnek bizonyult. Illésy megengedte, hogy a malomban minden adózó szabadon örölhessen. A lakosok elégedetten vették tudomásul a kapitány intézkedését, nem úgy a tanács. Az előljárók attól féltek, ha egynek megengedik, esetleg odáig terjed az építési kedv, hogy a helység minden beneficiumától megfosztatik, pedig a konvenciósokat és a

¹³⁸ u.o. 87. p.

kvártélyosokat a malomvámából tartották.¹³⁹ Félték, hogy a malmok példájára csapszékeket és mészárszékeket is építenek, s a vállalkozói kedv teljesen megfoszthatja a házipénztárat ezektől a nélkülözhetetlen jövedelmektől.

A vámszedéshez a tanács mindenütt hiteles mérőedényeket készíttetett. A molnár az őrlőni vitt gabonából kivette a község számára megszabott 10-ed, 15-öd, esetleg 12-ed vámot, amiből az őrlésért négy-öt rész járt. 1791-től a kerületi közgyűlésen elfogadták, hogy a malomvám minden jászkun településen 15-öd rész legyen.¹⁴⁰ A malomvámot néha őrleményként, máskor inkább szemül vették ki, s a malomgazdák felügyelete alatt külön vermekben tartották. A malomvámából beszedett gabona bizonyos esztendőkhöz több volt, mint amennyi a helység majorsági gazdaságában termett. A malmok szaporítása tehát közös érdek volt.

A molnárok esküt tettek a hiteles vámszedésre. 1794-ben Vanyó János molnárt, aki Félegyházán hamis csuprot tartott a vámszedéshez, és a malomkő mellett csalárd kérget alkalmazott, ahol a liszt összegyűlt, 20 pálcaütésre ítélte a tanácstörvényszék.¹⁴¹

1789 decemberében Félegyházán a tanács a malomvám mellett még adót is kivetett a malmokra, mivel a malmos gazdák többsége irredemptus volt, akik a katonai beszállásolás terheit nem viselték. A helyi tanács ilyen módon teherviselésre kényszerítette volna az irredemptusokat. Az önkényes búza- és zabadó szedésének indokai közé tartozott az is, hogy egy szárazmalom jövedelme felér 35 hold jó föld jövedelmével, továbbá, hogy Pest megyében sincsenek a molnárok a katonai élelmezés alól kivéve. A tanács hatalma azonban már korlátozott volt, a jászkun szabadság ilyen adóztatást nem tett lehetővé. A következő év tavaszán a kerületi közgyűlés rendeletére mind a 35 malmos gazda visszakapta a beadott gabonát.¹⁴²

¹³⁹ MNL JNSZML Jászkun kerület közigazgatási iratai A. Caps. VI. szn. XXIII.b./1770.

¹⁴⁰ MNL JNSZML JK kgy. jkv. 1791. 1568.

¹⁴¹ MNL BKML Kf. lt. Protocollum 8. 508/1794.

¹⁴² MNL BKML Kf. lt. Protocollum Politicum 7. 87/1789.

A malmok számának önkényes szaporítását azonban nehéz volt megakadályozni. 1822-ben a félegyházi határjárók azt jelentették, hogy többen a tanyákon szélmalmot építettek. A tanács ekkor a már felépült malmokról nem döntött, de a további építéseket megtiltotta.¹⁴³ Hamarosan Halason is kiderült, hogy nemes Mészöly János a saját tajói földjén a tanács engedelmével épített szárazmalmot. A terjedő szokást a kerület fékezte meg, úgy döntöttek, ha már Mészöly megépítette a malmot, ne rombolja le, de nem javíthatja, és a továbbiakban senki nem építhet engedelem nélkül.¹⁴⁴

A malmok száma a tiltások ellenére tovább növekedett, s 1825-ben már a félegyházi malmos gazdák kérték a konkurencia fékezése érdekében, hogy tiltsa be a tanács a további malomépítést, kivált, ha két kőre jár.¹⁴⁵ A kérést a kerületi közgyűlés visszautasította, mivel 1811-ben a nádor minden redemptusnak megadta a jogot, hogy malmot építsen, egyedül csak a határban a tanyák között maradt tilos a malomépítés. A tiltást az örletők állatai által okozható kár indokolta. Végül a társadalmi feszültség enyhítése érdekében néhány hónap múlva annyi engedményt adtak, hogy az irredemptusok is építettek szélmalmokat, de csak egy köveseket.

A malmokra kivetett vámok és adó mellett a molnárok jelentős mennyiségű közmunkát teljesítettek. 1801-től a közmunkával töltenő időszakot Félegyházán évi 14 napban állapították meg. 1800 előtti feljegyzésekben olyan panaszokról olvashatunk, hogy volt, akitől évi 50 nap közmunkát követeltek. A túlzott, s mint kiderült egyenlőtlen és törvénytelen közmunka követelések elleni panaszok hatására 1794-től külön tizedest neveztek ki, aki a molnárok közmunkájának egyenlő elosztására ügyelt.¹⁴⁶ Jászberényben malominspektor és malombíró volt, ám egyikük sem a közmunkát felügyelte, hanem a vízimalmok őrlését ellenőrizték. Jász-

¹⁴³ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 13. 335/1822.

¹⁴⁴ MNL BKML Kh. lt. [Kiskunhalas levéltára] Prot. Pol. [Protocollum Politicum] XXXVIII. 47/1834.

¹⁴⁵ MNL BKML Kf. lt. [Kiskunfélegyháza levéltára] Prot. Pol. 14. 416; u.o.440.

¹⁴⁶ MNL BKML Kf. lt. Arc. 20. C. 2. F.9. No 4./1794.

berényben a vámot hetenként szedték és az inspektor a malombíróval közösen mérte meg. A vámgabona tárolása a város hombárjában történt, az elszámolásról külön vámkönyvet vezettek.

V.3. A szőlőföld

Szőlőtelepítésről és művelésről már a 16. századból is vannak Jászkunsági adataink. A török adóztatási rendszerben a helységenként kivetett hordóadó szőlőtermesztésre utal. Bathó Edit feldolgozásából¹⁴⁷ tudjuk, hogy Jászberény mezőváros lakosai 1640-ben a szultáni udvartól kértek engedélyt szőlőtelepítésre. Az engedélyt I. Ibrahim szultán megadta. Egyben elrendelte, *„hogy ezután az újonnan telepített szőlők, ahogy kell virágzásnak induljanak, a szőlők gazdáit a földek tulajdonosai 16 évig ne zaklassák tized és adó követelésével.”*¹⁴⁸ 1662-ben a hatvani pasa engedélyével elültették Berényben az úgynevezett Belső Öreg Hegyi szőlőket. Berény példáját több jászsági település követte, és a szőlővel beültetett magaslatokra – a síksági telepítés ellenére – hamarosan elterjedt a *szőlőhegy* megnevezés, melyet az egész Jászkun területben használtak a szőlős határrészekre. A szőlőhegyekben a rend fenntartására a helyi tanács szőlőbírókat és csőszöket alkalmazott,¹⁴⁹ akik a jogszokások alapján büntették a rendbontókat, kárt okozókat. A szőlőskertek után a gazdák taksát fizettek a földesúrnak. A birtokosok saját szőlőjük terméséből szűrt borukat – minthogy az 1702-ben földesúri hatalmat nyert Német Lovagrend a beneficiumokat nem tudta megszerezni – a települések szokásai szerint kimérhették.

Berényen kívül a Jász területben Fényszarun, Apátiban, Jákóhalmán, Mihálytelken, Felsőszentgyörgyön és Dózsán voltak szőlőskertek, mindezeknek a területe 1735-ben 2.389 kapás volt,

¹⁴⁷ Bathó Edit 2014.

¹⁴⁸ u.o. 11. p.

¹⁴⁹ Blénessy János: Jászberény nevének és határainak kialakulása. A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve, 1938–1943. 200–207. p.

1745-re viszont 20.380 kapás területre növekedett, megelőzve mind a Kiskun, mind a Nagykun kerületet.¹⁵⁰

A Nagykun kerületben a szőlőtelepítési adataink között a legkorábbi Karcagújszállásról ismert, ahol 1720-ban 20 kapás szőlőföldet műveltek. A népesség gyarapodásával arányosan növekedett a szőlőparcellák száma. 1728-ban Kunmadaras, Kisújszállás és Kunszentmárton összeírásában voltak szőlőskertek.

Az 1720-as összeírás idején a Kiskun kerületben szintén számottevő szőlőtermelés folyt. A 18. század elején az öt kiskun településen – Halason, Fülöpszálláson, Lacházán, Szabadszálláson, Kunszentmiklóson – összesen 444 szőlőparcellát mutattak ki. A legtöbb szőlőparcella Halason volt, 510 kapás területen. A szőlővel beültetett terület a redempcióig fokozatosan növekedett. 1744-ben Halason 2.179, Fülöpszálláson 464 és fél, Lacházán 311 és fél, Szabadszálláson 141, Kunszentmiklóson 87 kapás szőlő volt.

A Kiskun kerület helységei között Halas szőlőtermesztéséről ismerjük a legkorábbi jegyzőkönyvi adatot 1709-ből. Halason 1709-ben a pestisben meghaltak árváitól – ha az árva másik településre került – a tanács bizonyos összegért megváltotta a szőlőföldet a város számára.¹⁵¹ A magvaszakadtak betelepített szőlőföldjét szintén a város vette birtokba, holott a caducitas joga a földesurat illette volna, de ezt éppúgy nem tudta a Lovagrend érvényesíteni, mint a robotkényszer bevezetését vagy a beneficiumok kisajátítását. Például Deme Miklós szőlejét 1709-ben a halasi tanács vásárolta meg. Az akcióra Deme Miklós halála miatt került sor. Az elhunytnak Halason nem maradt örököse, gyermeke a Tisza melletti Győ faluban élt, ahonnan nem tudta volna művelni apja szőlejét, ezért áruba bocsátotta.¹⁵²

¹⁵⁰ MNL JNSZML Jászkun kerület összeírásai 1735.; 1744–1745.; Kiss József 1992. 79–107. p.

¹⁵¹ MNL BKML Kh. lt. Városkönyv, 1909. 5. p.

¹⁵² MNL BKML Kh. lt. Városkönyv, 1709. 5. p.

A Jászkun kerület választott előjárói a településekkel karöltve azokat a kiváltságaikat, melyek az idők során szokásaikba beépültek, életben tartották. Ezek ellen az íratlan jogosultságok ellen a helyismerettel nem rendelkező földesúri adminisztráció alig tudott fellépni. A szőlőparcellák tartós birtoklását erősítette, hogy a szokás szerint örökölhetőek voltak. A Jászkun kerület minden településén dokumentumokkal igazolható, hogy a szőlőföld örökölhető, adományozható, forgalomképes birtok volt.

Halason történt 1727-ben, hogy Makai Szűcs János a szőlője egyik felét a városra, a másik felét a Debreceni Kollégiumra hagyta. Ugyanaz évben Halas város a különböző módon birtokába került szőlőparcellákat eladta három helybeli lakosnak, tehát azok pénzért megvásárolhatóak voltak, ami szintén a tartós birtoklást bizonyítja.¹⁵³

A három mezőváros: Jászberény, Karcag és Halas a szőlőföldekre vonatkozóan olyan jogokat gyakorolt, amelyek a földesurat illették volna. Halasi példánkból látható, hogy a magvaszakadt szőlőbirtokosok szőleit a város, és nem a földbirtokos Német Lovagrend örökölte. Karcagon a helyi tanács szabályozta a boreladás lehetőségeit, bár a szabályok megtartása nem mindig sikerült. Karcagon 1739-ben a város mindkét borbírája panaszt tett Sánta János szőlősgazda ellen, aki bár a városban lakott, mégis a tiszabői vevőkkel a helyi ár felett egyezett meg borának eladásáról. A borbírók „*illetlen ár*”-nak nevezték a tiszabóiek által beígért összeget, ami azért is sérelmes volt, mert a tanács határozata kimondta, hogy senki „*Borait ki ne adja más helységbe*”. A helyzetet súlyosbította, hogy a borbírók által megszólított gazda, aki borát „*illetlen áron*” óhajtotta eladni, azt felelte, „*hogy sem Bíró sem Tanács az övéből néki nem parantsol*”.¹⁵⁴ A renitens gazda büntetése 12 forint lett. A tiszabóiek viszont méltányosságból – hogy ne üres kocsival menjenek haza – engedélyt kaptak a tanácstól 15 cseber bor megvételére, de nem több mint 9 máriásért. Sánta János büntető ügye bizonyítja, hogy a szőlőföldet – hiába volt az egész Jászkun

¹⁵³ u.o. Városkönyv 1727. 6–7. p.

¹⁵⁴ MNL JNSZML Karcag tanácsi jegyzőkönyve 1736–1752. 59. p.

kerület földesúri tulajdon – a szőlősgazda Karcagon is saját tulajdonának tekintette.

A redempció után megszűnt a szabadfoglalás lehetősége. A szőlőnek való föld megszerzésére és betelepítésére az önkormányzatok számos rendelkezést alkottak. A szőlőbirtokra vonatkozóan a redempció után a Jászkun kerületben kialakult szabályozásokat, kerületenként és helységenkénti eltéréseket, a taxálások és dézmálások különféle módozatait Bagi Gábor áttekintette, közreadta.¹⁵⁵ Megállapítását, mi szerint a szőlőbirtok a redemptus birtok speciális része volt, s a belterjes földművelés legígéretesebb kezdeményének tekinthető, kutatásaim alátámasztják. A helységek rendelkezéseiben fellelhető különbségek a helyi jogszokásokból eredeztethetők, de a jogszokások integrálása a szokásjogba – a statutumok közé – településenként eltérő ütemben és módon történt. A végrendeletekből és az osztályos perekből kimutatható, hogy azok a szőlőparcellák, amelyeket a redempció előtt telepítettek be szőlővesszővel, mindhárom kerületben¹⁵⁶ a telepítők tulajdonában maradtak. Kivételek azonban éppen a jászkun szabadságból fakadó önkormányzatiságra és a jogszokások közakaratként történt értelmezésére visszavezethetően előtűnnek a helyi gyakorlatból.

A népi közakarat 1745 után rohamosan leszűkült a redemptus réteg akarátára és érdekeire. Szemléletes bizonyítéka állításomnak Jászmihálytelek jegyzőkönyvi bejegyzése. Mihálytelken 1751 decemberében protokolláltatott Kuti György szőlőjének kontraktusa. *„Mi nemes Jász Mihály Telke ord. Bírája Szécsi Páll, és egész Tanács és Lakosok anno 1747^{dik} esztendőben ki menvén Szőlő Hegyecskenken lévő földet nem vatott emberek Szölleje el vételire a mind végbe is vivén, az ki magához nem váltotta más becsületes embernek el adtuk Kuti Györgynek oly formán, hogy annak munkáját fizesse meg ... az negyed felét nem tartozik mint hogy földet váltott, fel vettük eo kegyelmétől az negyedfél Rfo., ki keresztyük abbol min-*

¹⁵⁵ Bagi Gábor 1995. 171–176. p.

¹⁵⁶ Jász, Nagykun és Kiskun kerületben

*den hozzá tartozandó atyafiságot s ahoz tartozandó becsületes embereket kiknek kezeken meg fordult...*¹⁵⁷ A hitelesítést maga a jegyzőkönyvezés jelentette. A bejegyzés jogi érvényét a helység „*usualt Pecsétivel*” valamint a főbíró, az összes szenátor és a jelen volt lakosok aláírásával erősítették, utóbbiakat a szokásos keresztvonalakkal jelezték.

A redempció után a többi településen is a birtokosok és a tanács közös akaratával jelöltek ki szőlőnek való földet, rendszerint a már meglévő szőlőskertek mellett. Ebből nem szabadfoglalással, hanem meghatározott feltételekkel részesülhettek az igénylők. Az osztást a redempciós váltáshoz igazított proportio szerint végezték. Volt, ahol azt határozták meg, hány négyszögöl jut egy redempcióba befizetett forintra, máshol azt is, mennyi legyen a vételár négyszögölenként. A differenciálás legjelentősebb jogi motívuma az irredemptusok és a redemptusok megkülönböztetése volt. Karcag protocolluma megőrzött egy rendelkezést, mely szerint *„Az el osztatott földet három esztendő alatt minden lakos bé ültesse szőlővel, mert különben annak adatik akkoron, aki be fogja rakni minden személy válogatás nélkül, még pedig ingyen, váltott pénze elvesztése alatt”*.¹⁵⁸ A rendelkezés időnként fel-felbukkan más helységekben és időszakokban is, tehát a három évi türelmi időt általában elfogadta mind a helyhatóság mind a lakosság. Néhány évtizedig helységenkénti szabályozás alapján a redemptusok és a földnélküliek egyaránt vásárolhattak az osztott szőlőföldből, de nem azonos áron. A redemptusok mindenkor olcsóbban vehették meg a rájuk jutó területet, mivel azt a megváltott osztatlan közös tulajdonból szakították ki.

V.3.1. Szőlőhegyek Félegyházán

Az 1745 utáni szőlőtelepítéseket a redempció végrehajtási módja és az határozta meg, hogy voltak-e már szőlőhegyek az adott településen. Utóbbtól az 1743-ban újraterelített Félegyházán eltekinthettek, a tőkeföldet pedig ki-ki állandó helyen kaptak

¹⁵⁷ MNL JNSZML Jászmihálytelek Protocollum 1735–1772. 36. p. / 1751. dec. 5.

¹⁵⁸ MNL JNSZML Karcag város tanácsi jegyzőkönyve 1772. ápr. 6.

birtokba. Mivel Félegyházán a gazdáknak nem kellett az újraosztástól tartani, rohamosan elterjedt a tanyás gazdálkodás. A redemptus gazdák szabadon határozták meg tőkeföldjük művelési ágát, ami a kor szokása szerint többnyire szántó-legelő gazdálkodást jelentett. Szőlőtelepítésre az osztatlan közös tulajdonban hagyott határrészből jelölt ki a tanács területet, mindenkinek a tőkeföldje arányában. Mivel Félegyházán a redempciót megelőző jogszokások nem zavarták össze a földtulajdon viszonyait, jól nyomon követhető az a folyamat, ahogyan a szőlőhegyek létrejöttek.

Félegyházán 1748 decemberében határozott a helyi tanács a rétek és a szőlőföld elosztásáról.¹⁵⁹ Az osztást a redempciós vál-táshoz igazított arányosság szerint végezték, de mivel a parcellák listája nem maradt meg, az osztás kulcsára még következtetni sem tudunk. Bizonyos, hogy a „*lakosok közösen határoztak*” a parcellázásról, melynek megtörténtét utólag beírták a jegyzőkönyvbe. A szőlőtelepítés nem volt könnyű munka, lassan haladt. Némelyek inkább eladták a parcellájukat, majd mégis újabbat próbáltak szerezni a közösből. 1761. november végén az ilyen törekvéseket visszaszorítandó a tanács határozatba foglalta, amelyik redemptus gazda eladja a maga tőkeföldje után kapott szőlőföldjét, az a jövőben hiába kér új parcellát, mert „*nem adatik, ha csak a szőlőföld szaporíttatni nem fog és új osztályt nem kezdenek*”.¹⁶⁰ Szükség volt az önkényes változtatások kordába szorítására, hiszen 1762-re kifizették a redempció költségét és megkezdték az egyéni birtokok telekkönyvezését, azaz a *Liber Fundi* elkészítését.

A redempciót követő két évtized alatt a tulajdonjog megszilárdult, kialakultak a birtokhatárok, az első szőlőtelepítések termőre fordultak, s az eredmények nyomán újabb szőlőföld iránti igények születtek. Utóbbiak néhány év múlva kikényszerítették a második félegyházi parcellázást. 1766-ban két dűlőben osztottak szőlőnek való parcellákat a redemptusoknak. Mivel az osztás már megváltott osztatlan közös tulajdonból történt a redemptusok ingyen jutottak a szőlőnek való földhöz, az irredemptusoknak pedig vásár-

¹⁵⁹ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 1 24/1748.

¹⁶⁰ MNL BKML Kf.lt. Prot. Pol. 1. 1761. 193. november 29.

lásra sem adtak lehetőséget. Azok a redemptusok, akik az első osztásból részesültek, a másodikból kevesebb földet kaphattak. A parcellák hossza egyforma volt, a szélessége pedig a redemptus tőkeföldjének nagyságához aránylott. Akinek nagyobb tőkeföldje volt, az a szőlőföldből is nagyobbbat kapott. 1766-ban – először a parcellázások során – néhány nő is kapott szőlőföldet.¹⁶¹ A legnagyobb parcellákat a helyi közigazgatásban vezető szerepet betöltötték kapták.

A harmadik félegyházi szőlőföld parcellázásra tíz év múlva 1776 tavaszán került sor a már kialakult szőlőhegy felső végén.¹⁶² Az osztás a megmaradt kimérési lista szerint tizedenkénti sorrendben történt. A legtöbben a jómódú redemptusok által lakott első tizedből kaptak. A 395 tulajdonos között 11 női személy található, hozzájuk sorolom Czakó Jánost, aki a húgaival együtt kapta a földet, valamint Fekete János özvegyét és leányát, ők az elhunyt jogán részesültek az osztásból.

Az 1780-as évekre három szőlőhegy alakult ki az 1774-ben mezővárosi jogot nyert Félegyházán. Az utakkal tagolt, dőlőkre osztott, körül árkolt szőlőhegyeken a hegy rendjére csőszök és a tanács által választott hegybírók vigyáztak. A hegybírók korlátolt hatáskörben a városi főbírónak alárendelten intézkedhettek. A szőlőben talált kárt okozó jószágot csak a főbíró engedélyével és tudtával hajthatták be a városházához, büntetést a főbíró engedélyével szabhattak ki. Kötelességük elsősorban arra terjedt, hogy felügyeljék a csőszöket, a kapukat, az árkokat és a garadgyákat. Joguk volt „*a szőlős gazdák közt apró villongásokat elintézni, apróbb kártévő gyermekeket és személyeket mértékletes fenytékkal a kártól eltávoztatni.*”¹⁶³ A szőlőbírók hatásköre és a szőlőhegyek rendje hasonult a kerületek többi helységéhez.

1804-ben felmérték a félegyházi szőlőket és a tanyákat. Kiderült, hogy többen a szőlőbeli „kunyhót” tilalom ellenére lakásnak használták, az 1810-es ellenőrzéskor 27 tanyát számlálnak meg a

¹⁶¹ MNL BKML Kf. lt. Arc. 15. Capsa 1 Fasc. 1 N° 5/ 1766.

¹⁶² MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 4., 341. és Arc. 15. Capsa 1 Fasc.1 N° 6/1776.

¹⁶³ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 5. 1782. 315.

város Galambos pusztájából osztott szőlőhegyben. A tanács nem akart további változtatást a határ művelési ág szerinti felosztásban, s már 1807-ben megtiltották a további szőlő ültetést „*mivel ezen nemes városnak már szöllei nagy mértékben, ellenben élő legelő fölgyei a legnagyobb szükségben vagnak*”.¹⁶⁴ A tilalommal mintegy három évtizedre megakadályozták az újabb szőlőhegy kialakulását.

1825-ben a határvizsgáló szenátorok jelentették, hogy Félegyházán több lakos a tanyaföldjébe szőlőt ültetett. A tanyai szőlőültetést, ami már 1800-ban tilos volt, 1822-ben a nádor – az egész Jászkun kerületre vonatkoztatva a rendeletet – ismét megtiltotta, ezért a határszemle után elrendelték a tanyai szőlők kiirtását. A szőlőirtásra két hetet adtak, s emellett a vétkeseket húsz forintra megbüntették.¹⁶⁵ A károsultak fellebbeztek a kerületi közgyűléshez, de hiába. A közgyűlés méltányolta a helyi tanács véleményét, hogy szőlő sok van Félegyházán, a szántóföld pedig kevés. Mégis a fellebbezések eredményeként a gyümölcsfák megmaradhattak.¹⁶⁶

A szőlőtelepítés nagyobb mértékű növekedése három évtizednyi nyugalom után az 1840-es években következett be. A betelepített szőlőföld a későbbiekben Szabóhegy néven vált ismertté.

Szinte még be sem fejeződött a Szabóhegy szőlővel való betelepítése, amikor 60 gazda kérelmezte a Selymes erdőnek nevezett buckaság felosztását.¹⁶⁷ Azt a határrészt szerették volna szőlővel beültetni, amelyiken régebben krumpliföldet osztottak. A kérelemben érintett 124 kh 271 négyszögöl területet 600 szögöles parcellákra tagolva 1848 tavaszán a város eladta. A Selymes erdő másik felét 1850 nyarán bocsájtották árverésre. Összesen 161 vevő vásárolt a volt Selymes erdő felparcellázott területéből szőlőtelepítésre. A betelepített területen a szokáshoz híven szőlőhegyek alakultak: a Kremzer-hegy, a Csáki-hegy és a Csordajárás szőlőskert. 1847-ben már létrejött a 172 parcellából álló Ring-

¹⁶⁴ MNL BKML Kf. lt. Arc. 16 Capsa 2 Fasc 4 N° 26/1807

¹⁶⁵ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 14. 1825. 368.

¹⁶⁶ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 14. 1825. 374.

¹⁶⁷ Fekete János: Selymes. Félegyházi Közlöny, 1995. július 28.

hegy, amely a Ring család felparcellázott szántóföldjéből alakult meg.¹⁶⁸

V.3.2. A nők szőlőföld öröklése

Az ősiség értelmezése a 18. század első felében eltéréseket mutat. Az eltérések irányították figyelmem annak kiderítésére, hogy a Jászkun statutumokat megelőző korszakban hogyan érvényesült a nők jogosultsága a szőlőföld öröklésében.

Halason egy 1748. évi osztályos perben a tanács az örökösök nagyapjáról maradt szőlőt ősinek tekintette, elkülönítette az új ültetéstől, úgy osztotta meg a két örökös között.¹⁶⁹ Ugyanebben az esztendőben Kun István vagyonának megosztásánál a két kiházásított leány kapta az ősi javakból származó malmot és szőlőt.¹⁷⁰ A Bordás örökösök perében pedig úgy rendelkeztek, hogy „*Bordás István szüleitől maradt javaibul Susa Hugának két teheneket tavali fiakkal, ezenkívül ki házassítására egy harmadfű tinót adgyon úgy az szőlőnek is hason felit számára elszakasztassék*”.¹⁷¹ Egy másik örökösödési ügyben a meghalt Kulcsár Ferenc szőlője volt a vita tárgya. Az örökséget az elhunyt fia és másik fiának özvegye is magának követelte. A szőlőt, még az örökösök nagyapja ültette, ezért a tanács, mint ősi birtokot a fiúnak ítélte.¹⁷² Halasi példáink több jogszokásra utalnak. A termő szőlő 1748-ban történt ősinek tekintése olyan kivétel volt az ősiség értelmezésében, amit valójában továbbbélő jogszokás törvényesített. Tudjuk, a redempció után az ősiséget 1745-től számították, s a megváltott földet tekintették ősinek. A tanács nyilván a család szőlőépítésbe fektetett nagy munkája miatt különböztette meg a szőlőföldet és a helyi szokáshoz igazodva tekintette ősinek a redempció előtt beültetett parcellákat. A fiúági öröklés prioritása szintén eleven gyakorlat volt, bár majd csak 1799-ben kodifikálták a nádori statutumban. Mégis, a fiúági öröklés szokása ellenére elfogadták, hogy a szőlőföldet a

¹⁶⁸ Bánkiné Molnár Erzsébet 2000. 95–100. p.

¹⁶⁹ MNL BKML Kiskunhalas lt. Városkönyv 1. 1748. 32. p.

¹⁷⁰ u.o. Városkönyv 1748. 32. p.

¹⁷¹ u.o. Városkönyv 1748. 34. p.

¹⁷² u.o.

leány örökölheti, de öröklési joga az ősinek nyilvánított területre nem terjedt ki. Felmerül a gyanú, vajon nem azért tekintették ősinek a redempció előtt beültetett szőlőföldet, hogy örökléséből kizárják a leányokat? A gyanút nem tudjuk igazolni, de mint gyanú megmarad.

Az idők során alig károsodott kiskunfélegyházi levéltárban összesen 314 végrendelet található a 18. századból, közülük azokat vizsgáltam, amelyekben szőlőbirtokról rendelkezett az örökhagyó. Elsősorban arra voltam kíváncsi, mennyiben vették figyelembe az örökhagyó szőlőbirtokosok leányuk öröklési lehetőségét. Tudjuk, tőkeföldet a jászkun szokásjog, majd a nádori statutum szerint fiúk vagy fiú örökös nem létében a fiúsított leányok örökölhettek. Utóbbiak csak átmenetileg birtokolhatták a tőkeföldet, mert az a haláluk után ismét fiúkra, a fiú unokákra szállt. Mindez a szőlőre nem vonatkozott, de az említett ősiség helyi értelmezése szerint a redempciót követő évtizedben mégis alkalmazhatták. Félegyházán – ahol a redempció előtt nem telepítettek szőlőt – az örökhagyónak lehetősége volt leány gyermekét olyan szőlőbirtokhoz juttatni, ami biztosíthatta a megélhetését. A félegyházi gyakorlat azonban – a megmaradt források szerint – nem igazolja, hogy az apák kihasználták ezt jogi lehetőséget.

Szolnoki Mihály,¹⁷³ Jászladányból költözött Félegyházára, ahol tekintélyes redemptus gazda lett. 1766-ban bekövetkezett halálakor $\frac{3}{4}$ sessió tőkeföldet és négy szőlőparcellát hagyott örököseire. Két parcellát vásárolt, kettőt redemptus jogon a szőlőnek való föld osztásából kapott. A szántókból $\frac{1}{4}$ részt hagyott a feleségének, hasonlóan Mihály fiának és $\frac{1}{4}$ részt két leányának, Krisztinának és Petronellának. Szőlőt a feleség nem kapott, Mihály megkapta a birtoka melletti 3 pászttát, Krisztina az új osztásból valót, Petronella pedig az egyik vett szőlőt örökölte. Egy vásárolt szőlőparcellát a végrendelet szerint el kellett adni és az árát misékre fordítani. Szolnoki Mihály végrendelkezése következtében a női szőlőbirtokosok száma két fővel megszorodott.

¹⁷³ MNL BKML Kiskunfélegyháza közigazgatási iratai N° 18 Capsa 1 N° 6/1766.

Férjétől örökölt szőlőt Szűcs Jánosné 1767-ben. Hevér Jánosné 1769-ben megörökölte férjétől annak az első, a régi osztályból származó szőlőjét, a másik osztott szőlőt pedig az elhunyt két fia kapta.¹⁷⁴ Czakó Andrásnak két fia és három leánya élt, közülük két leány már férjnél volt 1769-ben az apa halálakor. Czakó András nem örököztet szőlőt a leányainak, háromnegyed sessió tőkeföldjéből viszont 2-2 fogást hagyott a két leányának, míg a harmadik leány, Erzsébet csak egy fogást, azaz kétszásos földet örökölt. A négy pászta szőlőt két fia és a felesége örökölte, de az örökhagyó úgy rendelkezett, hogy a szőlő adasson el, s az ára legyen a feleségé és a kiskorú fiáé.

A malomtulajdonos redemptus Kiszner András redemptusi jogon kapott osztott szőlőjét 1770-ben a fiára hagyta, pedig fia az „*erkölcstelensége miatt*” már kivette magát az apai hatalom alól. Kiszner két leánya csak 100-100 forint készpénzt örökölt, és az apai intelmet, hogy amint lehet, szolgálatra adódjanak. A többi vagyon a két kiskorú fiúra szállt, a malommal együtt.

Szabó Mátyás 1782-ben két fiút, három leányt és az özvegyét hagyta hátra. Tekintélyes vagyonában a belső Öreg-hegyben osztott szőlőből is volt néhány pászta, de azt nem a leányokra, hanem két fiára hagyta. Igaz, a leányok közül ketten már férjnél voltak egyik Csongrádon, a másik Majsán lakott, de a harmadik még a szülői házban élt, mégis mindhárman csak pénzt kaptak örökségül. 1791-ben Szabó Mihály a 26 út szőlőjéből 16 utat a feleségének hagyományozott, tíz utat a fiának. Leánya nem volt. A felesége csak használatra kapta meg a szőlőt, a feleség halála után az örökhagyó akarata szerint a szőlő a fiú unokákra szállt. Fél sessió tanyaföldje és számos állata volt Nagy Mihály redemptusnak, e mellett 40 út szélességű szőlője 3 pásztában, háza a városban. A jó módú gazda 1792-ben végrendelezett két leánya egy fia és a felesége javára. A tőkeföld a tanyák, a lakóház és 20 út szőlő a fiú öröksége lett. Menyecske leányomnak – olvashatjuk a testamen-

¹⁷⁴ Kemény János: Duna-Tisza közí mezővárosi végrendeletek 1738–1847. Kecskemét, 2005. A továbbiakban ahol nem hivatkozom külön a levéltári jelzetre, a forrás a Kemény János által közölt végrendelet.

tumban – „/: minthogy a Nemes Districtusokban bevett szokás szerint a leányágot föld nem illetné:/ készpénzül hagyok száz r. forintokat, a szőlőből ezenfelül 20 utat.” A második feleségtől való kiskorú Rózsi leány készpénzt kapott, a feleség szintén.

Három olyan végrendelet maradt meg, amelyikben az örökhatározó szőlőbirtokos nő. A szőlőbirtokos asszonyok inkább juttattak a szőlőjükből leányaiknak, mint fiú örökösüknek. Apró Ilona Volontér József özvegye a földjét a fiára, a szőlőjét viszont három leányára hagyta.¹⁷⁵ Ugyanebben az évben halt meg Lőrinc György özvegye Kalló Éva, aki a tőkeföldet három fiára és két leányára hagyta, a *háromnapi kapáló* nagyságú szőlőt viszont eladni rendelte, úgy, hogy az árát osszák majd ötfelé az gyermekei.¹⁷⁶ Fodor Katalin Bene Ferenc hitvese – mivel a fia már megkapta az apai örökségét – házát és 20 út szőlőjét Rozália leányára hagyta.¹⁷⁷

1787-ben a félegyházi Csányi Gergely azért fordult a tanácshoz, hogy az osztozáskor a húga által megváltott szőlőt magának tulajdoníthassa, és testvérét abból kivethesse. Az ítélet azonban a leány mellett szólt, mert az „szinte oly vér hozzá, mint az instans, és oly osztályos atyafi”. A vétel lehetősége – hangoztatta a tanács – a fiúnak is megvolt az osztálykor.¹⁷⁸ A szőlő később a Csányiak kertje néven lett ismert, így említik az 1800-as években a szomszédos tulajdonosok testamentumaikban.

A megmaradt végrendeletekből megállapítható, hogy Félegyházán a 18. században a férfi végrendelkezők alig éltek a szőlő leányokra örökíthetőségének szabadságával, valamivel kedvezőbb a nők végrendelkezése. Idővel mégis egyre több nő birtokába került szőlő, néhányan a vásárlás és öröklés mellett móríngba kaptak szőlőparcellát a jövőbeli férjtől. Bizonyosság erre Petrik Anna megmaradt mórínglevele, akinek Endre Mátyás az ígért 500

¹⁷⁵ MNL BKML Kiskunfélegyháza közigazgatási iratai [Kf. kig.] N°18 Capsa 1 Fasc. 7 N°39/1797

¹⁷⁶ MNL BKML Kf. kig. N°18 Capsa 1 Fasc.7 N°35/1797.

¹⁷⁷ MNL BKML Kf. kig. N°18 Capsa 1 Fasc.7 N°48/1799.

¹⁷⁸ MNL BKML Kf. kig. Prot. Pol. 6. 139/1787.

forint mellé a Galamboson fekvő egész termő szőlőjét lekötötte móríngul.¹⁷⁹

A 19. században, amikor már betelepített szőlőhegyek vannak Félégyháza határában, s a redemptiós jusson történt parcellázások befejeződtek, a végrendeletek nem tükröznék mentalitásbeli változást az örökítésekben. Továbbra is kevesen hagyományozzák leányaikra a szőlőföldet, gyakrabban az özvegy feleség öröklí a szőlőt, de ritkán kapja örökbe. Rendszerint csak a szőlő haszna az övé, halála után a szőlőföld ismét fiú ágon öröklődik tovább.

V.3.3. Vásárlás vagy foglalás, elővételi jogok a szőlőföldre

A szőlőföld vásárlásnál az elővételi jogok között a szomszédsági és a vérségi elővételi jog mellett a társadalmi kategóriák hierarchiája ugyanúgy érvényesült, mint a szántók esetében. A földnélküli lakosok számára mégis a szőlőföld megszerzése volt a legelérhetőbb. Jászapátiban 1748-ban az adásvétel jegyzőkönyvezéséből nem derül ki, hogy milyen elővételi jogogot vagy jogokat érvényesítettek az akcióban. A tanács csupán azért sorolta fel a parcella szomszédait, hogy velük beazonosítsa az eladó szőlőt. Feljegyezték továbbá az eladási árat, valamint azt, hogy az eladó mind a 16 út szőlőt örökösen adta el.¹⁸⁰ Egy év múlva azonban Molnár Jánosné szőlővásárlási kérelmét elutasították, mivel még lakosnak sem vették be.¹⁸¹ A tanács ez esetben a vételi kérelem elutasításával deklarálta, hogy szőlőföldje csak a lakosi jogot már elnyert személynek lehet. Az ingatlanvásárlás helyi szabályozása tehát ugyanúgy vonatkozott a szőlőkre, mint az egyéb – ház, szántóföld, malom – ingatlantulajdonra. Az 1760 tavaszán Jászapátiban megkötött adásvételek szövegéből a szántókra érvényesített elővételi jogok alkalmazása tűnik élénk. Virág István, aki Apátiból Majsára – a Jász kerületből a Kiskun kerületbe – költözött csak akkor adta el idegennek a szőlőt, amikor sógora kijelentette, hogy nem szándékozik megvásárolni. A sógor, aki egyben földszomszéd volt, az

¹⁷⁹ MNL BKML Kf. kig. №18 Capsa 1 Fasc.7 No11/1793.

¹⁸⁰ MNL JNSZML Jászapáti Protocollum 1745–1759. 49. p. / 1748. dec. 8.

¹⁸¹ MNL JNSZML Jászapáti Protocollum 1745–1759. 59. p. / 1749. okt. 25.

eladóval együtt elment a kiszemelt új vevőhöz a bizonyosságért, hogy a rokon és szomszéd nem él elsőbbségi jogával és nem tart igényt az eladó 16 út szőlőre. A tanács előtt, amikor a kifizetés történt mindhárman megjelentek.¹⁸² A szintén jászapáti lakos Farkas Gergely örököse János, elhagyta Apátit és Nagyivánra költözött. Mivel „*az Apáthy promontoriumon eddig birt szöllejét annyi Fölldrül tovább birni nem kívánná; azért az eddig birt két darab szöllejét mint nevezett condicionalis Attya fiának Farkas Mátyásnak in et pro Rh. 25. örökösse és megmásolhatatlanul által adta és engette...*”¹⁸³ Tehát, ha egy lakosi jogú embernek ingatlan tulajdona volt, ingatlanával szabadon rendelkezett, ha akarta megtarthatta a helységről történt kiköltözése után, ha akarta eladhatta. A vevőnek azonban mindenkor kötelező volt az elővételi jogok sorrendjéhez igazodni.

Félegyházán az első bejegyzett szőlőeladás 1766-ban történt, amikor Vereb János eladta a vicanótáriusnak 28 út szőlőjét és negyed sessió tőkeföldjét.¹⁸⁴ Ugyanebben az évben Rékasi András is eladta negyedrészt tőkeföldjét és vele „*7 öl új szőlőjét*”. 1778-ban Kalmár Gábor tőkeföldjét és szőlőjét szintén együtt adta el.¹⁸⁵ Félegyházán a Jászkun kerület többi településéhez hasonlóan, mint redempciós jusst osztották a szőlőföldet, az irredemptusok kéréseit pedig következetesen elutasították, mert „*az irredemptusoknak semmi jussok nem lévén az redemptusi proportionalis föld osztályhoz, azértis publicumok sérelme nélkül*” kérések nem teljesíthetők.¹⁸⁶ Az irredemptusok nem első osztásból, hanem túlnyomó többségben vásárlással juthattak szőlőbirtokhoz.

1778-ban Félegyháza mindkét szőlőskertjében – az Öreg-hegyben és Galamboson – kelt el szőlőföld, az eladók között két nő volt: Kiszné Andrásné¹⁸⁷ 26 út és 2 pászta szőlőjét adta el, Nagy Anna¹⁸⁸ pedig örökölt szőlőjét. Egyik eladó neve sem található az

¹⁸² MNL JNSZML Jászapáti Protocollum 1759–1773. 13. p.

¹⁸³ MNL JNSZML Jászapáti Protocollum 1759–1773. 17. p. /1760. okt. 3.

¹⁸⁴ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 2. p. 111/1766.

¹⁸⁵ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 5. p. 34.

¹⁸⁶ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 8. p. 274./1794.

¹⁸⁷ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 5. p. 25./1778.

¹⁸⁸ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 5. p. 25./1778.

osztott szőlőföld tulajdonosok között. Valószínűsíthető, hogy mindkét nő örökséget bocsátott áruba.

Az elővételi jogok közül legkorábban a szomszédsági jog érvényesítésére van félegyházi adat 1764-ben Hevér János lakos kijelentette, hogy *„Ficsór János tanátsbeli társunk aminő szőlőt Zsibrita Jánostól az ő szomszédságában megvett alku szerint, mint szomszéd soha nem háborgattya Ficsór János uramat vagy maradékit míglen az eő kegyelmek birtokában lészen, de ha el kívánják örökösíteni, mind szomszéd nem engedi, hanem alku szerint meg fogja tartani.”*¹⁸⁹ 1780-ban Kúcsár Ferencné¹⁹⁰ a galambosi szőlőjét szomszédjának Mák Pálnak adta el. 1790-ben Illés János egy kisebb szőlőskertet akar eladni húsz Rft-ért Nagy Ádámnak, de a szomszéd Majoros Erzsi ellentmondott. A tanács nem hozott döntést, hanem jogi útra, azaz polgári bíróság elé utasította Majoros Erzsit.¹⁹¹ A végeredményt nem ismerjük, de feltűnő, hogy a női vevő esetében a szomszédsági elővételi jogot nem érvényesítették automatikusan, hanem bíróságra utalták a protestáló Majoros Erzsit. 1780-tól egyre több adásvételt jegyzőkönyveztek. Körülbelül ugyanannyi szőlő kelt el, mint tőkeföld.

1790-ből arra van példánk, hogy vérségi előjogon protestáltak szőlőeladás ellen. Kovács Mihály galambosi szőlőjét Besze András akarta megvenni, de az eladó testvére Kovács András ellentmondott, s így ő vehette meg 260 Rft-ért a szőlőt.¹⁹² Szintén a vérségi előjog érvényesítésére példa Fejes János szőlőeladása, aki galambosi szőlőjére 450 Rft-ért alkudott meg Angyal Györggyel. Az adásvételnek ellentmondott az eladó testvére Fejes Örzse, aki megkapta a tanácsi engedélyt, hogy ha akarja 2 x 15 nap alatt megveheti a szőlőskertet.¹⁹³

Néha előfordult, hogy szőlőföldet tőkeföldért cseréltek. 1796-ban Varga György, Gátsi Mátyás veje elcserélte 1/12-ed szántóját Zsigó György galambosi új osztású szőlőföldjéért, ami összesen

¹⁸⁹ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 1. p. 219./1764. ápr. 30.

¹⁹⁰ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 5. p. 230./1780.

¹⁹¹ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 7. p. 136./1790. márc. 20.

¹⁹² MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 7. p. 132./1790. márc. 13.

¹⁹³ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 8. p. 655./1795.

harmadfél láncc volt (egy láncc kb. 500-600-özl) de csak 44 út volt belőle beültetve. Varga a szőlő mellé az érték különbözetre 390 Rft-ot kapott Zsigótól. Csakhogy a tőkeföld eladásának ellentmondott Gulyás Anna a néhai Gátsi Mátyás özvegye és magának kérte vissza redempciós árban.¹⁹⁴ Az ügyet „*törvényes útra*” igazította a tanács.

Máskor a fiúgyermek azért fordult a tanácshoz, hogy akadályozzák meg az édesanyját abban, hogy apjáról maradt szőlőbeli jussát eladja. Az ítélet az anya javára döntött, mert a szőlő jussába, mint *coaquisitrix* (közkereső) jutott. Az anya tehát jogosult volt az eladásra, a fiúnak elővételi jogot engedtek, hogy ha tetszik, 15 nap alatt magának megtarthatja.

A szőlőbirtokok szabadforgalmú adásvételében Félegyházán alig fordulnak elő női vevők, a nőket inkább az eladók között találjuk. A 18. században mindössze két nő vásárolt szőlőparcellát. A többiek – mivel nevük az osztott parcellák listájában nem szerepel – bizonyára örökség révén jutottak az utólag eladásra bocsátott szőlőskerthez. Az első nő, aki Félegyházán a tanács jegyzőkönyvébe bejegyzett hivatalos adásvétel útján jutott szőlőbirtokhoz Vidéki Rozália volt, 1785-ben. Ekkor bocsátotta áruba Tóth Erzsébet¹⁹⁵ és rokona Kis Erzsébet¹⁹⁶ a Galamboson, illetve az Öreg-hegyben lévő szőlőjét, melyek közül az Öreg-hegyit Vidéki Rozália vette meg. A második félegyházi női vevő neve 13 év múlva az 1798-as protocollumban bukkan fel, amikor Szabó Erzsébet vásárolt három pászta szőlőt Galamboson.¹⁹⁷

A tanácsi osztások, öröklések és adásvételek mellett a Jászkun kerület szőlőtelepítésre alkalmas határrészein minden tilalom ellenére lappangva tovább élt az 1745 előtt gyakorolt szabad foglálás szokása. A gazdák úgy vélekedtek, hogy a telepítés nehéz munkájával termővé tett foglalt területre munkájuk által tulajdonjogot

¹⁹⁴ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 9. p. 107./1796.

¹⁹⁵ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 5. p. 503./1785.

¹⁹⁶ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 5. p. 527./1785.

¹⁹⁷ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 9. p. 501./1798

nyernek, éppúgy, mint az a redempció előtt szokásban volt. A kisújszállási Molnár János szőlőföldjét Tóth Ferenc 1750-ben önhatalmúan „*maga-magát Bírónak tévén egy darabon elcsávázta és szőlő karóit az mellyek nádbul vannak csinálva hatalmasul elszórta*”¹⁹⁸ A kihallgatáson azt mondta: „*több pénzem van nékem, mint Molnár Jancsinak, nem parancsol nékem ebből az én földemből sem Molnár Jancsi sem Kapitány, sem bíró, sem Kert Gazdák*”. Az eset mutatja, hogy nem volt egyszerű a redempció utáni új birtokviszonyokat megszilárdítani és a változásokat elfogadtatni, de a tanács nem engedett, az ügy a bíróság elé került.

Karcagon negyedszázaddal a redempció után is előfordult önkényes földfoglalás. A legrégebben kialakított karcagi szőlőskertben Csőreg Benedek és Polgári Szabó Mihály saját elhatározásukból „*az magok szöllejek végén kijebb vették*”¹⁹⁹ a mezsgyét. A többi szőlős gazda azonban fejelentette a renitenseket, de nem a parcella önkényes megnövelése háborította fel őket, hanem parcella szélén levő közös használatú városi kútat féltették. A kiküldött szenátorok jogosnak találták a panaszt. A „*hír nélkül fogott garádgtyát akkor is építő szekerét Csőreg Benedeknek el tiltották; de az Gazdája ki menvén egész Deputatio ellen parancsolta az Szolgájának, hogy csak csinálhattya, melly maga meg vakmerősítésére az négy lova onnan az város házához szekerével edgyütt fel hajtattott, hová maga is fel hívatván.*” Csőreg ellenszegült a főbírónak, mondván, nem bánja ha elveszik a lovait „*van ló Debrecenben adnak pénzzen.*” A mindenáron való szőlőparcella bővítésében Csőreg Benedek a szabadfoglalás redempció előtti jogszokását próbálta folytatni, s talán ha nincs ott a közös kút, sikerülhetett volna. A két parcella közötti mezsgyére épített kút sokak számára hasznos, köztulajdonban álló létesítmény volt, amelyre a jogszokások szerint szolgálmi joga volt a környező szőlős parcellák gazdáinak. A jogsértés természetes módon indukálta a feljelentést.²⁰⁰

¹⁹⁸ MNL JNSZML Kisújszállás Vizsgálati jegyzőkönyv 1750. 22–23. p.

¹⁹⁹ MNL JNSZML Karcag város iratai Protocollum Politicum 1772. 118. p., ápr. 18.

²⁰⁰ A kúthasználati jogokról lásd: Gelencsér József: A kúthasználat joga a Káli-medencében. In: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): „Lélek és élet” Ünnepi kötet Lackovits Emőke tiszteletére. Veszprém, 2006. 265–274. p.

Halas hatalmas kiterjedésű határában sokszor csak évek múltán vette észre a hatóság, ha illegálisan feltörték egy-egy darab gyept szőlő alá. 1763-ban több gyeptörést felfedezett a határjáró deputáció, mert elrendelték, *„Ennek utánna az olyan irredemptus lakosoknak újonnan épült szőlejek, kik csak mostanában jöttek be városunkban... és város Bírája híre nélkül gyepűjéből fel törték és építették confiscáltassanak... senkinek olyannak a kik új lakosok, s még az városban semmit sem szolgáltak, ujj szőlőt építeni, s más egyéb földet nem szabad foglalni, különben ha tapasztaltatik azonnal confiscaltatik.”*²⁰¹ Egy év múlva, amikor határszemlét tartottak ismét illegális szőlőültetvényt találtak. Kozma István jövevény irredemptus a tanács engedélye nélkül fogott egy darab földet, és amikor észrevették már *„szőlő alá felfordította”*. A fogott földet elkobozták és megbüntették két forintra.²⁰² Az illegálisan telepített szőlők elkobzása hozzájárult, hogy az 1760-as évtized közepére halason is teljesen megszűntették a szabad foglalás lehetőségét. A redemptus tulajdon közel két évtized alatt minden tekintetben elismerést nyert, s az új tulajdonjogi szabályok kiszorították a gyakorlatból a szokást, hogy foglalt föld a szőlőépítéssel megszerezhető. A birtoklásban teret nyert és érvényesült a redempcióban megszületett jászkun földtulajdon kizárólagos elismertsége. A jászkun földtulajdon jogosultságait pedig a redempció és az írásban rögzített kerületi és települési statutumok szabták meg.

1821-től a Jászkun kerület közgyűlésének jóváhagyása nélkül egyetlen településen sem oszthattak szőlőföldet.²⁰³ Ennek eredménye a tanyaföldeken – tőkeföldeken – egyre terjedő szőlőtelepítés lett, amit az önkormányzatok nem tudtak megakadályozni. Így a kijelölt szőlőhegyek mellett a határban szétszórtan szőlőparcellák keletkeztek. A határszemlék után azokon a településeken, ahol a földművelés nem határközösségi nyomáskényszer szerint történt és a megváltott tőkeföld bizonyos időszakonként nem került újra osztásra, a már betelepített szőlőt, szinte mindig meghagyták. Igaz, a fennmaradást azzal a kikötéssel engedélyezte a

²⁰¹ MNL BKML Kh. lt. Protocollum Politicum 3. p. 284–285.

²⁰² MNL BKML Kh. lt. Protocollum Politicum 4. p. 269/1764.

²⁰³ MNL JNSZML Jászkun kerület iratai Fasc. 4. No 131./1821.

szemléző deputáció, hogy új szőlőket ne építsenek. Ezt természetesen ismét nem tartották be.

V.3.4. A szőlőföld tulajdonjogának rendezése

A szőlőföld a legszabadabb földtulajdon volt a Jászkun kerületben, a legkevesebb kötöttséggel adható, vehető, örökölhető, zálogolható föld. A szőlőföld és a tőkeföld tulajdonjoga abban különbözött, hogy a szőlőföld megszerzése soha nem tehetette redemptussá tulajdonosát, s ez nem csupán nagyságrendi kérdés volt.

A szőlőtelepítésre kijelölt terület felett a birtokos közösség képviselőjében a tanács mindaddig gyakorolta a tulajdonosi jogokat, amíg a „szőlőépítéssel” e jogok át nem szálltak az új tulajdonosra. A szőlőre a jászkun öröklés fiúági prioritásai nem vonatkoztak, a leányok is örökölhették, az irredemptusok, sőt a zsellérek és a nők is birtokolhatták. Mivel redimált földből szakították ki, mindenkor bizonyos szolgáltatási kötelezettségek terhelték, amelyeket a tanács, vagy a kerületi közgyűlés szabott meg. A kötelezettség rendszerint a szőlőből szűrt bor akója után kivetett taksa volt.

A 18. század legelejéről ismert források ráirányítják a figyelmet a szántók és szőlők birtoklásának különbségeire. A földfoglalás, mint láttuk, más megítélés alá esett, ha szőlőföldről volt szó és másként vélekedtek a szántók elfoglalásáról vagy a gyeptörésekről. Jászkiséren Kovács Andrást és vele még három személyt elmarasztalt a bíróság, mert szőlőföldjüket „külyyebb vették néhány lépéssel és a föld a mellyet fel forgattak nekik engettetek.”²⁰⁴ Valójában a négy gazda meglévő szőlőparcellájának mezsgyéjét tette kijebbb néhány lépéssel, miáltal megnövelte a maga parcelláját. Nem derül ki, hogy másik szőlőbirtokost sértettek-e a mezsgye elszántással, bizonyára nem, mert büntetés nem történt, sőt megkapták az elszántott részt. Ebben az esetben az elmarasztalás mellett nyilván elismerték a gazda nehéz munkáját, és a néhány lépésnyi föl-

²⁰⁴ MNL JNSZML Jászkisér Inquisitiones et alia acta senatorum 1722–1763. 39. p.

det átengedték a szőlőt építőnek. A helyi tanács ítélete annak elismeréséről tesz bizonyosságot, hogy a szőlőföldön végzett munka hosszabb idő múltán kamatozik, mint az éves tenyészidejű növények művelése esetében. A jogszokás miként az ország más területein, úgy a Jászságban és a Kunságban is mindenkor különbséget tett a szőlőföldre és a szántóföldre vonatkozó jogosultságokban. A megkülönböztetés egyik korai bizonyosságát vélem felfedezni a halasi és a Jászkiséri tanács döntésében.

Az irredemptusok, szőlőtelepítésre csak a legritkább esetben kaphattak tanács által osztott parcellát. Ők, ha szerettek volna szőlőt telepíteni, a szántóföldjükből körül árkoltak egy-egy darabot és oda ültettek szőlővesszőt. Az illegális akciók ellen a félegyházi tanács 1765-ben lépett fel, amikor úgy döntött, hogy az irredemptusoknak a szőlőtelepítés nem engedtetik, ugyanakkor intézkedtek az árkok behúzásáról is.²⁰⁵ A vásárlást azonban nem tilthatták meg, csupán arra figyeltek, hogy az elővételi jogokat megtartsák. Úgy tűnik a vásárlási akciók sikeresnek bizonyultak, mert a szőlőbirtokot vett irredemptusok közül 1771-ben többen felmentésüket kérték a bordézsmá alól. Az irredemptus vevők arra hivatkoztak, hogy redemptusoktól vették a szőlőt, tehát ugyanazokat a mentességeket szerették volna érvényesíteni, amelyeket a szőlő előző redemptus birtokosa érvényesíthetett. A mentességek ilyen módon való kiterjesztése elől azonban a tanács elzárkózott. Az elzárkózást éppen a redempcióból fakadó jogok védelme támasztotta alá, hiszen a redemptusoknak szőlőtelepítésre osztott földet az osztatlan közös tulajdonban hagyott megváltott határból szakították ki. Ezeket a parcellákat a redemptus birtokosok a szőlőtelepítés után is redemptus jogokat hordozó földtulajdonuknak tekintették. Az irredemptusok és a szőlőparcellát vásároló zsellérek úgy vélték a szőlőföldet megillető mentességek – arra a jogszokásra alapozva, hogy a jogokat a föld hordozza – ugyanúgy megilletik őket, mint a parcellák előző redemptus birtokosait. A tanács azonban másként vélekedett és kimondta: *„Ha az eladó redemptus lakosok az instánsokat a bordézsmá fizetés alól mentnek lenni biztatták, várják azoktul annak valóságát... aztat*

²⁰⁵ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 2. p. 92. 1765.

mind addig meg nem nyerhetik, valaméglen az Kert hely földnek bírásában, amelly az redemptusi sorsot teszi, nem részesülnek, és így tovább is annak fizetésére köteleztetnek."²⁰⁶ A megkülönböztetések ellenére egyre több szőlőskertet vásároltak meg az irredemptusok. 1779-ben Félegyházán az irredemptusok szőlőinek összterülete 189.838 négyszögöl, azaz 118 kh 1038 négyszögöl volt.²⁰⁷

Történtek próbálkozások arra is, hogy szőlőföldre érvényesítsék a szántókra vonatkozó ősiségi jogot. Például, az eladó fia a szántókra vonatkozó ősiségi jogon évek múltán megpróbálta visszaszerezni a szőlőskertet. 1792-ben Bíbok József pert indított Szabó Mihály ellen, hogy visszavegye az apja által Szabónak eladott szőlőt, de a pert elvesztette. Az ítélet kimondta, hogy a *„szőlő földek ily húzamos idő közben olly formán nem vetethetnek, mint a szántó földek”,* az alperes saját szorgalmas munkájával pusztá földből alakította ki a vitás szőlőskertet, amit egyébként is a felperes apja fassióval örökösen adott el. A föld tehát az alperes tulajdonában maradhatott.²⁰⁸

A redempció előtt birtokolt földek és a redempcióban megváltott földbirtokok között a tulajdonlás jogi különbségét a 18. század végén még számon tartották a bírósági gyakorlatban. Jászdózsai esetünkben 1774-ben szerették volna visszaszerezni az örökösök az apjuk által két részletben 1743-ban és 1745-ben eladott szőlőparcellákat, de az ítélet nem adott lehetőséget a visszaszerzésre. Az elutasításnak három oka volt: az első, hogy már 30 és 32 év telt el amióta a vevő békességben használta a vitás parcellákat. A másik ok, az eladónak a redempciókor tanúsított magaviselete, aki *„hirit halván az Redemptionnak, és midőn az Redemptionalis Summának le tételiért az Helység szorongattatott volna nem akarván földet váltani a tehernek viselése végett magát ki húzván, lakását immár ki vette. és mind az órától fogvást hol egy, hol más helyen folytatta lakását soha leg kisebb contradictiot vagy admonitiot sem*

²⁰⁶ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 3. 1771. 132. december 7.

²⁰⁷ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 5. 1779. 136.

²⁰⁸ MNL BKML Kf. lt. Prot. Pol. 8. p. 214./1792.

az Helység Bírái előtt, sem pedig az Possessorok előtt nem tett”. A harmadik ok „a Szőlő redemptio előtt alkalmatosságával regulázva is volna úgy hogy a föld után osztódott a szőlő is kinek, kinek érdeme szerint.”²⁰⁹ Jászdózsán – éppen úgy, mint a redempció utáni telepítéseknél – a megváltást megelőző időszakban telepített szőlőket a földváltók tőkeföldje utáni járandóságnak tekintették.

Egy mihálytelki forrás a jászdózsán elfogadotttól teljesen eltérő gyakorlatot mutat. Mihálytelken, amikor 1747-ben felmérték a már betelepített szőlőparcellákat „Hegyecskénken lévő földet nem váltott emberek szőlője” nem maradhatott a telepítő birtokában csak akkor, ha tőkeföldet váltott.²¹⁰ Az új tulajdonos kontraktusát azonban csak 1751-ben írták be a jegyzőkönyvbe.

A forrásokból érzékelhető az is milyen neuralgikus problémát okozott az egész Jászkun területben a tanyai szőlők létezése, pontosabban a tőkeföldnek már kiosztott terület szőlővel való betelepítése. Kunszentmárton 1824-ben elkészült földkönyvében a 36-os sorszámon bejegyzett Szabó Pál földje a Szabó és a Józsa családok között osztódott az idők során, melyről bejegyezték, hogy: „Mind a Józsa mind a Szabó család úgy bírják mint bé ültetett szőlő földet? az a kérdés itten: az ilyen szőlőnek fel fogott földről ezek a birtokosok szabályazzanak e? erre egyéb accessorialis osztályok, nevezetesen Kaszállók, Dinnye vagy Kender földek, vagy külső pusztákon szántó földek adatthatnak e? Vagy csak szántás alá maradt földekről kapják efféle osztályokat? mert jövőben az is meg történhet, hogy a Tanyaföldek újra osztatván az Józsa család 50 pőzna földet az mennyit tudniillik vettek, az Szabó család pedig 100 pőznát kívánnának, és akkor az szőlő föld a Redemptionalis summát szaporítaná, az szőlő föld pedig mely a Redemptionalis föld summából való ezeknek ingyen maradna, – ez az jövőbőségre való nézve jegyeztetett itten fel.”²¹¹

²⁰⁹ MNL JNSZML Jászdózsa tanácsi jkv. 1774. máj. 21.

²¹⁰ MNL JNSZML Jászmihelytelek tanácsi jegyzőkönyve 1735–72. / 1751. dec. 5.

²¹¹ MNL JNSZML Kunszentmárton Liber Fundi Rsz. 768.

A Kunszentmártonban írásba foglalt probléma a többi településen is fel-felbukkant. A fogott földeken, a tanyaföldeken, de még a tisztán szőlőhegynak parcellázott földeken is előbb utóbb felmerült, milyen jogokat hordoz a szőlővel betelepített föld? Eseti döntések születtek, de a végleges megoldás csak 1842-ben született meg. Ekkor egyértelműen kimondták, hogy a szőlővel betelepített tőkeföld elveszíti redemptusi jogait. A félegyházi tanács már korábban is az 1842-ben elfogadott elvet érvényesítette, mégis nagy jelentőségűnek tekinthetjük, hogy a szokás rendszerbe szedése, írásba foglalt statútummá emelése megtörtént.

A jogi helyzet tisztázását a félegyházi Szabó-hegy néven ismeretessé vált szőlőhegy kialakulása kényszerítette ki. Félegyházán Szabó József, Iványi Mihály, László János és Bényi Károly engedélyt kért, hogy a galambosi szőlők felső végén elterülő 75 hold szántójukat felparcellázva szőlőre fordíthassák. Az engedélyt a helyi tanács és a Jászkun kerületi közgyűlés megadta.²¹² Az engedéllyezéssel azonban napirendre került mi legyen a megvásárolt parcellák jogi státusa, mert figyelembe kellett venni, hogy: a tanyai föld redemptusi jogokat hordoz, a szőlő nem, eltért az örökösödésük, eltérő volt az adózásuk, a tőkeföld után haszonvételek, járulékföld járt a szőlő után nem. Összességében a közteherviselés alapja a tőkeföld volt. Utalok itt a kunszentmártoni megjegyzésre, ami a szablyapénz fizetésének kötelezettségére utalt. Szablyapénzt a redemptusok fizettek, hiszen az insurrectio kötelezettsége rájuk vonatkozott. A redeptusi jogokat a tőkeföld hordozta. Nos, a félegyházi tanácsnak azt kellett eldöntenie, hogy ha a redemptus a tőkeföldjét szőlőnek adja el, a föld a továbbiakban minek számítson, tőkeföld vagy a szőlőföld jogosultságait hordozza? A döntés megszületett: *„a szőlővel beültetett föld előbbi természetéből egészen kivetkőzvé a közönséges szőlők tulajdonát öltse fel.”*²¹³

A szőlőföld jogi természetének körülhatárolását a privilégiumban megszabott redempciós jogok, a jogszokások és a szokásjogok

²¹² MNL BKML Kf. lt. tanácsi jkv. 1843. május 5. 1843. dec. Továbbá: Fekete János: A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztozgalom. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét, 1981. 71–155. p. (84. p.)

²¹³ MNL BKML Kiskunfélegyháza tanácsi jegyzőkönyve 1842. 409. és 488.sz.

keveredése kényszerítette ki 1842-ben. A korszakváltó félegyházi határozat után az egész Jászkun területre kiterjesztették az új szabályozást. A beültetett szőlőt 1842 előtt sem vehette vissza a tanács, csupán taksával terhelhette. Azzal, hogy a szőlőföldet véglegesen megfosztották a mindig kétségbe vont redempciós jogaitól, és meghatározták a jogi státuszát, az utolsó akadályt is elhárították a szabad, öröktulajdonná válása előtt.

VI. Társadalmi normák és a társadalmi kényszer a Jászkun kerület organikus közösségeiben

A mindennapi élet szerteágazó problémáira, konfliktushelyze-
teire alkalmazott jogi megoldások nemzedékek együttélési ta-
pasztalatait hordozták, elfogadásukat közösségeik elvárásai, er-
kölcsei értékrendje támogatta. A Jászkun kerület organizált²¹⁴ kö-
zségeinek életét hagyományaik és jogszokásaik valamint a já-
szok és kunok középkorig visszavezethető autonómiája szabta
meg. Az organizált szervezet szabályozó tevékenységét az organi-
kus közösségek elfogadó magatartása ruházta fel jogbiztosító erő-
vel, a kettő nem lehetett életképes egymás nélkül.

A mindennapok történései során az emberek nem tartották
számon, hogy közösségeik együttélési szabályai honnan erednek,
egyszerűen belenevelődtek a közösségük normarendszerébe és
tudták, melyek a betartandó szabályok, meddig tart a helyi társa-
dalom tűréshatára. Életvezetésükbe természetes módon épültek
be a helyi hatóságok rendelkezései, kapcsolati hálójukba tartozó
közösségeik elvárásai. Ahogyan változtak a megélhetés körülmé-
nyei, úgy változott a társadalmi együttélés normarendszere, vál-
toztak a jogszokások és a szokásjog, akár az organizált, akár az or-
ganikus közösségeket vizsgáljuk. Sokszor a két rendszer elkülöní-
tése sem egyszerű, hiszen az intézményesült igazgatásba és jog-
szolgáltatásba éppúgy beépültek a népi jogszokások és jelképek,
mint az organikus közösségek erkölcsi normáiba.

A helyi társadalom legkisebb szervesen kialakult közössége a
család, ám a családi élet történéseiről nem könnyű hiteles doku-
mentumokat találni, különösen nem a 18. század első feléből. Sze-
rencsés esetben a panaszos vagy büntető ügyek irataiban, esetleg
a missilisekben találhatunk hasznos információkat. Utóbbiaknál
nem a közemberek levelezésére kell gondolni, hiszen közöttük eb-
ben a korszakban kevés írástudó volt, hanem a korabeli hatóságok
levelezésére. Amikor a házastársak vagy a nagyobb család, esetleg

²¹⁴ Az organizált és az organikus társadalom értelmezését lásd: Fél Edit 2001. 323–369. p.

az utcabeliek, egymás közötti viselkedéséről feljegyzést készítettek, legtöbbször rendkívüli eseményt, valamilyen devianciát foglaltak írásba. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a Jászkun kerület helységeiben a főbíró az erkölcsi normák, a családi béke és a közösségi rend megtartására egyaránt felügyelt.

A főbíró és a tanács törvényszékétől várt igazságtételt: a vagyont vesztegető családtag, a megcsalt férj vagy feleség, a megvert feleség, az anyós, azaz a *napa* hatalmától szenvedő menyecske. A tanácsbíró és a főbíró előtt keresték az igazságot a szomszédsági vitákba keveredett férfiak és asszonyok, a becsstelenítő kijelentésekkel megsértettek vagy megrágalmazottak. Az első folyamodású bíróság tanúkihallgatási jegyzőkönyvei bepillantást engednek a normaszegők családi életébe, a társas összejöveteleken és különféle szórakozási alkalmakon esetleg munkavégzés közben elkövetett normaszegésekbe, és azok helyi megítélésébe.

A Jászkun kerület kunsági és jászági vidékein eltérő családtípusokban élt a lakosság. A családon belüli hatalommegosztás szerint két domináns csoportot különböztethetünk meg: a nagycsaládos rendszerben élő jászágiakat és a többségükben nukleáris családban élő nagykunságiakat. A Kiskunságban a 18. században lezajlott népességmozgás következtében – Dorozsmán, Félegyházán és Majsán – a Jászságból áttelepültekkel újranepezült helységeken mindkét családtípus előfordult. Az áttelepülők számos szokást megtartottak az új lakóhelyen, de a nagycsaládos együttélést az új településeken kevesen folytatták.

A nagycsaládos életformát gyakorlók körében a családtagok élete többszörös hatalmi hálóban zajlott. A háztartás mindenható irányítója a napa volt, aki a menyecskék viselkedését felügyelte. A határbeli munkákban a férfiak közötti rangsor elején az öreg gazda állt. A nukleáris családban a hatalmat a férj gyakorolta. Igazságtételt, ha az ügy a családon belül nem volt lezárható, a főbírótól vártak. A főbíró és az általa vezetett tanács törvényszéke ítélkezett, ha a közösség elvárt viselkedésmódját, a hagyományokat vagy az egyházi és vallási követelményeket megsértette valame-

lyik családtag, esetleg a családon belüli hatalmi rangsort nem tartotta tiszteletben. A helyhatóság ítélkezése mellett a család normaszegései sokszor a tágabb közösség – a szomszédság, az utca lakói vagy az egész település – nem hivatalos fórumain is megmértettek. Bizonyos esetekben az egyház is bekapcsolódott az erkölcsi rend megtartásába.

1736 októberében került a karcagi tanács törvényszéke elé Fodor Judit ügye, aki egy családi civakodásban megsértette hitese férjét és mivel „*azon sértésével meggyalázta, ezért is félvén hogy né talán Magistratualiter kemény büntetést corpulariter (testileg) fog szenvedni*”, elszökött, házáat gyermekeit, férjét elhagyta. Később azonban „*megeszmélvén*” férje megkövetésével szeretett volna bocsánatot nyerni és visszatérni. Szándékát kinyilvánította a tanács előtt. Tekintettel arra, hogy a férje megbocsátott neki, a haszontalan csavargást ez egyszer a tanács elnézte, de feltételhez kötötte az asszony visszatérését. Az ítélet kimondta, amennyiben a menyecske ismét elhagyná férjét és házáat „*soha férjeis gratiát nékie ne adjon, s a Nemes Tanács is ahoz illendő Törvény szerint illendő Bíró előtt fogja dolgát revidiáltatván hozzá látni, melly dologért mostanis albát kelletik*” keze vonásával adnia.²¹⁵ Túrkevéen 1730 januárjában került a tanács bírósága elé a paráznasággal vádolt Oláh Ilona, Szűcs Gergely felesége.²¹⁶ Ilonának azonban – bár paráznasága bebizonyosodott – férje megbocsátott, ezért a megérdemelt halálbüntetés elkerülésére a keze vonásával ellátott *albával*²¹⁷ kötelezte magát a megjavulásra. Amikor a családi viszály okozója a feleség volt, az ítélkezésben figyelembe vették a férj véleményét, perdöntő hatalmát. A férjek megbocsátó magatartásáról számos levéltári forrás található a jászkunsági helységek levéltáraiban.

A férfiak esetében a helységből történt elszökést, csavargást az adófizetés elmulasztása miatt ítélték el. A kerületi rendelkezés a

²¹⁵ MNL JNSZML Karcag város tanácsi jegyzőkönyve 1736–52. / 1736. október 3.

²¹⁶ MNL JNSZML Túrkeve Actorum senatorialium 1730. 29.

²¹⁷ Az *alba* valójában a bűnös keze vonásával hitelesített papírlap volt, amelyre az írástudó nótárius utólag írta be a kötelezvény szövegét. Sokszor a lap üresen maradt, s csak a bírósági tényállás jegyzőkönyvi bejegyzése bizonyítja a kötelezvény tartalmát.

települést szökve elhagyó férfiaknak 12 forint büntetést helyezett kilátásba. Akik tudtak a szökésről vagy annak tervéről kötelesek voltak hírt adni a bírónak. A szökés eltitkolása, illetve a települést elhagyott személy házában titokban történt megvásárlása büntetendő cselekedetnek számított. A szökevény háza a helység tulajdonába került, s csak ha a tanács megengedte, akkor lehetett megvásárolni. A tanács engedélye után vevő lehetett az is, aki már előre titokban megalkudott a megvásárolni szándékozott ingatlanra, de a vételár mellé a 12 forint büntetést meg kellett fizetnie, hiszen az illegális alkuval tilalmat szegett.²¹⁸

A Kiskun kerületbeli Félegyházára az 1743-as újratelepítésekor a legtöbb betelepülő Jászfényszaruból érkezett. Jászfényszaruban Szabó László kutatásai szerint²¹⁹ alig volt együtt élő nagycsalád. A többi járszági településről és a palóc vidékről Félegyházára költöztek között viszont bizonyíthatóan hagyománya volt a nagycsaládos életmódnak, de példákkal igazolható, hogy az új településen hamarosan szétváltak nukleáris családokra.

Hideg András és Hideg György közösen tartották a lakodalmukat, közösen építettek házat, 1766-ban mégis megváltak és minden ingatlanon egyenlően megosztottak.²²⁰ Ugyanebben az évben váltak külön a nagycsaládból a Mezei testvérek, Gergely és Mátyás. A család Jászszentgyörgyről költözött Félegyházára. A két legény szomszédos gazdánál volt zsellér, de a bérüket együtt kezelték, együtt vettek házat, amiért egy-egy tinót adtak. Közös keresetükből vásároltak kertföldet, és közös pénzből tartották a lakodalmukat, ám a két asszony nem egyezett, ezért két év után feladták a közös lakást és külön váltak. A földet továbbra is együtt művelték, de külön házat és istállót tartottak.²²¹ Az elválás nem mindig történt békességben. László Erzsébet Kunszentmártonból került Félegyházára menyecskének. A férjének Nagy Péternek az apja szintén Kunszentmártonból költözött Félegyházára. Az ipa

²¹⁸ MNL JNSZML Karcag tanácsi jegyzőkönyv 1736–1752. / 1737. ápr. 13.

²¹⁹ Szabó László 1982. 75–133. p.

²²⁰ MNL BKML Kiskunfélegyháza iratai: Protocollum Politicum 2. 124.

²²¹ MNL BKML Kiskunfélegyháza tanácsának iratai: Ladula 19. Capsa 1. Fasciculus 1. N°11./1764.

még Kunszentmártonban bekerült a redemptusok közé, sőt szék-bírói tisztséget is betöltött. Az idősebb és a fiatalabb házaspár Félégyházán kezdetben együtt lakott, életmódjuk igazodott a nagycsaládosokéhoz. Később azonban szétváltak, majd Nagy Péter meghalt, s a maradék vagyonra bejelentették igényüket a kunszentmártoni rokonok. Az 1750-es években lezajlott örökösödési per aktái szerint az özvegy László Erzsébetnek be kellett bizonyítania, hogy a házbeli eszközöket a napától történt elválásuk után szerezte. A bizonyítás hatására a tanács hozzájárult, hogy az Erzsébeté maradjon az „*ágy elejbe való hosszú karszék*”, a padnak való és a falnak való deszka, valamint az asztal.²²²

A palóc származásúak között a Félégyházára település után 12 évvel még elevenen élt a magukkal hozott szokásrend, a palóc nagycsaládban a menyecskék az anyós hatalma alá tartoztak. Az anyós mindenhatóságába még az is beletartozhatott, hogy a gyermekágyas menyét megverje és a fiát verésre biztassa, holott ezt elítélte a falu közvéleménye.²²³ A szomszédok tanúsították, hogy a palóc vidékről átköltözött Odri családban a gyermekágyas menyecskét azért verte meg az anyósa, mert enni való kenyeret kért, holott a kenyér beosztása a napa hatáskörébe tartozott.

A megvert menyecske panaszai folyamatos bántalmazása ellenére csak akkor kerültek a bíróság elé, amikor gyermekágyas állapotában verte meg anyósa, mert a közvélemény fokozottan elítélte a gyermekágyas vagy terhes asszonyok megverését. A tanúk elmondásából kiderült, hogy a napa hatalmaskodása a többi menyére is kiterjedt, túlzott uralmát már régebben figyelemmel kísérte az utca lakossága, különösen a szomszédság. Azok, akiket közülük a bíróság tanúnak hívott, mind megerősítették, hogy „...*több menyeit is meg nevezett öreg Odriné békóban kútra járatta ... és úgy csigázta őket*”.²²⁴

²²² MNL BKML Kiskunfélegyháza iratai, Processusok 1750–1760. №19. Capsa 1. Fasciculus 1. №8.

²²³ MNL BKML Kiskunfélegyháza tanácsának iratai Arc. 26. Caps. 2. Fasc. 1. No 2.

²²⁴ u.o.

Annak ellenére, hogy a terhes asszony megverését a helyi közösség és a bíróság egyaránt elítélte, a bírósági dokumentumok tanúsítják, hogy évtizedek múltán is előfordult hasonló asszonyverés. A fiatal házások többsége Félegyházán – talán éppen az idézett példához hasonló esetek elrettentő hatására – inkább önálló életre törekedett, amint tehették *megválakoztak* a nagycsalád kötelékéből.

A Nagykun kerület több településén szintén dokumentálható a családon belüli hatalmaskodás, illetve a terhes asszony bántalmazása. Kisújszálláson a tanúk sora – akik között férfiak is voltak – bizonyította, hogy Kenéz Istvánné²²⁵ „*valamely bakatellságért*” terhes menyét bántalmazta, „*gázolta, azt állítván fenn szóval, hogy addig meg nem szűnik gázlásátul, míg gyermekét belőle ki nem gázolná*”. Kiabálására a menyecske férje és a tanúk megakadályozták a gyilkosságot és az ügyet feljelentették a tanács törvényszékére. A napa¹² korbácsütést kapott, s bár többet érdemlett volna, a büntetés kiszabásánál a bíró tekintettel volt az asszony öregségére.

Kunhegyesen Gergely Pandát, mert görönggyel hasba dobott egy terhes asszonyt egy hét közmunkára ítélték, mondván: „*ha restselkedni vagy akaratoskodni láttatna 12 korbácsot*” kap. Mivel a terhes asszony sem volt hibátlan, neki egy forintot kellett büntetésül fizetnie.

A Jászságban közmegvetést és büntetést vont maga után a terhes asszony megverése. 1775 februárjában Jászkiséren Csabai Szabó János úgy megverte terhes feleségét, hogy a magzat meghalt. A verést a férj tekintélyének megsértése váltotta ki, ugyanis a feleség a férje tudta nélkül adott el egy párnahajjat. A férj nem érezte bűnösnek magát, hiszen ő csak egy jogos pofont adott. „*Ezzel a terhével soha nem bántottam többször, hanem annak előtte elégszer megköteleztem*”²²⁶ – vallotta.

²²⁵ MNL JNSZML Kisújszállás Protocollum Politicum 1771. 68.

²²⁶ MNL JNSZML Jászkisér, Acta inquisitionalia, 1775. Rsz. 75.

A durva bánásmód nem jászkunsági specialitás, sokkal inkább a családon belüli parancsuralmi rendszerből fakadt, ami a 18. században általánosan jellemző volt.

A kálvinista Jászkiséren, ahol gyakori volt a nagycsaládok együttélése, a szokásosnál keményebb sors jutott az új asszonyoknak. A Jászságban a helyi társadalom szokásrendje nem támogatta a *megválakozást*, s a tanácsok sem pártolták az ilyen törekvéseket, főleg a korai szétválást ellenezték, ezért az elkeseredett menyecskék szökéssel próbáltak változtatni túrhetetlenné vált helyzetükön.

A szökést választók közül Vincze Kata esetét emelem ki, aki elhatározta, hazaszökik Monostorra a szüleihez. Kata a férjével, ifjú Boros Mihállyal az apósa házában lakott, együtt az öreg Borosékkal. Azért akart megszökni, mert *„ő néki semmi jó világa nincsen, egyszer az ura veri meg, másszor a napa vészi elő”*.²²⁷

Kata az októberi váci vásár alkalmát szerette volna kihasználni a szökésre. Ezért a vásárba járó monostoriakkal üzent a szüleinek. *„Küldjenek egy kocsit, melyen a mentését haza küldhesse és valamely költséget is küldjenek, mert a pénznek színét sem láttya.”* A menyecske szándékát a kisériek vásárba indult csapata elítélte, hiszen a szökés szégyent hozott volna a férj családjára. Úgy gondolták, bizonyára oka van a verésnek, az asszonynak túrnie kell. A csoport tagjai este a tűz melletti pihenőnél egybehangzóan elítélték azt, aki segítséget nyújt a szökéshez. A kisériek úgy vélekedtek, hírt kellene adni az öreg Boroséknak, hogy a menyük meg ne gyalázná a házukat. Nem tudjuk, mi lett a történet vége, bizonyos, hogy a szökési szándékot ismerők még a vásárból hazafelé menet is dorgálták a szökést pártoló társukat, s megállapították, hogy *„a menyecskébe van a hiba mért ült fére az étel mellől csak be veti az ételt az urának maga pedig fére huzza magát”*.

A férj anyjának kiemelt hatalma, a kunsági helységekben nem érvényesült olyan erővel, mint a jászságiakban. Abban mindhárom kerületben egyetértettek – s ezt a helyi közösség elfogadta és

²²⁷ MNL JNSZML Jászkisér iratai, Acta inquisitionalia 1771. nov.6.

természetesnek tartotta –, hogy a feleségére vonatkozóan a hatalom a férjet illeti, hiszen a családban a „*munka vastagát*” a férj végzi. Ezért a férj jogosnak tarthatta felesége veréssel történő fenyegetését, s ebben az anyja támogatta.

Az anyós nélküli háztartásban az asszonyok rendelkeztek bizonyos házkörüli jövedelmek és vagyontárgyak őrzéséről, hasznosításáról. A feleség feladata volt, hogy vigyázzon a ládabeli értékekre, ezért ő őrizhette a láda kulcsát. Ha az anyósával egy háztartásban élt, akkor csak a szülői házától magával vitt láda kulcsát őrizhette. A Jászkun kerületben általánosan elfogadták, hogy a feleségnek a szülői házból kapott ládabeli értékei a hozomány részét képezik. A menyecske ládájában levő holmik a házasság alatt is az ő tulajdonát, külön vagyonát képezték. A gyakorlatban azonban a feleségnek a hozomány felett sem volt teljes hatalma, a rendelkezési joga annyira terjedt, amennyire a férje engedte, ha a férj kérte a ládakulcsot, oda kellett adnia.

Kisújszállásról hozott példa, hogy amikor Karsai István a ládába akart nyúlni, de felesége „*hirtelen a láda kulcsát elő nem adhatta*”,²²⁸ a kezében levő tarisznya kormos almával addig verte a felesége fejét, amíg az alma teljesen össze nem tört. Karsait a helyi bíró sem tudta eltántorítani attól a meggyőződésétől, hogy felesége jogosan kapta a verést, mert engedetlen volt.

Ugyanebben a nagykunsági helységben a verést kockáztatták az asszonyok, ha a férjük engedelme nélkül bármilyen apróságot vásároltak. A szokás szerint az asszonyok csupán a baromfitartásból szerzett jövedelmet hasznosíthatták saját javukra, például a ruházkodásra. Szerves része volt a házassághoz kapcsolódó szokásoknak, hogy a menyasszony legalább egy fejős tehenet kapott az apjától, amit magával vitt új családjába. Ezt a tehenet és annak borját mindenkor saját tulajdonának tekinthette és minden hasznával maga gazdálkodhatott. Az asszonyok annyira számon tartották a jogot, hogy sokan a saját tehenüket külön etették és külön fejték.

²²⁸ MNL JNSZML Kisújszállás lt. Protocolum inquisitionis 1767. július 18.

A férj feleség feletti hatalma a közszerepléseknél formális kereteket öltött. A tanács előtt kötött egyezségeken a férj képviselte a feleségét. Akkor is a férj nyilatkozott, ha a feleség jelen volt az akciónál. A nagykunsági Kunmadarason, a férj a házasságkötéssel nagykorúvá vált felesége külön vagyonáról készült árvaszámadást, mint „*Dávid Sára feleségemnek férje és feje*”²²⁹ fogadta el. A férj jelentette ki, hogy nincs több követelése, de a kötelezvényt a feleség is aláírta, azaz odatette a keze vonását jelképező keresztet.

A családi békét gyakran háborították a férj kicsapongásai, ami felett a közvélemény többnyire szemet hunyt. A megcsalt feleségek ezért a maguk módján igyekeztek elégtételt venni és a népi bíraskodás módszerével, a konkurens nő megverésével vagy rosszszaságának világgá kiáltásával torolták meg a sérelmet. Ilyenkor a megcsalt feleség nem nyomozta, ki kezdeményezte a tiltott kapcsolatot, ha szerét tehette, jól elverte a férjével „*tiltott és gyanús társalgásban élni tapasztalt*”²³⁰ személyt.

Az organikus közösségekben a bűncselekmények megítélése gyakran eltért a bíróság vagy éppen a közigazgatás különböző hatóságainak véleményétől. Az emberek mindennapi életében nagyobb hangsúlyt kapott a normaszegő megszegényítése, illetve közelebbi környezetének az elkövetőhöz történt viszonyulása, mint a bíróság által kirótt büntetés. Különösen a pénzbüntetések-nél érzékelhető a megkülönböztetés. Nem véletlen, hogy a Jászkun kerületbeli településeken a bíróságok oly sokszor kapcsoltak a pénzbüntetés mellé egyéb szankciót. Például, a testi fenyítést súlyosbította annak nyilvános végrehajtása, hiszen a nyilvánosság megszegényítő ereje hosszabb ideig hatott a közösségben, mint ameddig a testi fájdalom tartott. Akinek tetteit a környezete elítélte, annak nap, mint nap szembesülnie kellett a felé irányuló megvetéssel.

A megvetés néma megnyilvánulásainál fájóbb és hosszabban tartó hatása lehetett a szóbeszédnek, a kigúnyulásnak, a kicsúfolásnak, szidásnak, kirekesztésnek, fenyegetésnek vagy a szavakkal

²²⁹ MNL JNSZML Kunmadaras tanácsi jkv. 1758. 101.

²³⁰ MNL BKML Szabadszállás, Benevola examen 1831. Gál Éva vallomása.

történt megfélemlítésnek a vétek ismételt elkövetése esetére. Mindezeket összefoglalóan a szakirodalomban közvélemény-büntetéseknek nevezik. Amikor Túrkevén egy bizonyos liba ellopása után a sértett asszony vasárnap rákiabálta a tolvajra: „*eddig kerti tolvaj voltál, de már falusi tolvaj vagy*”, szavai az egész falu véleményét kiáltották világgá, függetlenül a bíróság ítéletétől.²³¹ Máskor, amikor a vétkes már azt hihette feledésbe merült hajdani megszégyenítő büntetése, elég volt egy rossz megjegyzése máris eszébe juttatták, hogy a hajdani vétke nincs elfelejtve. „*Ha szegény vagyok is, ha rongyos vagyok is, nem vertek meg három pénteken nyakvasban*”²³² kiálltatta a veszekedést kezdeményezőre az asszonyi perpatvar sértettje. Kisújszálláson egy kikapós menyecskét kibeszéléssel büntetett a közvélemény. Amikor a férje elment a vásárba a kosokat eladni, s otthon a feleség a szolgának kedveskedett, szájjára vette a falu. A kocsmában hírelték: „*Nagy kos helyibe kis kos támadt...kis szeg helyett nagy szeget választott*”.²³³ Szabadszálláson lakodalomban hangzott el veszekedés közben: „*Ha én lélek kurva vagyok, te nagyobb lélek kurva voltál, mert követ is állottál*”.²³⁴ Ez esetben a szégyenkőre állításról van szó. Halason Szőlősi Györgynét „*rosszaságáért*” le "máriateréziázták", vagyis Mária Terézia névvel nevezték a szomszédok.²³⁵ Sorolhatnánk a mindennapi élet legváratlanabb helyzeteiben felbukkanó szóbeli büntetések megnyilvánulásait, melyek így vagy úgy a közvélemény erkölcsi értéktételét fejezték ki, gyarapítva a jogi néprajzban közvélemény-büntetésnek nevezett narratívákat.

Tudjuk, hogy a nyakvas, a szégyenkő vagy szégyenoszlop és a szalmakoszorú viseltetése azok közé a megszégyenítő világi büntetések közé tartoztak, amelyek elszenvedésére a bíróság kötelezte a vétkest, miután megtörtént a büntény kivizsgálása. Az ítéletekben a közvélemény hatása és a szokásjog keveredett az ország más vidékein is alkalmazott büntetőjogi tételekkel. A Jászkun kerület vezetői, bírái között már a 18. század első felében számos

²³¹ MNL JNSZML Túrkeve tanúvallomások jegyzőkönyve 1742–1783. 322. p.

²³² MNL JNSZML Jászkisér Inquisitiones et alia acta senatorum 1722–1763. 501. p.

²³³ MNL JNSZML Kisújszállás Vizsgálati jegyzőkönyv 1767–1775. 82. p.

²³⁴ MNL JNSZML Szabadszállás Benevola examen 1768. márc. 4.

²³⁵ MNL JNSZML Kiskunhalas Tanácsi iratok B14 N°1 / 1769.

jogtudó található, a század második felében pedig szinte csak tanult jogvégezett táblabírók és egyéb tisztségviselők alkották a kerületi bíróságokat, s az ítéletek meghozását inkább a törvények, mint a jogszokások szabták meg. Ettől eltérően a településeken, ahol az ügyek elsőfolyamodású bíróságai működtek az ítélelhozatal nagymérékben befolyásolták a közösség szokásai és jogi néphagyományai. Mindezek tükrözödnek a bírói döntésekben, különösen azokban az esetekben, amikor a testi vagy pénzbeli büntetést megszégyenítéssel kiegészítve szabták ki. A bíróság által megítélt megszégyenítő büntetések közé tartoztak a már említettek: a szégyenkő, a nyakvas, a szalmakoszorú elszenvedése, kényszerű viselése. Elsődleges levéltári forrásunk alig található ezekről az ítéletekről, alkalmazásukról a közbeszédben büntetésékénti emlegetésük tanúskodik. Szakál Aurél tanulmányában közöl néhány forrást a Kiskun kerületből és képeket a napjainkban még megtalálható szégyenkövekről. Kiskunhalason, Kiskunlacházán és Kunszentmiklóson fellelhetők a hajdani megszégyenítés eszközei.²³⁶ Jászalsószentgyörgyön egy bazaltkővet, ami a katolikus templom kertjében található, mint szégyenkövet tart nyilván a helyi emlékezet, bár Szakál Aurél inkább a település pellengéréhez tartozó kőnek gondolja. Mivel a szégyenkőre állítás a református településeken volt szokásban, Jászalsószentgyörgy pedig római katolikus település, magam is úgy gondolom, a népi emlékezet összemossa a szégyenkő és a pellengér fogalmakat. Az emlékezetbeli összemossa nyilván abból ered, hogy mindkét büntetésfajta a bíróság által kiszabott megszégyenítő büntetés volt, s a pellengért és a szégyenkövet egyaránt a templom közelében helyezték el, hiszen a bűnhődésnek a lakosság nagyobb tömege előtt kellett megtörténnie.

A közvéleménybüntetés, mint a jog és a néprajztudományban egyaránt elhelyezhető diszciplína körülhatárolását és szakirodal-

²³⁶ Szakál Aurél: Szégyenkő és pellengér a Duna–Tisza közén. In: Kothencz Kelemen (szerk.): Határjelek és hagyásfák. Baja, 2014. 420–431. p.

mának áttekintését Nagy Janka Teodóra éppen a Jászkunságra vonatkozóan kísérelte meg.²³⁷ A szerző megállapítja, hogy „*A szakirodalomban megfogalmazódott eltérő álláspontok egyike sem vonta ... kétségbe a közvélemény-büntetések elkülöníthetőségét és egyben kapcsolódását a megszégyenítő és megbecstelenítő büntetésekhöz, a társadalmi és állami kényszerintézkedések érintkezését, az ebből adódó kölcsönhatásokat, közös jellemzőket.*”²³⁸ Kutatásaim során tapasztaltam az említett büntetési módok kölcsönhatását, olykor egymást kiegészítő alkalmazását. Amikor a tolvajok bűnhődésében megszégyenítéssel összekapcsolt fenyítést szabtak ki, a tolvajt a templom előtti botozás mellé kiegészítő büntetésül szégyenkőre, pellengérre állították, esetleg az általa ellopott tárgyat is közszemlére tették.

A Jász kerület helységeiben a 18. század második felében még rendszeresen alkalmazták a megszégyenítő büntetéseket. Jászfényszaruban 1772-ben Kovács Pál önként bevallotta, hogy „*vízkereszt nap előtt való vasárnap, midőn más Keresztények a nagy misén voltak, akkor [közösen] Boros Istókkal Rakaz Mihály két fél szalonnáját az Istállóbúl ell lopni bátorkodtak*”.²³⁹ Mivel Boros elszökött, csak Kovácsot tudták megbüntetni. A büntetés a közösség előtti megszégyenítés volt. A tolvaj arra ítéltetett, hogy mások példájára kalodába tétessen úgy, hogy „*darab szalonna feje fölött kötetik és a nép előtt 40 korbácsokkal megverettetik*”.²⁴⁰ A megszégyenítés és testi fenyítés elszenvédeése után a kárt meg kellett térítenie.

A károkozások szokásos büntetése a bíróság döntése szerint a kártérítés mellett pénzbüntetés vagy testi fenyítés volt. A közösséget megkárosítókat akár kitagadással, földjük elvételével büntethették. A helységből való kitiltás, amint a földbirtoklásra vonatkozó közösségi szabályozásoknál említettem, a fokozottan súlyos büntetések közé számított. A kitiltásban, kivezetésben egyszerre érvényesült a bíróság jogi normarendszere, szankcionáló ereje és

²³⁷ Nagy Janka Teodóra 2013.

²³⁸ u.o. 347. p.

²³⁹ MNL JNSZML Jászfényszaru Protocollum 1. 464. /1772.

²⁴⁰ u.o.

az adott közösség értékrendje. Akit kitiltásra ítelt a bíróság, az a közösség megbocsátására sem számíthatott, hiszen olyan vétket követett el, amiért a környezete kivetette magából. Kimondható, hogy a formális bírói ítélet és a közvélemény értékítélete azonos erkölcsi alapokban és hagyományokban gyökerezett. Jászberényben 1713-ban egy bizonyos több néven emlegetett tolvaj előbb megpálcáztatott, majd a „*a nemes Jászságból ki tiltatott*”.²⁴¹ Az ítélet kimondta, ha lopva mégis visszatérne, akkor felakasztasson. A kicsapatást a Jász kerület helységeiben a tolvajlás megbüntetésére a redempció után is alkalmazták bizonyos esetekben. Jászmihálytelken 1758-ban két olyan tolvajlásról olvashatunk a tanács jegyzőkönyvében, amikor a lopás beigazolódása miatt csaptak ki valakit a helységből. Különösen figyelemre méltó Zsombik János esete, akit gyermekével együtt mézlopás miatt csaptak ki Mihálytelekről.²⁴² A lopás télen történt, s a tolvajok a nem csak loptak a mézből, hanem ettek is belőle, sőt az apa a fiát további lopásra biztatta. A vizsgálatból kiderült, hogy az apa visszaeső bűnös volt, akit már többször elítéltek jószáglopásért. A mézlopás bebizonyosodása után az apát kötelezték a kár megtérítésére és 25 pálca elszenvetésére, a fia 25 korbácsot kapott és mindkettőjüket kitiltották Mihálytelekről. A vizsgálatban kiderült, hogy a lopásban segített a méhkasok gazdájának fia, őt 30 korbácsütésre büntették és neki is kártérítést kellett fizetnie, de a kártérítés összegét a bíróság nem határozta meg.

A kitiltást, kivezetést vagy kicsapatást a redempció után főleg az irredemptus tolvajok megbüntetésére alkalmazták, mint halmozati büntetést. Az ítélkezésben bekövetkezett differenciálás tényszerűen bizonyítja, hogy a redempció hogyan módosította a jászkunsági helyi közösségek értékítéletét. Amíg a redempció előtt a más vidékről kerületekbe költözöttek, az úgy nevezett *gyütt-mentek* tetteit szigorúbban bírálta a környezetük, mint törzskös lakostársaikét, a redempció után a megbecsültség létrájának legfelső fokán a redemptusok álltak. A redemptusok nyilván-

²⁴¹ MNL JNSZML Jászberény Protocollum 1696–1720./ 1713. október 6.

²⁴² MNL JNSZML Mihálytelek tanácsi jegyzőkönyve 1735–1772. 124.

nosságra került normasértéseik esetén több elnézésre, megbocsátásra számíthattak, mint a többi társadalmi rétegbe soroltak: az irredemptusok, a zsellérek, munkavállalási céllal a Jászkun területben élő kommoransok. Kunszentmártonban az irredemptust lopásért 50 pálcautésre vagy kivezettetésre ítélték, a redemptust viszont soha nem büntették kivezettetéssel.²⁴³ A redemptusokra és az irredemptusokra vonatkozó ítélkezésben egyéb normaszegések esetében is különbséget tettek. Kunszentmártonban, ha a bíró parancsára nem jelent meg az irredemptus büntetése 25 pálcautés lett, ha a renitens redemptus volt, megúszta a sértést egyforint büntetéssel.²⁴⁴

Jászapátin 1761-ben Farkas Péter viaszos tolvajt fiával együtt ki akarták csapni a helységből. Mégis, Farkas könyörgésére eltekintettek a kicsapatástól, *„a templom előtt az egész nép láttára” 50 botütésre ítélték. Ám, ha mégsem javulna meg – mondták – akkor irgalom nélkül „cselédgýével edgyütt a városhúl proscibaltatik”.*²⁴⁵ Az ítéletet ez esetben is megszégyenítéssel súlyosbította a templom előtti botozás. Mihálytelken úgy tűnik erősen szubjektív volt a tanácstörvényszék ítélkezése, bár a visszaeső tolvajok kicsapatásában bizonyos következetesség megfigyelhető. Kiss Ferenc irredemptus lakosnál, aki már korábban *árpa lopásban tapasztaltott*, sőt a lopását hamisan esküvel tagadta, 1758 augusztusában egy lopott birkát találtak. A lopást maga sem tagadhatván, ítélete *„sok rendbeli rosszaságáért, ragadozásáért, az házbúl, szolgálattyábúl, és az Helség Becsülletes Lakosok Számábúl az az a Helségbúl örökössen ki marad”.*²⁴⁶ 1759 márciusában viszont a malombírótvámbúza lopásért csupán 8 forint büntetésre és a kár megfizetésére kötelezték, holott az *„akkori notáriust akarta gyalázatba hajtani, s maga hitttel való szolgálattyátis megkívánta mocskolni”* törvénytelen cselekedetével.²⁴⁷

²⁴³ Dósa József–Szabó Elek: Kunszentmárton története. Kunszentmárton, 1936. 96. p.

²⁴⁴ u.o. 64–69. p.

²⁴⁵ MNL JNSZML Jászapáti Protocollum 1759–1773. 24. p.

²⁴⁶ MNL JNSZML Mihálytelek jegyzőkönyve 1735–1772. 129. p.

²⁴⁷ MNL JNSZML Mihálytelek jegyzőkönyve 1735–1772. 133. p.

A kisközösségek békéjének megtartását a lakosok közötti veszekedések, dehonesztációs perpatvarok, a szomszédsági viták veszélyeztették leggyakrabban. Az ilyen ügyekben, ha a felek bíróság elé kerültek, a bíró elsősorban a békesség megteremtésére és fenntartására törekedett, s ezt a békesség megszegése esetére kiáltásba helyezett büntetéssel próbálta elérni. A perlekedők békéltetéshez mindenek előtt az ügy teljes feltárására volt szükség, ezért a panaszosokon kívül számos tanút meghallgattak, akik emlékezetük szerint elmondták a hallottakat, látottakat. A vallomások betekintést adnak a helyi társadalom civil szférájába: a mindennapok során létrejött csoportok, a szomszédság, a munkaközösség, a család és rokonsági kapcsolatrendszer működésébe, valamint a civil szféra és a helyi hatalom megtestesítőinek kapcsolatrendszerébe, kommunikációs és viselkedési szokásrendjébe.

A perlekedések kezdeményezői rendszerint asszonyok voltak, de legtöbbször a házastárs vagy a család más tagja is bekapcsolódott, s nem mindig békéltető szándékkal. 1718-ban Jászberényben a bíró amellet, hogy a feleket egymás megkövetésére kötelezte, a békesség felbontóinak 40 forint büntetést is megszabott. Az ítéletet beírták a tanács jegyzőkönyvébe, s a bírói döntést elfogadó aláírások, azaz keresztvonalások bekerültek a veszekedő férjek a neve mellé, azzal a megjegyzéssel: „és a feleségeik”.²⁴⁸ A családi háborúskodás ismétlődésének megakadályozásáért tehát a férjek vállaltak jogi felelősséget, a feleségek, akik a veszekedésnek szintén – sőt elsősorban – részesei voltak, a jogi felelősség vállalásánál mellékszereplőknek minősültek. Kunmadarason 1744-ben két házaspár: Dús András és felesége valamint Sőrés István és felesége ugyanazon a napon többször becsmérték egymást, s Kálmán Imre kapitány előtt kétszer fogadták, hogy a továbbiakban békességben élnek egymással. A tanácstörvényszék az ismételt egymás közötti becsstelenítések esetére vinculumnak 100 botütést szabott ki a veszekedőkre. Valójában a kiáltásba helyezett büntetésen kívül tényleges büntetést nem kaptak, a bíróság megelégedett azzal, hogy a haragosok a jelenlévő kapitány előtt megkövet-

²⁴⁸ MNL JNSZML Jászberény Protocollum 1718. aug. 7.

ték egymást. Az ítélet utolsó mondata, ha valamelyik fél az egyezséget felbontja „*vinculuma lészen 100 pálcza mai naptól fogva ennek előtte való cselekedetek el töröltetett*”.²⁴⁹ Felmerülhet, miért zárult eseti büntetés nélkül a per? Az okot a kapitányi tisztség kiemelt tekintélyében találhatjuk, a kapitány előtt tett fogadalom olyan erős jogi kötelezettséget jelentett, hogy megtörtént a jászkunságiak gondolkodásmódjában nem igényelt külön büntetéssel való nyomatékosítást, de ebbe az erkölcsi felfogásba az is beletartozott, hogy ha fogadalmukat mégis megszegték volna a felek, akkor elrettentő példának számító büntetéssel lakoljanak. A 100 botütésbe, ha egyszerre kapta a bűnös, akár bele is halhatott.

VI.1. A jászkunsági közvélemény-büntetések sajátos fajtái: a gúnyvers és a megszólás

A szakirodalom által közvélemény-büntetésnek²⁵⁰ nevezett megtorlások a családok, szomszédságok, utcaközösségek mindennapi konfliktusaiban nyilvánultak meg legerősebben. A közvélemény ítélete olykor maradandóbb hatást gyakorolt a normaszegőkre, mint a bíróság által kiszabott egyszeri büntetés. Akit a közvélemény ítél el, az hosszú ideig hordozta a megszégyenítés, a kiközösítés, kicsúfolás, becstelenség terhét.

Az lakosság erkölcsi érzékét sértő, a szokásokat figyelmen kívül hagyó magatartás, a közösség számára szokatlan cselekedetet, közbeszéd, legtöbbször rosszállást kifejező közbeszéd tárgya lett. A nép száján keletkezett elítélő vélemény nem egyszer bizonyos eseményt, személyeket kigúnyoló mondókákban, versekben fogalmazódott meg. Több megmaradt *paszkvillus* tanúsítja, hogy a jászkunsági közvélemény-büntetések között gyakran alkalmazták a gúnyversek, mondókák terjesztésével történt megszégyenítést. A helyi tanácstörvényszék vizsgálati anyagából kiderül, hogy a

²⁴⁹ MNL JNSZML Kunmadaras Protocollum Actorum Senatorialium 1744. július 24.

²⁵⁰ A „Közvélemény-büntetés a rendtől akár tulajdonságaival, akár cselekvésével eltérő egyén felett a közvéleményben kialakult rosszaló értékítéletet hordozó egyesek által külső rossz formájában megnyilatkozó kellemetlen érzést keltő visszahatás.” Lásd: Angyal Pál: A közvélemény-büntetés. Budapest, 1933. 62. p.

gúnyversek szájról szájra terjedtek, de írásos részleteket is terjesztettek, s a tanúk kivétel nélkül fejből elmondták a vizsgálat tárgyát képező gúnyvers egy-egy részletét, illetve annak variánsát. A versikékben az ismeretlen szerző nevetségessé tette, ezáltal a nép szájára adta, büntette az érintett személyt.

A paszkvilluskészítés kerületszerte ismert volt. 1764-ben Dósa Gergely Bécsből küldött levelében említi, hogy az ottani udvarnál milyen díszes öltözetekben pompáznak, és miként szólíttatják magukat némely urak, akiket – a levél értelme szerint – talán nem is illette volna meg az a bizonyos megszólítás. A minap – írja – „*kérdezték egy úri embertül: Ki légyen az Úr? Amaz felel: Ego sum Dominus Spectabilis vice Banus* csak hamaris jött reá: *Spectabli Domino Ego sum Spectablis Dominus VBanus.*”²⁵¹ A bemutatkozás magyar nyelvű fordításban: Én vagyok a tiszteletre méltó vice Bán. A válaszként megfogalmazott paszkvillus: Én vagyok a tiszteletre méltó Atyaúristen a tiszteletre méltó vice Bán ura. A gúnyos mondatokban a beszélgetők a fennhéjázó magatartás és cifra öltözet feletti ítéletüket fogalmazták meg. Dósa Gergely nyilván azért figyelt fel a bécsi paszkvillusra, mert az otthoni környezetében is előfordult verses gúnyolódás.

A félegyházi levéltári anyagban található egy a helyi tanácshoz írott levél, melynek aláírója „*Kajla Szamár*”. A szamár megnevezi a gazdáját is Tajti László személyében. Úgy tűnik, hogy a levelet, mely beillik a paszkvillusok sorába, nem terjesztésre csupán a tanácsnak szánta az ismeretlen levélíró. Kajla Szamár a megnevezett személyek kérdései felett kigúnyolásukkal mond ítéletet, és levél formájában hívja fel a tanács figyelmét a nem kívánatos viselkedésre.

„*Bizodalmas jó akaró Birák Uraimék!*

Én vagyok Tajti László Uramnak Kajla nevű Szamára. Éppen ma esett értésemre, hogy Czakó János Uram a Szabó Marta Lakodalmaiban nevezetessen viselte magát, avval kérkedett, hogy anya nem szült erősebbet önála, adta is szép jeles remekit ereinek

²⁵¹ MNL BKML Kiskunfélegyháza iratai. Missilisek Arc. 23. Caps. 1. Fasc. 4. N°1/1764.

1^oPosta mestrené asszonyomnak aki Boromissa le birta venni a Kalapot a fejrül,

1^{do}Bengyel Uram 3 esztendősi fiacskáját hat lépésre birta rúgni

3^oComissarius Uramat is ki birta volna vinni tulajdon házábul, de Comissarius Uram egy pofon csapással és vagy hét teremtetével, az erőst vissza verte

4^oCselekedett még többet is ilyeneket, de biz én szégyenlem előbeszélni. Hanem Tsak az a Czellya beszédemnek, hogy nekem szint az a bolondom van, aki Czakó Jánosnak, en is abba a hiszembe vagyok, hogy anya nem szült erősebbet én nálam, Kérem ezért Bírák Uraimékat engedgyék meg énnékem hadd Birkozzak meg Czakó János Urammal, remélem meg is engedik.....

*Nemzetes Bírák Uraiméknak
Kész Szolgája Kajla Szamár"*

A levélre a tanács nem reagált, az ügynek nincs dokumentálható folytatása, talán éppen azért, mert a gúnyolt magatartás a tanácsra is rossz fényt vetett. A kérelemből kiderült, hogy a komisszárius káromkodott, holott ezért a lakosoknak büntetés járt, Czakó a rendészeti tisztségviselő hencegett, s a szintén esküdt személyek közé tartozó postamester feleségét a legkevésbé sem hízelgő boromissza jelzővel illette egy számár.

A gúnyos felhangot megütő versek a kerületi közgyűlés tagjait sem kímélték. A jázságaiak és kunságiak között sokszor fellobbant az ellentét, aminek fő oka az volt, hogy a jázsági tisztségviselők és képviselők túlhatalommal bírtak a közgyűlésben és a Jászkun kerület magisztrátusában. A tisztségviselői helyek kiegyensúlyozottabb elosztásáért a kunsági helységekből többször szót emeltek, kevés sikerrel. Mindezek ismeretében érthetjük meg a gúnyos versrészletben megfogalmazott örömet a tisztségviselésre jelölt, de kevés szavazatot nyert eljáró bukása felett. A hosszú gúnyversből csupán egy részletet idézek, annak bizonyosságául, hogy a közvélemény gúnyversben történt hangoztatása nem csupán a civil lakosság körében fordult elő, az iskolázottabb tisztségviselők is gyakorolták. Részlet az 1790-ben keletkezett gúnyversből:

*„A trufoló Molnár jelt kíván magának
Kapott is, de bezzeg nem tetzett foganak
Mert ki kopott szegény a candidatiobol
Valamint az eb szar az elolvadt hóbul
Tsak otthon maradhat kürtöt festegetni
Sok kurvának tsinalt fattyat erigetni”²⁵²*

A paszkvillus jellegű versek az előljárói rétegbe tartozók körén túlterjedve a mindennapok közbeszédében, mint a népítélet kifejezői terjedtek. A hivatali elit kárörvendő viszonyulását a vers megőrzése bizonyítja, hiszen a tanács közigazgatási iratai közé helyezték az archívumban.

Karcagon 1762-ben az iránt folyt a nyomozás, hogy *„Ki által költetett a Városban, felváglak, mint Pap Dániel a malacát?”*²⁵³ Több tanút kihallgattak a gúnyos szólás eredetéről, egyik közülük elmondta, hogy ő a saját műhelyében hallotta a történetet, mi szerint: *„Pap Dániel a maga malacát a csürhére akarván szoktatni az árkon való kis hídon által nem hajthatta, hanem egyik vissza szalatt és akkor Papp Dániel így szóllott a vélle lévő kis fijának, csak bot-sásd fiam majd felvágjuk otthon a kurvaannyát.”* Ezeket a szavakat meghallotta Gazdag Pál, s mindjárt ment Nagy Ferenc házához, ahol elbeszélte. A tanú úgy gondolta ebből keletkezett a saját malacát elszalasztó ügyetlen embert kigúnyoló versike. A következő kihallgatáson leányokat, asszonyokat hallgattak meg, akik egyértelműen csúfolódásként említették a mondást. Egyikük így vallott: *„Csordás Erzsók a maga házánál mondta a [tanú] gyermekének: Majd fel váglak, mint Pap Dani a malacát.”* A nyolcesztendőös leánya azután otthon és másoknak is elmondta a fenyegetést. Az ártatlan szóbeszédből azért lett bírósági ügy, mert Pap Dániel gyalázkodásként élte meg a szólás terjedését.

²⁵² MNL BKML Kiskunfélegyháza lt. Arc.23. C2. F7. N 1/1790. trufa=tréfa; candidatio=jelölés

²⁵³ MNL JNSZML Karcag levéltára, Protocollum inquisitionis 1762–1765. 79–82. p. A fejezetben közölt paszkvilllusokra saját levéltári kutatásaim során bukkantam, s részben már közreadtam a Földadta sors című 2012-ben megjelent könyvemben.

Egy másik gúnydal keletkezésének történetére szintén karcagi vizsgálati jegyzőkönyvben bukkantam. Az eset 1773 márciusában történt. A kihallgatott tanúk hallották, amint Obróczy Istvánéknak danolták: „*Rápoltinak immár meg éget a háza/ A kovács legénnek belé a gubája*”.²⁵⁴ Többen hallották, hogy valami levelet írtak Rápolti-ra. A verseke készítői talán így hozták Rápolti tudomására, hogy a tüzeset idején a házban egy kovácslegény is tartózkodott. Egyik tanú elszaggatta a papírost, más azt bizonygatta, hogy neki vásárba menet mutatták, de el sem olvasta, amikor látta mi van rajta. A negyedik tanú a kovácsműhelyben hallotta, hogy a „*Csati Szabóéknál Pasqvilust írtak ...fija Gáspár fúttá is és az is benne volt, Rápoltinak immár meg égett a háza, A kovács legénnek belé a gubája*.” A vizsgálat eredményét itt sem tudjuk, a történet érdekességét számomra a gúnydal keletkezésének mikéntje jelentette. A kiemelt szemelvények azonban nem csupán a 18. századi hivatali írásbeliség néprajzi vonatkozásokban gazdag adatbázisára hívják fel figyelmünket. A gúnydal terjesztési módja azt is bizonyítja, hogy az 1770-es évtizedben Karcagon olyan fokú volt a népi írástudás, hogy lehetővé tette a gúnydalok írásbeli terjesztését a közemberek körében is.

A helységek kocsma tartása, mint beneficium a redempció előtt és után is a települések kezelésében volt. A közvetlen hasznosításból vagy az árendából keletkezett jövedelem felhasználásáról a helyi tanács rendelkezhetett.²⁵⁵ A tanács által megszabott bormérési időszakokban a redemptusok minden esztendőben a házuktól adhatták el saját borukat. A házaknál iccénkénti bormérés, az úgynevezett kurta kocsma tartása azonban szigorúan tilos volt. A fülöpszállási pap nem tartotta be a tilalmat, sőt duplán megszegte, hiszen redemptusi joga sem volt. A közvélemény ítéletét kifejező gúnydal Illyés Bálint közlésében maradt fenn. „*Fülöpszállás híres városa, / A pap benne a' kortsmáros. / Reggel az Istent dicséri, / Dél után a' jó bort méri*.”²⁵⁶

²⁵⁴ MNL JNSZML Karcag levéltára Protocollum inquisitionis 1773. 227. p.

²⁵⁵ Bánkiné Molnár Erzsébet 2005. 154–161. p.

²⁵⁶ Illyés Bálint 1978. 48. p.

A nagykunsági büntetőügyek törvényszéke 1750. április 15-től egy szerelmi hálóból keveredett kovácslegény ügyét tárgyalta, aki a tanúk szerint tűzzel fenyegetőzött. A nem mindennapi esetet a karcagi népnyelv versben örökítette meg. A kovácslegény szerelme egyformán irányult az anya és leánya felé. Különös szerelmi háromszögük nem maradhatott titokban, s nem nyerhette el a helyi társadalom szimpátiáját sem. A nóta – az egyik tanú nevezte így – évekig terjedt szájról szájra. A szövegét akkor írták le, amikor a tüzeset kivizsgálása kapcsán bíróság elé kerültek a versben paráznasággal megbélyegzett szereplők. A paszkvillus, mint a megvádolt személyek rosszaságának bizonyítéka hangzott el. Részlet a bizonyásról leírt versikéből:

*„István kovács jó katona,
Madarason qvártélyban,
Kardszagon jár strázsára,
Az Sós János udvarára.*

*Addig addig strázsál,
Ő maga lesz gyertyája:
Jobb az leánya, mint az annya.*

*Mert az annya régi kurva,
De az leánya most kapkodgya”.²⁵⁷*

A tanúvallomások szerint a dal keletkezése az 1750 előtti évekre tehető, a forrás Karcagújszállásra helyezi a történetet.

A 18. században a Jászkun kerület helységeiben a belterület és a népesség nagysága még nem gátolta, hogy mindenki mindenkit ismerhessen. A megszokottól eltérő viselkedés feltűnést keltett, gyakran gúny tárgya lett. A kigúnyolás akár a metakommunikáció valamely eszközét, akár prózai eszközöket használtak a gúnyolódók mindenkor rosszallást, a gúny tárgyára vonatkozó elítélő magatartást jelentett meg, fejezett ki. Papp Izabella, aki a Jászkunságban letelepedett görögök beilleszkedését, életmódját, tevékenységét kutatja, Túrkeve görög kereskedői között említi Kondorosy Mihályt. Kondorosi a bolti kereskedelem mellett megépítette

²⁵⁷ MNL JNSZML JK. iratai, Nagykun kerület bűnügyi jegyzőkönyve, 1750. 323. p.

Túrkeve első szélalmát, mellyel nagy feltűnést keltett a lakosság körében. A szokatlan építményre és építőjére megszületett rigmust a népi emlékezet évszázadokon át megőrizte, így történhetett, hogy a hajdani szélmalom helyén lakóktól Őrsi Julianna néprajzkutató még felgyűjthette. A kétsoros versike, szerves folytatása a 18. században keletkezett paszkvillusoknak: „*Mihály görög tán megveszett, villára vette a szelet*”.²⁵⁸

A jászkun települések átlátható közegében a normasértések szinte soha nem múlhattak el észrevétlenül, bárki követte el azokat. Bírósági kivizsgálás és ítélet nem történt minden esetben, vagy olykor csak évekkel a bűncselekmény elkövetése után, de a környezet számon tartotta a kisiklásokat. Például, ha egy közismert tolvaj elkerülte a bírósági számonkérést, a közösség akkor is éreztette vele a megvetését, számon tartotta a bűnösségét. A kisújszálláson Rásónéhoz hiába hívták a szomszédot, nem ment be, mondván: *oly nagy gerenda volna a szemében Rásónénak, hogy sem életében, sem halála után le nem esnék*. A további beszélgetésből derült ki, hogy Rásóné tolvaj volt. Talán éppen egy hasonló helyzet következtében keletkezett a szólás: *Más szemében a szálkát is meglátja, a magéban a gerendát sem*.

A vasárnap délutáni tereferéken, a kútnál vagy éppen a vásárba menet, az asszonyok kitérgettek az erkölcsi kisiklásokat, s ha kellett figyelmeztették a gyanútlan anyát gyermeke illetlen viselkedésére. Kibeszélték, ha egy lakodalomba meghívott leány túlzottan kihívóan viselkedett, érdemtelenül előtérbe tolta magát, úgy viselkedett, mint aki „*második menyasszony*”. Súlyos rosszalást fejezett ki az is, ha valakiről megállapították „*ezen a zugon soha sem volt jó*”.²⁵⁹ A 18. század utolsó harmadában kerültek be a közbeszédbe azok a becsmérítő megjegyzések, amelyekben a cigány kifejezést valami rossz szinonimájaként alkalmazták. „*Olyanok vagytok, mint a sátorbéli cigány*”²⁶⁰ kiabálta szomszédjára egy

²⁵⁸ Papp Izabella: Jászkunsági görög boltok árukinálata a 18–19. században. In: Őrsi Julianna (szerk.): Jászkunság. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület Évkönyve. Szolnok, 2014. 15–29. p. (20. p.)

²⁵⁹ MNL JNSZML Karcag lt. Vizsgálati jegyzőkönyv 1774. 311. p.

²⁶⁰ MNL JNSZML Karcag lt. Vizsgálatok jegyzőkönyve 1772. 142. p.

karcagi asszony. Máskor a rontással vádolt Szilágyinéről még a bírósági ítélet meghozása előtt eldöntötték a tanúk, hogy boszorkány, mondván: „*A szípannyát is megégették annak*”.²⁶¹ A boszorkányvád ettől kezdve gyökeret vert a tanúk elbeszéléseiben.

VI.2. Az egyház és a vallás erkölcsi normáinak érvényesülése

Az erkölcsi és vallási normák megtartása mind a római katolikus lakosságú mind a református lakosságú településeken szilárd alapul szolgált az organikus közösségek békés együttéléshez. A vallási életet alapjaiban meghatározó tíz parancsolat megtartása és megtartatása a helyi hatóságok és a lakosság körében egyaránt megkérdőjelezhetetlen magatartási szabály volt.

Az egyházat és a vallásgyakorlást érintő ügyekben a helység tanácsa és főbírója elsősorban kegyúri jogával élve a pap és az egyházbíró választásán keresztül gyakorolta hatalmát. Az egyházi személyeket éppúgy, mint a világi hatalom helyi képviselőit megkülönböztetett tisztelet illette, erre a helyi világi hatalom megtestesítői – a főbíró és a szenátorok – kiemelt figyelemmel vigyáztak. Jászalsószentgyörgyön 20 évvel a redempció után történt, hogy a házszen telést végző káplánra rátámadt egy idős asszony és *illetlenül te-s tunak nevezte, kisebbítette*.²⁶² A sértésnek tanúi voltak a rituális eseményen megjelent helyiek, megtorlás nélkül nem maradhatott. A bírói ítélet kimondta, hogy az asszony 15 korbácsot érdemlett volna illetlen cselekedetért, de tekintettel öreg korára, és arra, hogy kevésbé ittas volt, a verést kétforint büntetésre változtatták, továbbá kötelezték, hogy a káplán kezét, lábát megcsókolva kövesse meg a papot. Nem csak a felszentelt egyházi személyek ellen elkövetett sérelem, hanem a vallási kongregáció tagjai iránt tanúsított tiszteletlenség is büntetést vont maga után. Jász-mihálytelken azért a becsületsértésért, amit a kongregációbeli személyeknek kellett elsenvedniük kétforint büntetés járt.²⁶³

²⁶¹ MNL JNSZML Kisújszállás Vizsgálati jegyzőkönyv 1755. szept. 15.

²⁶² MNL JNSZML Jászalsószentgyörgy tanácsi jegyzőkönyve 1765. 238. p.

²⁶³ MNL JNSZML Jász-mihálytelek Protocollum 1. 1735–1772. 27. p.

Az egyházi személyek megsértését nem csupán a bíróság az egyházközség is elítélte. Némely esetben viszont titokban maradhatott a vallási előírások megszegése még akkor is, ha közösségi normát sértett. Ilyen normaszegés lehetett a húsvéti gyónás elmulasztása. A vallási kihágás elterjedésének megakadályozására Fél-egyházán a szentgyónást elvégzők a gyónás megtörténtéről cédulát kaptak a paptól. Azok, akik a tanács által kinevezett egyházbírónak cédulájukat nem tudták felmutatni, mert „*gyónni nem voltak vagy cédulájukat ell vesztették*”²⁶⁴ pénzbüntetésre ítéltettek. 1762-ben gyónás elmulasztásáért kiszabott büntetésből háromforint és 66 dénár jövedelme lett az egyház pénztárának.

Vasárnaponként a lakosság a vallási előírásokat és saját hagyományait követve ünnepi öltözetben szentmisén vett részt. A templomi gyülekezetben kinek-kinek meghatározott helye volt, a közösség minden tagja „*sorsához illő*” öltözetben és helyen foglalt helyet, külön a nők, külön a férfiak, az ifjak és a gyermekek. A templomi helyek rendjében a „*sorsához illő*” kifejezés azt jelentette, hogy megkülönböztetett helyük volt a helység előjáróinak, a redemptusoknak és a többi társadalmi réteghez, csoporthoz tartozóknak. Ezt a rendet nem csupán a misehallgatás alatt, a nagyünnepek körmenetein is megtartották, a céhek például, meghatározott sorrendben vonultak a saját zászlóikat követve. A templom és a templom tere alkalmas volt arra, hogy az egész közösséget érintő rendelkezéseket kihirdessék, és alkalmas volt a rendbontók nyilvános megszégyenítésére, a jogsértések nyilvános megtorlására, megbüntetésére. Mindezekre rendszerint a vasárnapi szentmiséken illetve e szentmise után került sor, amikor a lakosság többsége jelen volt. A vasárnapi misehallgatás s ez által a vasárnap „*megszentelése*”²⁶⁵ a keresztény vallás sarkalatos törvényei közé tartozott. A vasárnapi munkavégzés tilalmát és a nap ünnepi pihenőnappá nyilvánítását a világi törvényhozásban Magyarországon

²⁶⁴ MNL BKML Kf. Lt. Arc. 27. Caps. 1. Fasc. 1. N 9.

²⁶⁵ A 3. parancsolatban a szombatra vonatkozóan kinyilatkoztatás: az Úr napját megszenteljed! A kinyilatkoztatás a római katolikus és a református vallást követő Jász és Kun kerületbeli településeken az Egyház első parancsolata érvényesítette: „vasárnap és parancsolt ünnepeken misét becsületesen hallgass és tarts munkaszünetet”. Lásd: Magyar Katolikus Lexikon > H > harmadik parancsolat

István király rendelte el. István király nem csak arról rendelkezett, hogy minden tíz falu templomot építsen, azt is megparancsolta, hogy vasárnap mindenki tartózkodjon a munkától és szentmisét hallgasson. A vasárnapi munkavégzésre vonatkozó királyi tilalom beépült a népi szokásrendbe, a keresztény közösségek norma rendszerébe. Mindazonáltal tilalomtörések a Jászkun kerület protestáns és római katolikus vallást követő településein egyaránt előfordultak, bár a helyi egyházi és világi hatóságok időről időre emlékeztettek a lakosság vasárnaphoz fűződő kötelezettségeire. Bizonyos, hogy a vasárnapra vonatkozó rendelkezések és hagyományok megszégése országos jelenség lehetett, ez ösztönözhette a jászkunok életében oly nagy jelentőségű és mélyen tisztelt katolikus királynőt, Mária Teréziát újabb rendelkezés meghozására.

Mária Terézia királynő parancsolatát a kerületek minden helységében kihirdették. *„Vasárnapi napokon és innepeken minden, mindenféle munkától, mesterség folytatástul megszűnnyön, és kiki maga vallása szerint isteni tiszteletre, misére és prédikációnak hallgatására megjelennyen, aki padig az isteni tiszteletet elmulasztván, avagy megvetvén, elmulasztásának törvényes okát nem adhattya, vagy kocsmákban borozna, s vendégeskedne és más helytelen állapotban magát foglalná, avagy veszekedne, s versengene, kiáltozna; vér törvény kiszolgáltató magistrátus által büntettessen, és erre a végre minden királyi s mező városokban és falukban egy vagy több személyek is rendeltessenek a magistrátus által, az kik az ilyen vétkeket gyakorló személyekre vigyázzanak.”*²⁶⁶ A kerületek közgyűlése már a rendeletet megelőzően megpróbálta a vasárnapi misehallgatás vélt akadályait csökkenteni. A munkavégzés tilalmát rendszeresen ismételték, majd 1772-ben elrendelték, hogy a vasárnapi és ünnepnap i stentiszteletek ideje alatt a kocsmákat zárva tartásák.

A vasárnapi munkavégzést tiltó vallási, majd kerületi előírások szembetűnő megsértését ünneptörésnek nevezték. Ünneptörésnek számított, ha valaki vasárnap, különösen a szentmise ideje alatt nem a templomban tartózkodott, hanem éppen a gabonáját

²⁶⁶ MNL JNSZML Kisújszállás Protocollum Currentalium 133. sz. 1773. i. 24–30. p. Közli Szabó Lajos 1987. 131. p.

hordta be a szérúról. Ünneptörő volt akkor is, ha mise helyett a vermet készítette elő a termés számára. Sorolhatnánk a példákat. Büntetésül az ünneptörőnek minden ünneptörés esetén egy forintot kellett fizetnie. Talán a büntetés társadalmi elfogadottságát elnyerendő a bírói ítélet rendszeresen megengedte, hogy a bűnösök öt-öt icce borral helyettesítsék a büntetéspénzt. A normakövetésnek ez a rugalmassága nem csupán a büntetés elfogadását könnyítette meg, hanem alkalmat adott arra, hogy a bort a munka végeztével közösen fogyasszák el. A büntetés megváltásának felkínálásával a bíró elismerte, hogy bizonyos munkát, például eső elől a gabona vagy széna behordását nem lehet elhalasztani, mert a túlélés múlhat a halasztáson. Másrészt megmutatta, hogy a kényszerűség nem változtathatja meg a mindennapokhoz vezérfonalat nyújtó vallási törvényeket, amelyeket büntetlenül nem lehet megszegni. Nem csak az ítélet kiszabásában, hanem a végrehajtásban is felfedezhetők a hagyományos jogi tartalmú elemek. Az ünneptörési esetek büntetésére utaló forrást Jászkisérről²⁶⁷ is ismerünk, ahol a lakosság többsége a református vallást követte. A büntetéspénz borral történt helyettesítésének gyakorlata beépült a népi jogszokások körébe, s a lakosok közötti konfliktusok békepohárral történő rendezési módszerébe tartozott.

Mária Terézia rendeletének kihirdetése után az ünneptörőkre a lakosság hagyományos jogszokását figyelmen kívül hagyva, borra át nem váltható büntetést szabtak. Kunhegyesen 1778-ban 12 forintra büntették az ünneptörőt.²⁶⁸ Kunszentmárton 1831-ben sem a reformátusok sem a római katolikusok nem tartották meg a vasárnapi munkaszünetet magukra vonva ez által a váci püspök rosszállását, aki megintette a lakosságot. Nádasdy Ferenc püspök még a jászkun főkapitánynak is írt, hogy a rendbontást szüntesse meg. A felháborodást közvetlenül kiváltó ok, egy kun-

²⁶⁷ MNL JNSZML Jászkisér Inquisitiones et alia acta senatorum 1722–1763. In: 1724. ápr.20.; jún.24.

²⁶⁸ MNL JNSZML Kunhegyes tanácsi jegyzőkönyv 1777–1788. /1778. 20. p.

szentmártoni lakos volt, aki Úrnapján meszet égetett. Az ünneptörés 1831 júliusában történt, amikor a kolerajárvány miatt egyébként is nehéz volt rendet tartani.

A békepohár²⁶⁹ penitenciakénti alkalmazása nem csupán az ünneptörések büntetésében vált gyakorivá, bár a 18. század utolsó harmadában már alig fordult elő egyéb bírói ítéletben. A redempciót megelőző időszakban viszont gyakori volt, hogy a bíróság előtt veszekedő, s ezért büntetést érdemlő személyeket, az ügy gyors lezárása érdekében inkább összebékítette a bíró. A kibéklést a felek békepohárral vagyis a pohár talmának közös elfogyasztásával pecsételték meg. A békepohár, amint neve is hordozta a társadalmi béke helyreállítását szolgálta. Az általam ismert legkorábbi adat, amely békepohár fizetésre ítélte a vétkest 1700-ban keletkezett. Az ítéletet a jászkiséri nemes Tömösváry János ügyében hozta meg a Jász kerület közgyűlése. Tömösváry Jászkisér tanácsát szidta, amiért szerinte a tanács tagjai elsikkasztották a Jászság régi kiváltságlevelét. Az ügyet, mivel Tömösváry nemes ember volt, a kerületi közgyűlés törvényszékén tárgyalták. A vádlottat annak ellenére, hogy súlyosabb büntetést érdemelt volna, irgalmasságból 40 forint pénzbüntetésre és békepohában négyforint értékű bor fizetésére kötelezték.²⁷⁰ 1724-ben a jászkiséri Kovács Péter a tanácsházából „*maga haragjából felugorván*” elment. Cselekedete büntetést érdemelt volna – bíróság megsértésének esete –, de végül „*a dolog békességre ment s a béke pohárt meg itták*”²⁷¹. Máskor ugyanezt a Kovács Pétert azért, mert Szent György-napkor a bíró választás helyszínéről elment, pedig őt is kandidáltak, arra ítélték, hogy szófogadatlanságáért őt meszely

²⁶⁹ A Jászkun kerület ítélkezési gyakorlatába beépült népi jogszokás nem azonosítható az Ukkon-pohár felmutatásának jogszokásával. Az Ukkon-pohár és a békepohár között jelentésbeli rokonság abban mutatható ki, hogy mindkettő egy bizonyos egyezés megpecsételésének szokásjogi jelképe. A Tokaj-hegyaljai lokális autonómia jogszokásairól lásd: Ujváry Zoltán: A lokális autonómia emléke egy jogszokásban (az Ukkon-pohár felmutatása). In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Autonóm közösségek a magyar történelemben (Bibliotheca Cumanica 4.). Kiskunfélegyháza, 2003. 259–266. p.

²⁷⁰ Az ügyet közli Kiss József 1979. 32–33. p.

²⁷¹ uo. 1724. N° 23.;

pálinkát adjon.²⁷² Az idézett esetekből látható, hogy a *békepohár* megítélése a redempció előtt kiegészítő büntetés volt, amit mellékbüntetésül a lakossági kisebb konfliktusok lezárására alkalmazott a bíró. Talán ezekből a korai „békeltető eljárásokból” eredeztethető a redempció utáni korszak ünneptörési eseteiben már önálló penitenciaként kiszabott békepohár jellegű ítéletek gyakorlata.

A különböző egyezségek megszegőinek büntetése esetén a békepohár megítélése mellé, hogy még biztosabb legyen az egyezés megtartása pénzbüntetést kapcsoltak. 1745 szeptemberében Kiss Mihályné és Barna Mihályné veszekedését a bíró azzal zárja le, hogy *„béke pohárral tartoznak, annak felette ki ennek utána fel bontya 12 forint lészen a dolognak vinculum”*.²⁷³ 1747-ben a bíró maga is a szokáshoz alkalmazkodott, amikor egy veszekedés után megbékélt a nótáriussal, és *„magát béke pohárnak megh adására obligálta”*.²⁷⁴

A békepohár, mint penitencia a helység főbírójának és tanácsának büntetési gyakorlatából a nádori statutumok megjelenése után fokozatosan kiszorult, de tovább élt az organikus közösségekben belül vagy az organikus közösségek közötti kapcsolatokban, ahol a szóbeli konfliktusok lezárására alkalmazták.

VI.2.1. A káromkodás, mint Isten ellen elkövetett vétek

A káromkodást a közvélemény, az egyházi és a világi előjárók is tiltották, bár a tilalom megszegése szinte minden társadalmi csoportban gyakorinak mondható. A káromkodók megszegyenítő büntetése azonban soha nem maradt el, hiszen valaki mindig feladta a vétkeseket.

Különösen szigorúan büntették a káromkodást a Jász kerület katolikus vallást követő településein. Jászberényben az a káromkodó, aki adtával, teremttével káromkodott arra kényszerült,

²⁷² u.o. 1725. N° 5.

²⁷³ u.o. 1745. szeptember 24. 199. p.

²⁷⁴ u.o. 1747. szept. 20. 224. p.

hogy „fában hallgasson misét és prédikációt egy vasárnap”.²⁷⁵ A bűnös a mise alatt kalodába zárva szégyenkezhetett közössége előtt. Az 1700-ban meghozott szigorú ítélet kimondta, ha a megbüntett ismételen elkövetné a vétket „*kővel verettesék agyon*”. Maga a káromkodás nem indokolja a szokatlan szigort, inkább a személy, „*Balogh Gergely a Pázmándi veje*” lehetett rendkívül összeférhetetlen. Balogot a közösség, mint renitenst ismerhette, nem véletlenül tették neve mellé, hogy kinek a veje. Úgy tűnik a család viselkedése elérte a tűréshatárt. 1703-ban Borjú Istvánt szintén káromkodásért ítélte a tanács megkövezésre, de mivel nem visszaeső volt, enyhítették a büntetését súlyos pálcázásra. Ismételt káromkodása esetére azonban írásba foglalták, hogy „*kővel verettesen agyon*”.²⁷⁶

A káromkodásnak, mint a közösség erkölcsi normáját sértő cselekedetnek büntethetőségét és szankcióját 1744-ben Jászdózsán foglalták írásba. Nyomatékosítani kellett a tilalmat, mert túl sokszor fordult elő a vétek elkövetése. A községi statutum megszületése különleges esemény volt, megfogalmazása ünnepélyes keretek között történt. A tanács jegyzőkönyvében felsorolták a jelenlévőket, közöttük először a főbíró, a törvénybíró és az esküdteket írták fel, majd a törvényalkotásra való felhatalmazás és a törvény részletezése következett különös tekintettel a szankciókra. „*A Szent Lélek Malaszttya és Istennek segítségéből tettünk ilyen törvényt, mellyet meg is tartunk, s mind pedig megtartatunk alattunk valókkal is, hogy valaki Attával, és Teremtettével akár ki legyen az, minden személy válogatás nélkül az Deresben, vagy is a Templomnál lévő kalodában meg csapatik, vagy is Büntettetik ötven Pálczával, vagy 50 Korbácsval, mely büntetést semmi némű fizetése az Bűnösnek, vagy más adománya ell nem vétetik*”²⁷⁷ – írták. A statutum szövegébe befoglalták, hogy vigyázókat rendeltek, akik a káromkodókra figyelnek. Jászdózsán ekkor négy név szerint megnevezett személyt valamint a hadnagyot és a tizedest rendel-

²⁷⁵ MNL JNSZML Jászberény Protocollum 1696–1720. / 1700. szept. 9.

²⁷⁶ u.o. 1703. febr. 18.

²⁷⁷ MNL JNSZML Jászdózsza Protocollum 1738–1782./ 1744. 11. p.

ték vigyázóknak. Utóbbiak a rendészeti igazgatásra évente megválasztott és felesketett szegődményes alkalmazottak voltak, akik esküvel fogadták, hogy feladatukat a számukra megszabottak szerint végzik.

Az idézett statutum megalkotásáig, 1744-ig a helyi jogszokások alapján szabták ki a penitenciát. Miért kerülhetett sor a helyi törvény megalkotására? Tény, hogy Jászdózsa előljárói szükségesnek tartották a helyi törvény megalkotását. Bizonyára hozzájárult a jogszokás statutummá emeléséhez, hogy a Jászkun kerület községei és kerületi vezetői mindent megtettek, hogy kedvét keressék a katolikus királynőnek, hiszen ügyvivőik folyamatosan arról tájékoztatták megbízóikat, hogy hamarosan felszabadulhatnak a földesúri függés alól. Ezért nem csak a katonaállításban és a harcokban jeleskedtek, hanem közösségük együttélési normáit is erősebben igazították a felsőbb hatalom elvárásaihoz. A túlterhelt lakosságot egyre nehezebben lehetett kordában tartani, s a közeli földváltás hírére a külső helységekből beáradó idegenek is számos konfliktus okozói lettek. Utólag csak találgatni tudjuk a szigorítás okait, az bizonyos, hogy a szigor a redempció után sem enyhült.

A redempció után a legsúlyosabb káromkodás miatt kiszabott ítéletről elretentésül maga a főkapitány tudósította a kerületbeli helységeket. A főkapitányi levél 1745 októberében kelt, és egy halasi eset példáját idézi. A főkapitány maga kérte levelének publikálását, melyben elsősorban a redempciós vállalatok kifizetésére buzdított, majd rátért a káromkodás tilalmára. A figyelmeztetés, miszerint a káromkodástól óvakodjanak egyformán szólt a tanácsnak, mint büntető fórumnak és a lakosoknak, mint potenciális elkövetőknek. Végso figyelmeztetése, *„hogy ollyatén büntetés rájok ne történnyen, mellyet nem régiben Halason bizonyos káromkodó szenvedni kényszerítettett, kinek is nyelve először az meddig lehetett szájából hóhér által ki vonattatott, és tövéből el metszetett, el metszetvén azonnal feje vétetett, annakutánna mások példájára megh írt mód szerint el metszett nyelve gyalázatos akasztófára fel szegeztetett.”*²⁷⁸

²⁷⁸ MNL JNSZML Karcag város tanácsi jegyzőkönyve 1736–52. 153. p.

1748-ban Kunmadarason a kerületi rendelkezés mellett a királyné és a helytartótanács rendeletét is említik, amikor káromkodót büntetnek. Ezek szerint az elkövetőt első alkalommal 50 pálcára ítélik, ismétlődés esetén pedig tömlőbe vetik és a magasabb bírói fórumok ítélnék felette. Az újra fogalmazott büntetési szisztéma alapján Vekerdi Ferencet, aki a fertelmes „*eb teremtetete*”²⁷⁹ mondással másokat felháborított 50 botütésre ítélte a tanács.

Különös esetet vizsgáltak 1757-ben a Kunmadarason. A családi háborúskodást azért vizsgálta a helyi főbíró, mert veszekedés közben a feleség Istennel káromkodott. A tanúvallomás szerint Nemes Gergelyné azt kiabálta a férjére „*Az Isten nyila üsse meg, az Isten nyila horgya széllyel mindig imitt amott jár a kurváinál*”.²⁸⁰ A vizsgálat során a férj kicsapongása nem kapott büntetendő hangsúlyt, a tanúkihallgatás célzatosan a káromkodás bizonyítására irányult. Sajnos az ügy végső kimenetele nem ismert. Az nyilvánvaló, hogy a közvélemény jobban elítélte a káromkodót, mint a kicsapongó férjet, hiszen a feljelentés nem a férj magaviselete ellen irányult. Az erkölcs elleni vétségek büntetésére az egyház a megszégyenítést alkalmazta.

VI.2.2. A megszégyenítés egyházi és népi módszerei

Az eklézsiakövetés a református többségű kunsági településeken volt szokásban. A megszégyenítő procedura, a templomban zajlott, ahol a szentmisén megjelentek előtt kellett a bűnhődésre kötelezettnek megvallania vétkét és megfogadnia jobbulását.

Az eklézsiakövetést – az egyházközség tagjainak megkövetését – a 18. század első felében a paráznaságot vagy tolvajlást elkövetők megszégyenítésére alkalmazták, sokszor pálcázással vagy pénzbüntetéssel tetézték a büntetést. A megmaradt túrkevei protocollumba 1726 és 1730 között tíz olyan esetet jegyeztek be, amelyben a vétkest eklézsiakövetésre ítélték. Volt eset, amelyben

²⁷⁹ MNL JNSZML Kunmadaras Protocollum 1. 26. p.

²⁸⁰ MNL JNSZML Kunmadaras Tanuvallomások jegyzőkönyve Caps. O. F.2. №205./1757. jan. 23.

kétféle büntetést róttak ki azzal a megjegyzéssel, hogy a pénzbüntetés az ország törvénye szerinti, a mellé megszabott kiegészítő büntetés pedig a vétkes egyházközségének nyilvánossága előtt elszenvendő megszégyenítés, eklézsiakövetés. Egyértelmű, hogy az utóbbi a helyi jogszokás szerint történt. Például, ha tolvajlásért ítélték eklézsiakövetésre valakit, a megszégyenítő büntetés elszenvedése után a kártérítésről a pörös felek egymás között egyezkedhettek, abba a bíró nem avatkozott. Egy lopási ügyben, a bűnös *„törvényessen meg büntetődött, Eklézsiát követett, és Kapitány Urat s Tanácsot mindenekről megh elégítette, az után kereseti lévén Csótó Uramnak (a meglopott személy) rajta, az eő kegyelme kára eő kegyelmének adjudicáltatott, Gádány János adja meg.”*²⁸¹ Máskor egy orgazdát – úgymond az ország törvénye szerint 40 forint büntetésre ítélték, s mellékbüntetésül kötelezték az eklézsia-követésre.²⁸² Ugyanezen a napon egy nádlopó tolvajt ítélte a tanács és a bíró 12 forintra és eklézsiakövetésre. Itt egy szolga, Kenderesről, tehát nem a Jászkun kerületben lévő helységekből, nádat lopott. Büntetése 12 forint lett. A tolvaj elismerte, hogy a lopás a gazdája tudta nélkül történt, s eklézsiát követett. Később azonban kiderült, hogy a gazda hamisan vallott s mégis tudott a nádlopásról, amiért 40 forint pénzbírságra ítélték és neki is meg kellett követnie az eklézsiát.

1729-ben két parázna kapott dupla büntetést. A törvény szerinti 12 forint pénzbüntetés mellett el kellett szenvedniük a közösség előtti megszégyenítést, eklézsiakövetés formájában.²⁸³ Szücs Jánosnak azért kellett eklézsiát követnie, mert a falu eszközeit – vasakat, edényeket – a maga istállójában rejtegette, és nem adta át a bírónak, holott, mint talált tárgyakat akkor is a bírónak kellett volna adnia, ha nem a falu eszközeiről lett volna szó. Az eklézsiakövetést ez esetben is a 12 forintos főbüntetés mellett szabta ki a bíró.²⁸⁴ 1730-ban Túrkevén szitkozódásért *„adtával, teremtetével”* való szavakért is eklézsiakövetés járt. Az eklézsiakö-

²⁸¹ MNL JNSZML Túrkeve Protocollum 1728. június 21.

²⁸² MNL JNSZML Túrkeve Protocollum 1729. március 7.

²⁸³ u.o. 1729. április 4.

²⁸⁴ u.o.

vetés rendszerint a vasárnapi szentmisén, a falu színe előtt történt, nem csupán a bűnös megbánását volt hivatott demonstrálni, hanem a bűnelkövető megszégyenítését is a közösség előtt. A lakosság a büntetés megtörténte után lezártnak tekintette az ügyet és nem vetette ki megszégyenült tagját a faluközösségből. A Nagykun kerület más településein sokkal ritkábban alkalmazták a büntetésnek ezt a fajtáját. Karcagon 1736–1740-ig a jegyzőkönyvben egyetlen személyt sem ítélték eklézsiakövetésre.

A népítélet jellegű eklézsiakövetésre kötelezték az esküszegőket is. Esküszegő lehetett a község mindazon hites alkalmazottja, aki a beiktatásakor letett esküjét megszegte, munkáját nem az esküje szerint, a közösség hasznára végezte. Súlyosabb esetben, ha a hittel szolgáló szegődött hite ellen cselekedett szolgálatából elcsapathatott. Túrkevéen történt 1732-ben, hogy az arra az évre megfogadott úgy nevezett „*esztendő ármas hadnagy*” éjszakai vigyázó szolgálata alatt a gyanús háznál mulató borivók közé ment, velük együtt ivott. Mivel „*eő kegyelmének kellett volna az ollytén törvénytelen dolgot vigyázni és büntetetlen nem hagyni kötelessége ellen véteni ítéltetett, azért mostani hittel való szolgálatától admonéltatik, 12 forintokig büntetése; és eklézsiakövetésre ítéltetik – hangozt az ítélet.*”²⁸⁵

A 18. század első felében Túrkevéen a mészáros is a hitesek közé tartozott, s midőn a tanúk vallomásából bebizonyosodott, hogy Mészáros Varga István egy neki levágásra átadott marha „*valamely részét mázsálatlan elmérte*” akkor „*hiti ellen cselekedett*”, amiért eklézsiakövetésre ítélték.²⁸⁶

1746 tavaszán, Jászakiséren Török Pál feleségének paráznaságáért egy hétig kellett a gyülekezet elé kiállnia az arra kijelölt helyre a templomban és megkövetnie mind a teremtő Istent, mind a gyülekezetet. A megszégyenítés mellett kimérték rá a helyi bíróság által megítélt 60 botütést. A vizsgálati anyagban olvasható, hogy a büntetése enyhének számított, mivel házastársa megbocsátott neki. A megcsalt férj a tanács előtt kijelentette, „*hogy ha ő*

²⁸⁵ MNL JNSZML Túrkeve Protocollum 1732. 50. p.

²⁸⁶ MNL JNSZML Túrkeve Protocollum 1730. 30./ szept. 13.

nékie fizetni nem kellett azon paráznaságba esett feleségéért kegyelmébe vészi, és az Magistratualis Széken halálra nem sentenciáztatnék, melyre előttünk azon felesége Kovács Erzsók fel indulván magát reversálissal kötelezte, hogy többé azon gonoszságnak cselekvője nem leszen és semmiben jó férjét soha meg nem szomorította, egyszersmind kezét, lábát nagy mély alázatossággal meg csókolta, és kérte előttünk hogy ő néki engedgyen megh, tartsa megh az ő életét, ha tehetségében lehetne.”²⁸⁷

A paráznaság elítélése a közvéleményben az idők során alig változott. A népítélet Jászárokszálláson 19. század végén még a helyi bíró által támogatott nyilvánosságot kaphatott. Jászárokszálláson a megesett leányt a falu közepén egy székre állították, miközben a bíró a többi leánynak mondta *„Így jártok, ha nem vigyáztok a becsülete”*.²⁸⁸ Jászszentandrásen pedig még az 1930-as években is élt a nyilvános megszégyenítés szokása. Egy 1917-ben született adatközlő asszony elevenítette fel az esetet. Egy cseléd-leány, aki titokban szült gyermekét megölte, a közösség előtt olyan módon kényszerült bűnhődni, hogy csendőri kísérettel végigvezették a falun, miközben mondogatnia kellett *„Így jár, aki megöli a gyereket”*.²⁸⁹

A megszégyenítés más módszerét alkalmazták Kunszentmártonban. Asszonyok veszekedésében hangzott el a becsmérlés: *„ne úgy csapjanak ki Szentmártonból mint becsületes kurvát, hanem szalmakoszorút tegyenek a fejedre.”*²⁹⁰ Ha egy nőt szalmakoszorú viselésére börtönetek, az a megszégyenítését jelentette.

A bírói ítélet nélkül véghezvitt megszégyenítő megtorlás maradandó eszköze volt a konkurens nő hajának levágása. Gál Éva Szabadszálláson lakott, de Fülöpszálláson kapta el az ottani tiszteltes szolgáját, akit férje csábítójának tartott. A szolgát bezárta

²⁸⁷ MNL JNSZML Jászkisér Acta inquisitionalia 1722–1766. /209–2010.

²⁸⁸ Luby Margit gyűjtése Jász Múzeum Adattára 930. Adatközlő Pankasz Józsefné (sz. 1902-ben), aki a történetet édesanyjától hallotta.

²⁸⁹ u.o. Adatközlő özv. Móczár Lászlóné (született 1917-ben)

²⁹⁰ MNL JNSZML Kunszentmárton Protocollum inquisitionalia 1746–1793. 4–5. 1776. május 25.

a házba, és már éppen le akarta a haját vágni, amikor a kiáltozásra a leányt kiszabadították. A forrásból megállapítható, hogy a módszer a nők és a férfiak is alkalmazták. Gara János például féltékenységből vágta le Kristóf Péter gazda feleségének a haját, mert egy juhással rajtakapta, „*pedig ők már 3 éve szeretik egymást*”.²⁹¹ Az eset pikantériája, hogy Gara János nősemler volt. A bíróság egyik idézett esetben sem avatkozott az ügyekbe, bírósági ítélet nem született.

A római katolikusok körében a közösség előtti megszégyenítést férfiak esetében a süveg kidobás szolgált. Angyal Pál²⁹² a közvélemény-büntetésekéről írott munkájában említi, hogy a kalap kidobása a férfira nézve szégyen volt. A büntetést szerinte azokra alkalmazták, akik illetlenül viselkedtek. Jászberényi forrásunkban a süveg templomból való kidobása mellékbüntetés volt. A 18. századi keltezetlen levélből tudjuk, hogy egy jászberényi ember, Jász-kiséren vitába keveredett arról, hogy a pataki vagy a debreceni kollégium jobb. A vita közben azt mondta, hogy *Patakról deákot ne hozzanak, mert a patakiak az ünnepre köszöntő levelet készítenek, amiért pénzt kérnek*. A férfit eklézsia káromlással vádolták meg és a bíró kalodára ítélte. A férfi az ítélet után hallotta, hogy azt beszél, a süvegét kivetik az Eklézsiaából.²⁹³ Utóbbi mellékbüntetés talán jobban megszégyenítette a bűnöst, mint a kalodába zárás, hiszen a közösség megvetését fejezte ki.

²⁹¹ MNL BKML Szabadszállás, Benevola examen 1796. N° 173.

²⁹² Angyal Pál 1933.

²⁹³ MNL JNSZML Jászberény levéltára, XVIII. századi keltezetlen levelek. Rsz. 433.

VII. Jogbiztosító cselekedetek és joghordozó tárgyak a mindennapi életben

A paraszti közösségek életében, ahová megélhetési lehetőségeik alapján a jászkunok döntő többsége besorolható, az írott szabályok, a hagyományok és nem utolsósorban az egyházi és vallási követelmények szabályok közé szorították a viselkedést. Mindezek mellett viselkedést szabályozók voltak a mezőgazdasági termelés rítusai és ciklikussága, s a mindennapi életben szinbolikus jelentőségre szert tett öltözködési, megszólításbeli, metakommunikációs megnyilvánulások. A paraszti élet rendje évszázadokon keresztül csiszolódott, s ha mégis eltérés mutatkozott a hagyományostól, akkor vagy egy renitens egyén normaszegése történt, vagy a túlélésért folytatott mindennapi küzdelem kényszerítette változtatásra a közösség tagjait, esetenként az egészét. A mindennapi élet rendjébe szervesen illeszkedtek a nép szokásai. Jogi népszokásról akkor beszélhetünk, ha *„a társadalom tagjai, pontosabban közösségei, sőt egész rétege a saját jogi jellegű szokásait követi. Életviszonyait a jogalkotói jog és a szokásjog normái mellett a jogszokások, azaz a jogi tartalmú népszokások határozzák meg.”* Tehát *„A jogi népszokásokat az íratlan jogforrások mögé lehet állítani, az íratlan jogi normák közé lehet sorolni.”*²⁹⁴ Az elmúlt években lezajlott számos vita és konferencia eredményeként a jogi néprajz művelői körében megszületett konszenzus szerint a szokásnorma államilag kikényszeríthető, a jogszokást viszont állami szerv nem ismerte el, azt a közösség alkotta, alkalmazta és kényszerítette ki.²⁹⁵ Ez a jogi szemléletű felfogás eltér a Magyar Néprajzi Lexikonban megfogalmazott néprajzi szemléletútól. A MNL szerint a szokásjogba beleértendő a különböző szintű bíróságok által kikényszerített jogszabályok, a jogi tartalmú népszokások és a népi jogszokások is. A jogi néprajz szemlélete nem a MNL sokkal inkább a jogtörténet művelőinek kutatásain alapul. Kutatásomban a jogi néprajz szemlélete vezérelt, miközben vizsgálom a jogbiztosító

²⁹⁴ Gelencsér József: „Őseink szokásait követtük...” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Székesfehérvár, 2014. 155. p.

²⁹⁵ u.o. 157. p.

cselekedetek és a joghordozó tárgyak szerepét a Jászkun terület lakosságának mindennapi életben.

VII.1. A kézbeadás

A kézbeadás, mai kifejezéssel a kézfogas, tenyérbe csapás jogbiztosító erejéről már a 18. század elejéről dokumentumok tanúskodnak. Karcagról több olyan a tanács bírósága előtt tárgyalt ügyet ismerünk, amelyek egyezséggel és az egyezséget megpecsételő kézbeadással zárultak. 1740-ben két perlekedő asszony ügyét tárgyalta a helyi bíróság. A vétkesnek bizonyult asszony a sértettet bíróság előtt *„kéz beadással meg követte, és maga jobbításáról keze írását adja”*.²⁹⁶ 1742-ben Nagy János és Perge Mihályné az ügy kivizsgálása közben békességet kötött *„meg követvén egymást kéz be adással”*.²⁹⁷ Érdekes dokumentumot találtam a kézbeadás kiemelt jogi szerepéről az 1745–1750 közötti időszakból. Egy elkeseredett káplár keltezés nélküli levelében arról panaszkodik a kiskunkapitánynak, hogy Félegyházán nem boldogult a verbuválással. Amint írta, hiába ittak és táncoltak a helybeli legények a toborzásban közreműködő verbuválókkal, kezet nem adtak. A kézbeadás egyezséget megpecsételő aktusa nélkül pedig senkit nem vihettek el katonának. Próbálkoztak ugyan az alkalmasnak tűnő legényt *„kezinek be adására is kényszeríteni”* de a helybeli lakosok nem engedték, s *„akit már lehetett volna be fogadni az katonák keziből kirángatták”*.²⁹⁸

A kézbeadás a bíróválasztásban is jogbiztosító volt. 1757. január 9-én Szabadszálláson a bíró és a tanács tagjainak megválasztását a templomban szentesítették. Az esemény leírását jegyzőkönyvük tartalmazza. A feljegyzésben olvashatjuk, hogy az új szenátorok nevét *„az Isten házában a Kösség előtt propanálván valamint approbáltattak [jóváhagyattak] úgy mi is approbállyuk, és*

²⁹⁶ MNL JNSZML Karcag város tanácsi jegyzőkönyve 1736-1752. 62. p. 1740. január 14.

²⁹⁷ MNL JNSZML Karcag város tanácsi jegyzőkönyve 1736-1752. 136. p. 1742. dec. 13.

²⁹⁸ MNL BKML Kiskunfélegyháza levéltára, Missilisek Arc. 23. Caps. 1 Fasc.1. No1./ 1745-59 közötti levelek

magunk közé számlállyuk, magok is magokat mai napon előttünk Kézbeadással obligálták [kötelezték]".²⁹⁹ Az organikus közösségekben, a civil kapcsolatokban szintén jogbiztosító ereje volt a kézbeadásnak, sőt, szükség esetén az aktus elnyerhette az intézményes megerősítést.

A magánszemélyek egyezségét megpecsételő kézfogást – a kézbeadást – az egyezség szentesítésének tekintették. Az ilyen módon megpecsételt egyezség visszavonása törvényszegést jelentett. Ha kiderült, hogy valaki a kézbeadás ellenére megszegte az egyezséget – és legtöbbször kiderült – az ügy a bíróság elé került, majd következett a *szemes tanúk* meghallgatása és az ítélet. Az általunk ismert vizsgálatok kereskedelmi vagy párkapcsolati egyezségek – például házassági ígéret – felbontása miatt keletkeztek.

A házasság nem csupán az érintett személyek, az egész település életében írott és íratlan szabályokkal körülbástyázott intézmény volt. A házasulandókat már a jegyesség, a mátkaság időszakában éber figyelemmel kísérte a közösség. Az udvarlás időszaka a kézbeadással véget ért. Ha a fiatalok kezét adták egymásnak, a házasságot megkötöttnek tekintették. Az esketés és a lakodalom törvényszerűen követte a kézfogót. Mégis néha hol az egyik, hol a másik fél meggondolta magát.

1761-ben Bíró István Jászkiséren panaszt tett a bírónak Bonnár Erzsébet ellen. Elpanaszolta, hogy bár Erzsébet az elmúlt esztendő Szent Iván-napján neki kezét adott, mégis Oldal Andrásához „*kéz fogás által is lekötölte magát*”.³⁰⁰ A panaszt a főbíró érdekesnek találta vizsgálatra. Legelőször kérdőre vonta a bepanaszolt leányt. Erzsébet nem tagadta, hogy ő többször kiszökött az esztengébe Bíró István kondáshoz. A legény csókolgatta, amit megengedett – „*de hogy kezét adott volna, azt tagadta*”. Voltak, akik a panaszos mellé álltak. Az egyik tanú magától a leány anyjától hallotta az apáti vásárban, hogy „*a leányának bé volna adva a keze, de [az anya] nem nevezte [meg] ki lehet a legény*”. A főbíró végül úgy döntött, a legény és a leány is vétkes az ügy illetően alakulásában,

²⁹⁹ MNL BKML Szabadszállás Protocollum Politicum 1. 1757. jan. 9.

³⁰⁰ MNL JNSZML Jászkisér, Inquisitiones et alia acta senatorum 1761. nov. 4.

s a legényt 30 pálcaütésre a leányt pedig 30 korbácscsapásra ítélte. Ki-ki megkapta büntetését, s a közösség megnyugodhatott, a szokást nem lehet büntetlenül megszegni.

A megszegett ígéretek beváltását többnyire a teherbeesett leányok követelték, akik a születendő gyermek vérszerinti apját szerették volna házasságra köteleztetni. Segítségért a helyi tanácshoz, bíróhoz fordulhattak. A sértett fél előadta a panaszt, a bíró pedig mindkét fél tanúit meghallgatta, majd ítéletet mondott. A leánynek az esetek döntő többségében fizetnie kellett a gyermek eltartására, de a házasság kötelékét nem kényszerítették rá.

1814 októberében a 22 éves Hermán Mári nem látott más lehetőségét élete jobbítására, minthogy a bíró elé adja a panaszát.³⁰¹

– *Miért jöttél ide?*

– *Azért jöttem, hogy Csépán Jánostól teherbe estem, akkor azt ígérte, hogy elvesz feleségül, de már most tagadja. Azt kívánnám, ha már most szerencsétlenné tett, legalább a gyermek tartására fizessen valamit.*

– *Hol és hányszor voltál véle?*

– *Először Szent Mihály-napkor esztendeje voltam véle a vásárbán, ahol pecsenyét sütöttem. Másodszor elhívott az anyyához, azt beszélte, hogy soha se hagy el, hanem Mátyás-napig járjak úgy, mint leány, akkor főköttöt vesz, gondja lesz reám. Harmadszor is voltam, akkor azt mondta, ő engem úgy tart, mint magát.*

Acsádi Kata tanú:

– *Csépán János anyja a szomszédságunkban lakván a házukba jött s tudakozott tőlem Hermán Mári felől. Azt mondván, hogy már a fia, János el akarja venni, nem tudják róla letörni, már a kezét is bevette, de ha lehet, nem engedi meg.*

Csépán János mindent tagadott, sem az ígéretet sem az apaságot nem ismerte el. Mári egyedül maradt a gyermekével.

³⁰¹ MNL JNSZML Karcag Bírói nyomozások jkv. 1813–19. 84–85. p.

Az idézett vallomásban felbukkan egy joghordozó ruhadarab is, a főköttő. A főköttőt leányok nem viselhették, aki főköttőt hordott az férjezett asszony volt. A főköttő kifejezte a nő megváltozott jogi státuszát, kijelölte helyét az organikus közösségekben. Nem véletlen, hogy a főköttő viselése számos íratlan szabállyal volt körülbástyázva. Jelentése volt a színének, a díszítésének és viselése alkalmainak. Veszekedés közben mondta Szabó Andrásné Veres Mihálynénak, hogy ő bizony „*a fejébe sem kötné azt a fekete fátyol főköttőt, amelyet visel hacsak olyan gazdasszony*”. A vádaskodás miatt a bíróság több tanút kihallgatott. Az egyik tanú hallotta, hogy Szabóné beszélt: „*hijába haragszol rejám hijába mert azért, hogy fekete fátyol főköttőd van, nem érsz fel velem. Azért hogy nékem fejrő főköttöm van, kölönb asszony vagyok*”.³⁰² A veszekedés kirobbantója az asszonyok háztartásban végzett munkája volt, arról vitáztak, melyikük tud tisztábban dolgozni.

A szolgálak fogadásakor a kézbeadásnak csak részben volt jogbiztosító ereje. Az egyezség érvényességéhez vita esetén a feleknek bizonyítaniuk kellett, hogy nem csak kezét adták egymásnak, hanem az áldomást is megitták. Az a szolga, aki a kezének beadásával valamint az őt felfogadó gazda által fizetett áldomás ital elfogyasztásával megpecsételt egyezséget megszegte, 25 pálcaütésre számíthatott. Amennyiben a megcsalt gazda panaszt tett a bírónál az, aki megszegte az egyezséget megkapta a büntetését. Kunhegyesen a 18. század végén e szerint a szisztéma szerint ítéleztek.³⁰³

A kollektív emlékezet számon tartotta a jogszokásokat ugyan úgy, mint a mindennapi élet egyéb hagyományos elemeit, de azokat a közösség tagjai a mindenkori életkörülményeikhez igazították. A hagyományok – viselkedési, öltözködési, kommunikációs módok és kapcsolatok stb. – természetes folyamatként olvasztották magukba az idők során kialakult jogszokásokat. A népi jogszokások az azokat érvényesítő közösség erkölcsi elveit, igazságérzetét, jogtudatát jelenítették meg. Ezeknek a jogi tartalmú szokásoknak legitimitást, maga a népi kultúra biztosított. Az által, hogy a

³⁰² MNL JNSZML Jászkisér Inquisitiones et alia acta senatorum 1755. június 12.

³⁰³ MNL JNSZML Kunhegyes Protocolum 1783. 205. p.

népi kultúrában teret nyert jogi tartalmú szokások a közösség életének szerves részévé lettek, s megtartásuk a társadalmi együttélés elemi követelményeihez tartozott, a helység egyházi és világi vezetése sem hagyhatta figyelmen kívül azokat. Az organikus közösségek nemzedékeken át kikristályosodott normarendszere, arra volt hivatott, hogy íratlan, de a közösség életvitelébe beépült törvényeivel a közösség megmaradását segítse.

Az organizált és az organikus közösségek mindennapi életében számos jogi tartalmat megjelenítő, szimbolizáló tárgy fordult elő. A kutatás jelen állása szerint a tanulmányban felsoroltak joghordozó szerepéről s a jogi tartalom érvényesülésének mikéntjéről a társadalomtörténeti és a jogtörténeti szakirodalomból csak marginális ismeretekkel rendelkezünk, ugyanezt állapíthatjuk meg a jogi néprajz vonatkozásában. A téma ismeretanyagának szélesítéséhez elsősorban a kiválasztott tárgyakhoz kapcsolódott népi jogértelmezést kutattam. Arra voltam kíváncsi hogyan támogatta a társadalom organikus és organizált szervezete a joghordozó funkció érvényesülését.

VII.2. Az organizált szervezetek jogbiztosító tárgyai

A községek legfontosabb organizált egysége a választott tisztviselőkből álló tanács volt, élén a főbíróval. A főbíró jogköre kiterjedt a közösség irányításának egészére. A Jászkun kerület helységeiben, még a legkisebbekben is, a főbíró szélesebb jogkörrel rendelkezett, mint a korlátozott jogú jobbágyközségek bírói, akiknek hatósági jogait a földesúri függőség erősen korlátozta.³⁰⁴ A Jászkun kerületben a bírónak, ha nem is jelentősebb, de komplexebb hatalma volt a vármegyék mezővárosainak bíránál, ami annak tudható be, hogy jogilag homogén közösséget irányítottak: közösségük valamennyi lakója szabad ember volt.³⁰⁵ A bíró hatalma kiterjedt a település minden tagjára, beleértve a nemeseket is. A

³⁰⁴ Horváth Zoltán: A községi önkormányzat és a parasztság. In: Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Budapest, 1972. 565–572. p.

³⁰⁵ Szabó László 1982. 11–12. p.

bíró és a tanács valamint a közfeladatot ellátók hatalmát, tisztségét bizonyos tárgyak hordozásával, felmutatásával vagy éppen a viselettel jelentették meg, tették mindenki számára közérthetővé.

VII.2.1. Bírópálca

A főbíró választása ugyanazon a napon történt, amelyiken az adott esztendőre megválasztották a helység többi tisztségviselőjét is. A helyi előjárók választása 1748-ig SzentGyörgy-napkor, ettől 1754-ig január 1-jén, majd 1754. november 1-jén áttértek a bírák katonai évre történő választására, s ez maradt érvényben 1848-ig. Kivétel volt Jászfényszaru, ahol november 1-jén tartották a búcsút, ezért a bíróválasztást kerületi engedéllyel az azt megelőző napra tették át.³⁰⁶ A bíró személyének választásában joga volt minden lakosnak részt venni, a redempció utáni gyakorlatban ez a jog is, mint annyi más, a redemptusokra korlátozódott. A megválasztás ünnepélyes keretek között zajlott, s mind az eseményt megelőzően, mind azt követően a templomban történt a ráhangolódás, majd a beiktatás. A beiktatás után a megválasztott bíró birtokba vehette tisztsége jelképeit: a pecsétet, a bírópalcát, illetve elfoglalta helyét a bírói székben, s a templomban az őt megillető megkülönböztetett helyen.

*„A tanácsnak asztalán kinyújtózva fekszik a bírópálca, végére száradt az uccai sár; hanem azért a felső végén sincs valami ezüst – vagy aranygomb, hogy valami kincséhes tolvaj utána bolonduljon éjnek éjszakáján; de minthogy ezt Köntös Mihály uram hatalommá tette, eljön érte éjjeltájban tizenkét vad fiú, hogy megérintse e varázshotot...”*³⁰⁷

Az irodalmi alkotás, amelyből idéztem, korrajzba ágyazott rövid történet a bírópálca éjjeli elrablásának meghíúsításáról és tekintélyt teremtő szimbolikus erejéről. A rablás sikeres megakadályozásával az új bíró bebizonyítja a falu előtt, kezében van a bírói

³⁰⁶ MNL JNSZML Jászkun kerület levéltára, kig. Fasc. 1. No. 1887./1808.

³⁰⁷ A bírópálca. In: Vas Gereben: A nemzet napszámossai. Budapest, 2006. 39–43. p.

pálca, azaz élni tud a hatalommal. Az éjszakai tekintélypróbát követő reggel a következőképpen folytatódik a történet:

„Megindult aztán Köntös Mihály az udvarról; a bírópálca, mint egyébkor is, de főleg most, a hóna alatt vízirányosan feküdve, mintegy követelte, hogy a többiek bizonyos távolságra tartózkodjanak tőle, mi meg is történt, mert a faluban néha a tarka kutyának farka is elég tárgy, hogy az egész falu beszéljen róla: hát még egy olyan pálca, melyről ünnepélyesen ki lett mondva, hogy bírópálca és kiteszik a tanács asztalára annak okáért, hogy van-e ember, aki hozzá merne nyúlni.

A falubeliek látván az új bírót hatalmának sértetlen jelképével menni az utcán, hasadékon át és kapuszár mellől bátorkodtak csak kinézni...”

Szakirodalmi ismeretünk sajnos alig van a bírópálcáról. Szendrei Ákos,³⁰⁸ amikor a falusi bírók választásáról és beiktatásáról ír, megemlíti, hogy : *„Az ország egyes részein a községbírói hivatalt jelképileg adta át a kilépő bíró az újonnan megválasztottnak, ez a bírói pálca átadása; ezen formalitás megtörténte után léphetett az új bíró hivatalába.”*³⁰⁹

Nagy Janka Teodóra³¹⁰ a Dél-Dunántúlra vonatkozó feldolgozásában említi, hogy Őcsényben a bíróválasztás megtörténtekor a régi bíró a kulcsokat és a bírópálcát átadta az új bírónak. Mözsön, ahol németek és szlovákok laktak, *„a kalodát a szégyenfával és a deressel a mezőőrök az új bíró háza elé vitték, aztán a régi bíró kezébe vette a hivatal jelvényét, a bírói pálcát, s az üdvözlők csoportjával az új bíró háza felé vette útját, ahol sok szerencsét kívánva a tisztséghez átadta neki a pálcát a tiszttartó jelenlétében”.* Az Ormánság falvaiban az új bíró csak a bírópálca átadása után léphetett hivatalába.

³⁰⁸ Szendrey Ákos: A közigazgatás népi szervei. In: Népünk és Nyelvünk, Szeged, 1929. 23–38. p.

³⁰⁹ u.o. 24.

³¹⁰ Nagy Janka Teodóra: A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon. Szekszárd, 2002. 123–126. p.

A Magyar Néprajzi Lexikonban a „bíró” címszó végén a „*bírói funkció jelvényei*” között megemlíti a pálcát. Dunapatajon a 18. század végén használatos volt egy ezüstözött réz fejű díszes bírói pálcá, melynek rajzát a Magyar Néprajzi Lexikon³¹¹ közli. A Kiskun Múzeum büntetéstörténeti gyűjteményében szintén megtalálható egy bírópálca, ami inkább jogarnak mondható. Ezt azonban az ítéletek kihirdetésénél használták, mint a bíróság hatalmát támogató attributumot, a feszülettel és a törvénykönyvvel együtt, s nem azonos a települések közigazgatási feladatát is ellátó bíróinak pálcájával.

A bírópálcának, amely a bíró hatalmát jelképező szimbolikus tárgy volt, a Jászkun területben is jogbiztosító erőt tulajdonítottak. A közhiedelemmel ellentétben források igazolják, hogy a bírópálca nem csak a bírónak adott hatalmi jelkép volt, hanem a szenátorok is megkaphatták. Jászfényszaruiban³¹² 1756. november 10-én, azaz a bíróválasztás lebonyolítását követő héten történt a pálcasztás. Kerületi határozat mondta ki, hogy az a szenátor, aki a pálcá nélkül jár, egy forintra büntetettik.

1770-ben a félegyházi főbíró árestomba zárt egy jászalsószentgyörgyi gulyást. A gulyás panasszal fordult Dósa Pál kerületi ügyészhez, aki levélben figyelmeztette a félegyházi főbírót, hogy illet a jövőben ne tegyen, mert – ahogyan az ügyész írta – „*nem a kegyelmed pálcája alatt lévő személy legyen, mégis adósságért árestomba tétetni bátorkodott*”.³¹³ 1782-ben a november 1-én lezajlott választás után elrendelték, hogy minden tanácsbeli nád pálcát viseljen.³¹⁴

³¹¹ Magyar Néprajzi Lexikon I. köt. 287–289. p.

³¹² MNL JNSZML Jászfényszaru iratai, Rsz. 1. Tanácsi jegyzőkönyv 248.

³¹³ MNL BKML Kiskunfélegyháza levéltára, Missilisek, Arc.23. Caps 1. Fasc. 5. No 1 /1768.

³¹⁴ MNL BKML Kiskunfélegyháza levéltára. Protocollum 5. 342.

*Ítélethirdetés rekvizitumai
(Kiskun Múzeum, Büntetéstörténeti kiállítás részlete)*

VII.2.2. Bírópecsét

A bírópecsét jogbiztosító erejét minden lakos elismerte. Aki a bíró pecsétjével ellátott cédula felmutatása ellenére nem jelent meg a bíró hívására, vagy nem teljesítette a pecsét felmutatója által közvetített feladatot, büntetést kapott, hiszen elkövette a bírói hatalom megvetését. A különféle hivatali pecséteteket illetve az azokkal ellátott tárgyakat minden esetben valamilyen jogosultság nyilvánossá tételére használták. A helységekből megfogadott hajdúk címeres süveget viseltek, a pusztai csőszök süvegén réz vagy bádóg címer volt. A koldusok számára a koldulást a ruhájukra varrt a helység pecsétjét megjelenítő bádogjelvény tette legálissá,³¹⁵ ezzel próbálták kiküszöbölni, hogy idegenből beszivárgott emberek kolduljanak a településen.

Kunhegyesen sajátos helyi büntetésfajta volt a közmunkára ítézés. Ha valaki a bírói pecsétet megvetve nem jelent meg a hívásra, büntetést érdemelt, ha női személy volt a normasértő bizonyos korbácsütést kapott, de ha idős nőről volt szó, akkor közmunkára ítéltetett.

VII.2.3. Tized botja

A tized botja a rendészeti igazgatásban kapott szerepet, s az éjszakai vigyázásra beosztott személyek helyi hatalmát szimbolizálta. A jászkun településeken, amint a közigazgatás többi ága, úgy a rendészeti igazgatás is jól szervezett rendszerben működött. A rendészeti feladatokat ellátó szerződéses alkalmazottak között elkülönült csoportot alkottak az éjszakai és a nappali rendfenntartás közegei. A hadnagyok és tizedesek mindkét csoportba beletartoztak, a vakterok kizárólag éjjel, a polgárok – más néven a boto-sok – és a tornyosok váltva: éjjel és nappal vigyáztak. A rendfenntartás vezetője a politikai inspektorok kinevezéséig a főbíró, illetve az annak alárendelt hadnagy volt. Azokban a helységekből,

³¹⁵ MNL BKML Kiskunhalas levéltára Tanácsi iratok T 121. N°5./1821.; Kiskunfélegyháza tanácsi iratai Arc. 13. Capsa 1. Fasc. 6. N° 1/ 1801.; Kiskunfélegyháza levéltára Protocollum Currentalium Fasc. 2. N°3. 7.

ahol 2 hadnagyot alkalmaztak, csak az egyik tartózkodott a belterületen. A vakterok és hadnagyok egyenruhában jártak. A Kiskunságban ez köpenyből, kék ujjasból, kismellényből és kék nadrágból állt.³¹⁶ A tized botját a polgároknak nevezett botos strázsák húzták. A botosok között elsősorban az *emberi kort*³¹⁷ elért gazdáknak kellett szolgálatot teljesíteni. Az utcákat a vakterok a melléjük rendelt botos strázsákkal járták, akiknek a száma helységenként és évenként változott.³¹⁸

Halas példáján áttekinthető, milyen szerepe volt a gyakorlatban a tized botjának. 1812-ben a városban 1500 ház volt. A belterületet 14 részre osztották. Minden részben vagy szakaszban esküt tett vigyázók voltak, közéjük tartozott a város négy vaktere és hét tizedbírája. Ezek a maguk mellé vett két-két botos strázsával együtt hetenként váltották egymást, és vigyáztak a biztonságra. Az alvigyázók felügyeletére a kistanácsból – külsőtanács – kijelöltek négy felvigyázót, akik heti három-négy alkalommal ellenőrizték a rájuk jutott területen az alvigyázókat, de végzett ellenőrzéseket az 1802-től évenként kinevezett politikai inspektor is a maga mellé vett fegyveres hadnaggal együtt. Minden éjjel összesen 14 alvigyázó 28 botos strázsával, két-három felvigyázó a politikai inspektorral és két városi hadnaggal este 8 órától hajnali 4 óráig őrködött.

A botosokat a lakosok közül jelölték ki a házak sora szerint, munkájukat közmunkában végezték, díjazás nélkül. Rendészeti hatáskörüket a bot átvételével nyerték el, s annak továbbadásával szűnt meg. A kerületi tiszteken, bírákon, jegyzőkön, tanácsbelieken és a templom szolgálain kívül mindenkit kötelezték a szolgálat teljesítésére. Nevüket a maguk után húzandó botról kapták, aminek elkészítését a Jászkun kerület közgyűlési utasítása szabta meg. *„Minden tizedbe (...) egy jó nagy vastag botot kell tsináltatni a felső végít ki furatván szíjat bele huzatni, az alsó részin pedig mindenikbe legalább 8 zörgő karikákat be verni, és mindenik oldalára*

³¹⁶ MNL BKML Kiskunhalas levéltára. K 75. No.34./1797.

³¹⁷ Emberi kor = felnőtt kor

³¹⁸ Bánkiné Molnár Erzsébet 1995. 104–105. p.

*a tizednek numerussát rea írni az esztendővel együtt.*³¹⁹ A vakteroknak mindennap délig át kellett adniuk a tized botjait a következő öröknek. Amikor a soros házban nem volt olyan személy, aki a botot húzhatta volna, a tizedbíráknak kellett másikat állítani, s ugyancsak ők jelentették reggelenként a bírónak az éjszaka tapasztalt rendellenességeket. Azok, akik nem teljesítették maradéktalanul a rájuk bízott vigyázás feladatát 12 pálcáutéssel büntetődtek. Ha a fegyelemsértés másodszor fordult elő tíz pálcával többet, azaz 22 botütést kaptak, harmadszor ismét tíz botütéssel többet, negyedszerre azonban nem úszták meg botozással, hanem kicsapattak a helységből.

Sajnos a tized botjáról jelenleg nem ismerünk további forrásokat. A Jászkun kerület gazdag levéltári anyagában azonban még rejlenek lehetőségek, s talán további célra törő kutatással bőségebb ismereteket nyerhetünk a jogi tartalmat megtestesítő tárgyakról és a tradicionális jászkunsági társadalom mindennapi életében betöltött szerepükről.

VII.2.4. Céhbehívó tábla

Minden céh rendelkezett a céh jelvényével ellátott faragott fátábláblával, melynek felmutatása hitelesítette a táblát felmutató küldönc mondandóját. A tábla felmutatásával hívták össze a céh tagjait a céh gyűlésére.

VII.3. Az organikus közösségekben használt jogbiztosító tárgyak

VII.3.1 Rováspálca

A Jászkun kerületben, bár a fiúk részére már léteztek iskolák a 18. század első felében is, a jogbiztosító feljegyzések elterjedt módszere volt a fára történt rovás. Ezt alkalmazták a pásztorok a

³¹⁹ MNL BKML Kiskunfélegyháza levéltára Protocollum Politicum 5. 506–507. p. /1795.

rájuk bízott jószág számontartására, s ezt alkalmazták a különböző mézárszékekben, a hitelben vásárolt hús mennyiségének, azaz a tartozás feljegyzésére. A rovás két példányban történt, az egyik rovott fadarab a mézárszékben maradt, a másikat a vevő őrizte. A rováspálca meghamisítása bűncselekménynek számított. A rováspálca másik változata volt, amikor egy vésett fadarabot ketté vágtak, s az egyiket az egyik személy a másikat a másik őrizte, mint az írásbeli nyugtát helyettesítő jogbiztosító tárgyat.

VII.3.2. Süveg

A süveg használatának jogi jelentősége széles körben ismert a néprajzkutatók előtt. Luby Margit, mint magyar jogszokást említi. Köztudott volt, hogy *„aki a király nevében szól, az felteszi a süveget, mert a hatalom birtokosa nevében szól.”*³²⁰ Az alapul vett szokásnak, hatalmi jelképnek számos népmesei variációja ismert. Talán a legismertebb közülük az a történet, amelyben a szegénylegény nem hajlandó a gőgös nagyurat megsüvegelni. Örsi Julianna³²¹ néprajzkutató a népi bíráskodásról szólva kifejti, hogy a süveg, szimbolikus értelemben, a férfiembert jelképezte. Szabó László a népi kultúrában a kalapnak hasonló jelentést tulajdonított: *„a kalap (korábban süveg) szimbolikusan a kalapot viselő személlyel azonos, azt képviseli... A kalap a főség, a férfi szimbóluma”*.³²² Utóbbi megállapítást erősíti meg Luby Margit 1954–57 között végzett jászági gyűjtése. A Luby által megkérdezett 80 éven felüli adatközlők mind a Jászkun kerület fennállásának legutolsó szakaszában születtek, és a hagyományozódás rendje alapján nagyszüleik szokásairól voltak, lehettek ismereteik. A megkérdezettek, akiknek saját lakodalmuk a 20. század első évtizedében történt Jászszentandrás, Jászkisérien, Jászapátin említették, hogy az ifjú férj kalapot viselt a lakodalomban, mert az a hatalmát jelképezte. Volt, aki már csak elbeszélésből ismerte a lakodalomban feltett kalap jelentését, mások saját tapasztalatból tudtak idézni. Jászszentandrás az ifjú férj a lakodalmi asztalnál és a menyasszonytánc

³²⁰ Jász Múzeum Adattára 930-06. (1954–57.)

³²¹ Örsi Julianna 2003. 153–166.

³²² Szabó László: A hagyományos népi kultúra. Rálátás, VI. (2005) 2. 1–7. p.

közben fején tartotta a kalapját. Jászapáti Kis P. Mihály úgy nyilatkozott, hogy ő azért nem tartotta a fején a kalapot a lakodalmi vacsoráján, mert még élt az apja és ő – az apa – volt a gazda. Egy 1872-ben született jászapáti adatközlő arról beszélt, hogy „*A vőlegény kalapban ette végig a lakodalmat*”. Bizonyos, hogy akár viselt kalapot az ifjú férj a lakodalomban, akár nem, a megkérdezettek mind ismerték a hatalmi jelkép jelentőségét, akkor is, ha a szokást már nem tartották meg.

A Jászkunsággal foglalkozó jogtörténészeink figyelmét azonban hosszú továbbélése ellenére sem vonta magára a jelenség, holott már a 18. századból dokumentálhatóan konkrét jogszokások köthetők a süveg viseléséhez. 1791-ben a majsai (Kiskunmajsa) földosztállyal elégedetlenkedők egyik hangadója a helység házán így szólt a bíróhoz: „*fel teszem ám a süvegemet, mert panaszos nem vagyok*”.³²³ Nyilvánvaló, hogy szavai a bíróval egyenrangú, jogait követelő személy öntudatát tolmácsolták, s ugyanezt jelképezte a fején hagyott süveg.

Nem egyszer fordult elő a 18. századi tanúkihallgatásokban, hogy a verekedés kiváltó oka a sértett férfi süvegének földre dobása, padról történt lelökése, vagy éppen a süveg arrébb helyezése volt, tulajdonosának engedélye nélkül. Ha egy férfi letette valahová a süvegét, azt úgy kellett tekinteni a többi jelenlévőnek, mintha ő maga ülne ott. Túrkevéen 1743-ban egy kunyhóban, ahol mindenkinek szokott helye volt, Gál Pál a gyermek helyére ült, de a gyermek felállásra szólította. „*Pál Bátya Kellyék K/e/g/ye/med a helyemről, mert bizony majd a maga helyére teszem a K/e/g/ye/l/me/d Süvegét*”.³²⁴ Gál Pál ezért úgy megharagudott, hogy a gyerekekről lehasította az ingét és bottal betörte a fejét.

Amikor egy férfi a közösség normáit megszegte, mint vétkesnek, a süvegét kidobták valamelyik nyilvános helyről, esetleg onnan, ahol a normaszegés történt. A büntetés tehát a normaszegő megszégyenítése volt. Legkorábbi forrásom a süveg kidobással

³²³ MNL JNSZML JK. Levéltára Fasc.9. No.42./1791.

³²⁴ MNL JNSZML Túrkeve iratai Protocollum inquisitionis 1743. 18. Az esetet közli Örsi Julianna 2003. 160. p.

történt megszégyenítésre 1717-ből való. Jászberényben hangzott el a 15 forintos pénzbüntetést kiegészítő fogadalom: „*Ha ezután is elkövetném, régi mód szerint az város háza ablakán örök gyalázatomra az süvegem hajíttassék ki*”.³²⁵ Jászberény 18. századi missi-liseinek egyikében pedig az olvasható, hogy a káromkodásért el-ítélt személynek amellet, hogy kalodára ítélték, „*süvegét kivetik az ekléziából*”.³²⁶

A süveg fejről történt levétele vagy éppen le nem vétele viselő-jének tiszteletteljes vagy tiszteletlen és ezért büntetendő viselke-dését demonstrálta. Jászdózsán bizonyos Pető Jóska a templom előtti botozásra ítéltetett, mert a templom karzatján a legények között illetlenül viselkedett. Pető bort vitt a karzatra, ezért ivócim-boráival együtt „*az Helység Háza előtt az utcán midőn a Templom-búl az nép jön húsz pálczákkal érzékenységesen az deresben megh veretettnek. Ezeken kívül Békési András, hogy a Templomban pogá-nyok és az istentelenek mogyára az süveget fel tenni bátorkodott 15 pálczákra büntettetik, s húzattatik*”.³²⁷

Karcagon 1766-ban a verekedés miatt elmarasztalt személy a bíró előtt „*fel állván, nem csak kéz be adással kötelezte magát [...] hanem, még süveg levéve Istennel is háromszor erősítette*”.³²⁸ Fél-egyházán 1778-ban Halada Borbála és Halada Anna örökösök kö-zött a tanácsból kiküldött deputáció végezte el az osztott örökség birtokbaadását. Az akción megjelent Anna férje, Nagy János kán-tor, és „*ezen Bírói ell intézést Hitvesse részéről Süvegének le vételével, s tulajdon szavaival meg köszönnén acceptálta*”.³²⁹ Szintén Fél-egyházán történt, hogy a céhbeli takácslegényeket a bíró dorbézo-lásért megintette és áristomra büntette. Az ítélethirdetés után egyikük „*csupa megvetésből és nagy kevélyen el nevetvén magát,*

³²⁵ Bathó Edit: A jász viselet. Jászberény, 2004. 117. p.

³²⁶ MNL JNSZML Jászberény R.sz. 433.

³²⁷ MNL JNSZML Jászdózsa Protocollum, 1774. febr. 28.

³²⁸ MNL JNSZML Karcag Protocollum inquisitionis 1766. jún. 23.

³²⁹ MNL BKML Kiskunfélegyháza levéltára Prot. 5. p. 5.; No. 19. Caps.1. Fasc.3. N7. /1778.

süvegét a törvényszék előtt feltéven úgy indult ki a törvény házból".³³⁰ A tiszteletlenségért 15 botütést kellett elszenvednie. Jászkisréren, aki a főbíró előtt nem vette le a süvegét – azaz engedetlenségét demonstrálta – két forint büntetésre számíthatott.

Ahhoz, hogy valakit a tanács tagjának ajánljanak, számos tárgyi és személyi feltételnek kellett megfelelnie. Az 1763. évi választás előtt a kiskunkapitány figyelmeztetett, hogy *„midőn eskütteket bé választanak a Tanácsba ne válasszanak ifjú értetlen embereket, hanem meg ért ideüeket*.”³³¹ Ugyanakkor a józan életmód, a tanultság s a jó egészség is követelményként szerepelt, hogy a terhes deputációkat (kiküldetéseket) végezni tudják. Rendszeresen visszatérő figyelmeztetés volt a választások előtti körlevelekben, hogy *„érdemes írástudó személyeket”* igyekezzenek esküdtté választani.³³² E követelmények a 19. században sem változtak. A szenátorokkal és a főbíróval szemben támasztott követelményeket olyannyira komolyan vették, hogy több esetről tudunk, amikor szenátort az erkölcsi kritériumok megsértése miatt tettek ki a tanácsból, illetve a következő választáson ragaszkodtak a kihagyásához. Hasonlóan jártak el a közösség normáit megsértő főbíróval. 1761-ben Tajti Balázs főbíróát Jászapátiban nem csupán a főbírószékből tették le, hanem a tanácsból is örökre kitiltották. *„Minthogy ...sok dorgálás után is Városunk Feő Bírójának az itallal fel nem hagyott és maga hivatalyának kötelessége szerént meg nem felelt*”.³³³ Jász- Nagykun-Szolnok megye levéltárnoka, Hild Viktor³³⁴ a jászapáti tanács jegyzőkönyvéből jegyezte ki a Szabó László által közreadott adatot. Hild a jegyzőkönyvi történést kiegészítette azzal, hogy *„A szó-hagyomány szerint a rendőr jelképesen elvette a kalapját [Tajti fő-bíróét] és kiadobta az ablakon*”.

1769-ben Jászfényszaruban Hornyák Mihály nem süvegelte meg a tanácsot, mondván *„egy sem nemes ember, mind paraszt*”,

³³⁰ MNL BKML Félégyháza levéltára No 19. V Capsa 1. Fasc. 2. No. 7../1773. január 5.

³³¹ MNL BKML Kiskunhalas levéltára Prot. Pol. 4., 1.

³³² MNL BKML Kiskunhalas levéltára Prot. C. 18/3., 174.

³³³ Az esetet közli Szabó László 1982. 53. p.

³³⁴ Hild Viktor I. köt. 197. p. Hild Viktor (1855–1929) több kötetre terjedő feljegyzéseit a Damjanich János Múzeum őrzi.

tehát nem illeti meg őket a levett süveggel való köszöntés. Mivel ez a cselekedet a tanács becsmérélnésének, kisebbítésének számított, a sértett testület rendeletet alkotott: „*ha valaki fő első bíró úrékat hírében gázolva kisebbíteni bátorkodik törvényesen fog liciáltatni és keményen fog büntettetni*”.³³⁵

VII.3.3. Billog

A billog tulajdonjogot esetenként tulajdonságot jelölő rendszert fémből készült eszköz volt. Jogbiztosító funkcióját birtoklásának és használatának a közösség jogszokásaiban gyökerező rendje szabta meg. Maga az eszköz valamilyen közmegegyezéssel elfogadott jelet ábrázolt, melyet a megjelölni kívánt tárgyra, állatra vagy személyre ráégetéssel, rásütéssel, esetleg festékekkel rögzítettek. A tevékenység végrehajtásához szükség volt a billog birtokolójának rendelkezésére, akaratnyilvánítására, engedélyére.

Minden településnek saját billogja volt a Jászkn kerületben.³³⁶ A helység billogjának használatát helyi rendelkezésekkel támasztották alá, elkészíttetését feljegyezték a tanács jegyzőkönyvében. Jászfényszaruiban 1726-ban mindazokat a fából készült edényeket, amelyeket a falu konyhájára vásároltak a falu billogjával jelölték meg.³³⁷

A billogozás legelterjedtebb használata az állatok megjelölését, tulajdonjogának biztosítását szolgálta. Nem csak a helységnek, egy-egy gazdának is volt saját billogja, amit tulajdon állatainak megjelölésére használt. A falu közös legelőjére kihajtott jószág tulajdonosok szerinti megkülönböztetését, tulajdonosának azonosítását az állat billogja tette lehetővé. A fémből készített billogozót, mely a település vagy a magán személy saját jelével volt ellátva megtűzesítették, majd a tüzes vassal az állat bőrébe sűtötték a je-

³³⁵ JNSZML Jászfényszaru tanácsi jegyzőkönyve alapján közli Lantos Péter: Jászfényszaru története. Jászfényszaru, 2003. 72. p.

³³⁶ Szakál Aurél: Bélyegzővasak a Jászkunságban. A jószágok égett települési és magán tulajdonjegyeiről. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Vizöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szolnok, 2016. 285–296. p.

³³⁷ MNL JNSZML Jászfényszaru Protocollum 1726. 10. p.

let. A billog alapján azonosították az elkóborolt vagy elrabolt állatokat éppúgy, mint az elpusztultakat. A pásztor, nem csak az élő, hanem az elpusztult állatokkal is köteles volt elszámolni. Ezért az elpusztult állat nyúzásnál mindig vigyáztak, hogy a lenyúzott bőrnek legalább a billogos része épségben felmutatható legyen. Peres ügyekben, ha az állat tulajdonjoga vitatott volt, a billog azonosítása perdöntő lehetett.³³⁸ A vásárra vitt állatok billogát feljegyezték az eladott jószágok lajstromába, és feltüntették a tulajdont igazoló igazoló cédulán.

Az apró jószágot, a baromfiakat szintén ellátták tulajdonjeggyel, de ez nem rásütött hanem festékes vagy csonkításos jegyzés volt. Például a baromfinak festékekkel megjelölték a hátát vagy a szárnyát, mások az úszóhártyások lábán a hártyát egyedi módon bevagdalták. Sertések estében a fület vagdalták be. Jobbiztosítás tekintetében ezek a tulajdonjegyek ugyanolyan erővel birtak, mint a tüzes vassal történt billogozás.

³³⁸ MNL JNSZML Jászdózsa Protocollum 1754. jan. 4.

Neve	Lakása	Leírása	Bélyege	Protocolum száma
Fürdői Dol	Pacser	egy üres - - -	minc. 197	

Köztársaság február hó napj. 29^é napj. 1849 eszt.

Kiadta: *György János*
aljegye

As eladóknak Neve	Lakása	Járatka leírása	Bélyege	Város Protocolum Szám
<i>Donat János</i>	Kun-Szent-Miklós	<i>10. 24. 1849. évi személyi adó egy 1000 forint 1000 forint valóban</i>	ST	738

Köztársaság február hó napj. 29^é napj. 1849 eszt.

Kiadta: *György János*
aljegye

Köztársaság február hó napj. 29^é napj. 1849 eszt.

Kiadta: *György János*
aljegye

Kiadta: *György János*
aljegye

As eladóknak Neve	Lakása	Járatka leírása	Bélyege	Város Protocolum Szám
<i>Tóthfalvi József</i>	Kun-Szent-Miklós	<i>10. 24. 1849. évi személyi adó egy 1000 forint 1000 forint valóban</i>	FJ	393

Köztársaság február hó napj. 29^é napj. 1849 eszt.

Kiadta: *György János*
aljegye

Köztársaság február hó napj. 29^é napj. 1849 eszt.

Kiadta: *György János*
aljegye

Kiadta: *György János*
aljegye

As eladóknak Neve	Lakása	Járatka leírása	Bélyege	Város Protocolum Szám
<i>Mócsai György</i>	Kun-Szent-Miklós	<i>10. 24. 1849. évi személyi adó egy 1000 forint 1000 forint valóban</i>	HM	472

Köztársaság február hó napj. 29^é napj. 1849 eszt.

Kiadta: *György János*
aljegye

Köztársaság február hó napj. 29^é napj. 1849 eszt.

Kiadta: *György János*
aljegye

Kiadta: *György János*
aljegye

Tulajdont igazoló bizonyítványok a vásárra vitt állatokról
(1838-1849)

Epilógus

Könyvemben arra kerestem a választ, hogy a Jászkun kerületben, ahol a lakosság mindennapi életét a középkorig visszavezethetően a közösség külön jogai szabályozták, hogyan érvényesült és változott a jogszokás és a szokásjog. A kutatás során figyelmem kiterjedt a kerületek (Jász-Kiskun-Nagykun kerület) organizált és organikus közösségeinek jogi megnyilvánulásaira, a népesség jogi gondolkodásának, szemléletének változásaira, jogi kultúrtörténetének folyamataira. Módszertani elveim szerint a vizsgált korszak határait a Jászkun kerület törvényhatósági fennállása (1682–1876) szabta meg. A legnagyobb figyelmet azonban a 18. század első felére fordítottam, hiszen a redempció utáni időszakról mind a közigazgatás, mind az autonómia középpontba állításával már megjelentek monográfiáim.

Másrészt úgy gondolom, szükséges volt kiemelt figyelmet fordítanom az 1745 előtti időszakra azért is, mert a lakosság jogi gondolkodása, jogi kultúrája a redempció után jelentősen megváltozott. A redempciót engedélyező 9 paragrafusból álló privilégium és az országgyűlés által is jóváhagyott 1751-ben kiadott 24 pontos rendtartás törvényerővel szabályozta a kerület organizált közösségeinek életét, és erőteljes hatást gyakorolt az organikus közösségek együttélési normáira. 1745 után egyre jobban meggyengült a jogszokások szabályozó ereje, s erősödött a már szokásjog körébe sorolható helyi statutumok kiterjesztése a Jászkun kerület politikai és gazdasági életének, jogszolgáltatásának minden területére. A redempciót követően a mindennapok gyakorlatában továbbbélő illetve keletkező jogszokásokat, valamint a fent említett Privilégium és Rendtartás kölcsönhatása nyomán kialakult jogi vonatkozásokat az 1799-ben kiadott Jászkun Statutum 13 statútuma kodifikálta és tette a Jászkun kerületben törvényerővel bíró szokásjoggá. A jogszokások életszerű bemutatására, mint a kutatás elsődleges céljára, tehát az 1700–1745 közötti korszakban láttam legnagyobb lehetőséget. Igaz, ez a korszak nem bővel-

kedik az írott forrásokban, s a földesúri hatalom sem hagyható figyelmen kívül. Mégis, éppen a földesúrral szemben tanúsított ellenállás és a jászkun szabadság védelme pozitív hatást gyakorolt a jogszokások megerősödésére. Megállapíthattam, hogy a Jászkun kerület helységeiben saját jogszokásaikra, jogi kultúrájukra támaszkodva őrizhették meg a helyi előljáróságok viszonylagos autonóm működésüket. Kimondatlanul, szinte ösztönösen éltették, őrizték szokásaikat, a maguk szabályai szerint szervezték településük gazdasági és politikai életét, a mindennapokat, majd az 1702-ben elveszített jászkun szabadság visszaszerzését, a jászkun redempciót.

A Jászkun kerület megszüntetését sem tekintettem merev hátnak. Néhány fejezetben, amikor szükségesnek éreztem a folytonosság bizonyításához, nem kerültem meg a felbukkant legújabbkori források felhasználását. Ezek a források igazolják, alátámasztják bizonyos jogszokások maradandóságát és népi gyökereit. Az ilyen hosszú távú folytonosság az organikus közösségek körében volt igazolható. Bebizonyosodott, a helyi társadalom hagyománytisztelete erősebb a Jászságban, ahol a Jászkun kerület autonómiájának megszüntetése után sem tűntek el teljesen a jogi tartalmú szokások. A jogi vonatkozások általam meghatározónak ítélt megnyilvánulásait tehát mindenkor érvényesülésük gyakorlatában, időben és térben hosszú távú folyamatot áttekintve igyekeztem felderíteni.

A saját normái mentén szervezett lakosság jogéletének legfontosabb eseményei a tisztségviselők választása, a gazdálkodás koordinálása és az éves számadás körül sűrűsödtek mind kerületi, mind települési szinten. A jegyzőkönyvekben leírt eseményekből dokumentálható a jogszokások tiszteletben tartása, gyakorlati érvényesülése. Büntető ügyekben erős erkölcsi és jogi köteleket igazolhattam. Választott előljáróik hatalmának forrása nagymértékben a választóik bizalmában gyökerezett, ha magatartásuk csorbát szenvedett, azt a közvélemény fokozottan elítélte. Ezért a közösség szolgálatára felesketettek, ha büntetést érdemlő cselekedet bizonyult rájuk a magánéletükben vagy visszaéltek a közösség bizalmával, nagyobb büntetés várt, mint a közlakosokra.

Ugyanakkor a jogi kultúrába gyökeresen beépült, hogy a közösség irányítóit fokozott erkölcsi védelem illeti, megsértésükért mindenki büntetésre számíthatott. Az 1730-as évekig a lakosság gondolkodásában a bírói hatáskörök nem váltak el élesen, a legnagyobb tiszteletet azonban a kerületek kapitányai élvezték, irányító és védelmező szerepük megkérdőjelezhetetlen volt.

Az ítéletekben, legyen szó helyi vagy kerületi fórumról, érvényesülnie kellett a lakosság elvárásainak, a népi normarendszernek, ugyanakkor nem hagyhatták figyelmen kívül a hatalom érdekeit sem. Az egyensúly megteremtéséhez jogban jártas vezetői rétegre volt szükség, közéjük tartozott számos választott tisztségviselő, a főbírók többsége, a kapitányok, és nem egy szenátor. Jogi jártasságukat a helyi statútumok tükrözik. Az 1746-ban Jászkis-éren megalkotott helyi statútum egyértelműen bizonyítja, hogy készítői ismerték Werbőczy törvényeit éppúgy, mint a helyi jogszokásokat. Az írott jog és a helyi jogszokások sikeres összehangolása tette lehetővé, hogy a földesúri hatalom alatt álló népesség gondolkodásában a jászkun szabadság kiemelt helyet foglaljon el.

A helyi társadalom jogtudata a redempció után felerősödött, ha bármilyen jogsértést, szabadságaik csorbítását észlelték azonnal szervezkedni kezdtek ellene, népgyűlések, petíciózások következtek.

A jászkun autonómia jogi alapjai a földbirtoklás módjában gyökereztek. A földbirtokláshoz és földhasználathoz fűződő jogszokásaik megmaradásuk biztosítékai közé tartoztak. A földbirtoklás jogi alapjaiban a földesúri korszak második évtizedétől történtek változások. 1720-as években a tanács előtt esküt tett földbírók még évente osztottak szántásra való parcellákat a közös határból, de a gazdák már jogosultságot nyertek arra, hogy ki-kí pénzen vegyen magának, ha az osztott földdel elégedetlen. A termőföldet érintő döntések mindenkor a helyi tanács és a lakosság közös elhatározásából születtek, bennük egyaránt teret nyert az írott jog és a lakosság földbirtoklásról kialakult szokásrendje. A népi emlékezet számon tartotta a helyben gyakorolt birtoklási módokat,

melyek az idő múltával gazdálkodási előnyhöz vezettek vagy hátrányt okoztak, de mindenképpen a megélhetésüket befolyásolták. A megélhetést elősegítő íratlan, ám közismert szabályokat történelmi távlatból vizsgálva jogszokásoknak tekinthetjük. A közgondolkodásban elfogadott szokásrend megsértőit a helyi előjáróság kitilthatta a község kötelékéből. A kitiltott amellet, hogy közössége megvetését el kellett szenvednie, elveszítette életfeltételeit, s rossz híre miatt más helységben is nehezen fogadták be.

A redempció nyomán a legnagyobb változás a földbirtoklásban következett be. A megváltott földet a jászkunok tulajdonnak tekintették. A privilégium kerületbeli értelmezéséből fakadt, hogy a jászkun földtulajdonhoz hozzákapcsolták a visszanyert szabadságjogokat. A redempció után a Jászkun kerületben a megváltott, úgy nevezett tőkeföld hordozta a szabadságjogokat. Aki eladta a tőkeföldjét, eladta vele a jogait. Ez az elv, amely a redempció megvalósulásának gyakorlatában kristályosodott ki, a továbbiakban a Jászkun kerület alkotmányos életének alapja lett, megváltoztatta a teljes társadalmi hierarchiát és a földhöz fűződő szokásrendet.

A szőlőföld országszerte sajátos jogokat hordozott. A Jászkun kerületbeli sajátosságokat külön fejezetben tárgyaltam, bemutattva a szőlőföldhöz kapcsolódott jogi kultúra sokoldalúságát. A szőlőparcellákat érintő legfontosabb jogi döntést 1842-ben mondták ki, amikor a szőlőföldet megfosztották redempciós jogaitól. A jogfosztás előzményeit és következményeit a vonatkozó fejezetben részleteztem. Kimutattam, hogy a redempció előtt keletkezett jogszokások a szőlőbirtokok adásvételében, telepítésében követett gyakorlatban mintegy 20 esztendeig tovább éltek, az új szabályok elfogadtatása emberöltőnyi időt igényelt. A szőlőföld jogi természetének körülhatárolását az 1745-ös privilégiumban megszabott jogok, a jogszokások és a szokásjogok keveredése kényszerítette ki 1842-ben.

A Jászkun kerület működésének legfőbb meghatározója a szervezett közigazgatás volt. Ez a nagymúltú igazgatási szervezet alkalmas volt arra, hogy összefogja a lakosságot, egységesítsen és irányítson és a helyi szabályozást a teljes lakossággal elfogadtassa.

A kerület igazgatási rendszerébe természetes módon beépültek a helyi hatóságok rendelkezései és a kapcsolati hálójukba tartozó organikus közösségek elvárásai. Ahogyan változtak a megélhetés körülményei, úgy változott a társadalmi együttélés normarendszere, változtak a jogszokások és a szokásjog, akár az organizált, akár az organikus közösségeket vizsgáljuk. Az organizált intézmények szabályozó tevékenysége nem lett volna életképes az organikus közösségek elfogadó magatartása nélkül. Az egymásra utaltaságból fakadt a szokások és helyi rendelkezések jogbiztosító ereje.

A település főbírója és az általa vezetett tanács törvényszéke ítélt meg, ha a közösség elvárt viselkedésmódját, a hagyományokat, vagy az egyházi és vallási követelményeket megsértette valaki. A helyhatóság ítélt meg kiterjedhetett a családon belüli normaszegésekre, amelyek sokszor a tágabb közösség – a szomszédság, az utca lakói esetleg az egész település – nem hivatalos fórumain mérettek meg. A bíróság által kirótt büntetéseknél azonban nem egyszer nagyobb hatást gyakorolt a vétkesre, ha közvetlen környezete előtt megszégyenült. Az organikus közösségekben a normaszegővel szemben kifejezett megvetés néma megnyilvánulásainál fájóbb és hosszabban tartó hatása lehetett a szóbeszédnek, a kigúnyulásnak, a kicsúfolásnak, szidásnak, kirekesztésnek, fenyegetésnek vagy a szavakkal történt megfélemlítésnek, a közvélemény-büntetéseknek.

A Jász kerület helységeiben még a 18. század második felében is rendszeresen alkalmazták a megszégyenítő büntetéseket. Sajátos formája volt a megszégyenítésnek a gúnyversek terjesztése. A római katolikus és a református vallást követő közösségekben egyaránt büntetendőnek számított az ünneptörés, az Isten káromlás, az egyház és a vallás szabályainak megsértése, az erkölcsi rend megszegése. Büntetésük a helyi szokásrendhez igazodott, az eklézsiakövetéstől a férfiak süvegének kidobásáig. A bíró kimondhatta a vétkesre, hogy *fában hallgasson misét*, de azt is, hogy *kővel veretessék agyon*. Utóbbi büntetésformát azonban csupán fenyegetésként jegyezték fel, konkrét végrehajtására nincs írásos bizonyítékunk. Amikor szexuális vétséget elkövetett női személy fejére

szalmakoszorút helyeztek az éppúgy kifejezte a közvélemény erkölcsi szemléletét, mint a bíróság ítéletét.

A lakosság organizált és organikus csoportjaiban, egységeiben a szóbeli vagy metakommunikációs módszerek mellett a jogi kultúra része volt a jogi szimbólumok, a joghordozó tárgyak jelentés-tartalmának ismerete. Jogbiztosító szimbolikus jelentése lehetett a kézfogásnak, korabeli nevén a kézbeadásnak. Ha egy megállapodásra valaki a kezét adta, az mindenkor az egyezség szentesítését jelentette, jogi érvényét a bíróság sem vonta kétségbe. Erős jogbiztosító szerepet tulajdonítottak a bírópálcának, különféle szervezetek pecsétjeinek, a hatalmi jelvényeknek. Joghordozó lehetett a férfiak süvege, a céhek céhbehívó táblája, a mészárszékekben adott rováspálca, amelyre rávésték a vevő tartozását. A Jászkun kerület hatalmas pusztáin nagymértékű legeltető állattartás folyt, ezért megkülönböztetett figyelmet fordítottak a tulajdonjog azonosíthatóságára. Minden településnek saját billogja volt, e mellett az egyes állattartó gazdák elkészítették a maguk billogját állataik megjelölésére.

Végző összegezésenként pillantsunk vissza a mindennapok történeleinek közel két évszázadot átfogó vizsgálatára! Megállapíthatjuk, hogy a Jászkun kerület társadalma mind igazgatási, mind jogszolgáltatási tekintetben saját törvényei által szabályozott, jól szervezett, jelentős autonómiát élvező társadalom volt. A jászkun szabadság olyan társadalmi szimbóluma, amelyben a kiváltságok, jogszokások és helyi statutumok halmazát szervesen egészítette ki a Jászkun kerület népességének erős jogtudata. Ez az erős jogtudat igazolható a redempció előtti és utáni korszakban. A kerületek népességének kultúrájában helyet kapott a jogszokások, a jogi szimbólumok, a helyi statutumok ismerete. 1745 után a lakosság életvitelét előljáróik, a helyi törvényként tisztelt statutumokkal a jászkun kiváltságlevél paragrafusaihoz igazított mederbe terelték. Mindebben támaszkodhattak a lakosság széleskörű jogismertetére, szabadság tudatára és a választásokkal bizonyított együttműködésére. A közösség elfogadta, elvárta a normaszegések megtorlását, s ehhez előljáróinak ítélkezése mellett kialakította a saját

erkölcsi ítéletét. A közösség erkölcsi ítélete a közvélemény-büntetések változatos formájában öltött testet, ezáltal is bizonyítva a népesség pozitív erkölcsi érzékét és véleményalkotási szabadságát.

A jászkun szabadság mint a jászkunság jogi kultúrájának, népi jogéletének sajátos szimbóluma (Utószó)

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport kutatási eredményeinek megismertetését célul tűző sorozat, a JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR harmadik kötetét veheti kezébe a Tisztelt Olvasó.

Mint fogalmaztunk, harmadik kötete Bánkiné Molnár Erzsébet: *A jászkun szabadság. A törvényesség helyi sajátosságai a jászkun kerület népi kultúrájában (1682–1876)* munkája. A monográfiája egy nagyívű tudományos életpályát maga mögött tudó történész és a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz találkozása.¹

A jogi kultúrtörténet és jogi néprajz iránti érdeklődést a szerző kutatási témája is magyarázza, hiszen legfontosabb tudományos

¹ Bánkiné Molnár Erzsébet (Tiszavárkony, 1946. február 19.) levéltáros-történész. Egyetemi doktor (művelődéstörténet – 1979), kandidátus (történettudomány – 1994, disszertáció: *A jászkun Kerület közigazgatása 1745–1876*), MTA doktora (történettudomány – 2005, disszertáció: *Jászkun autonómia. Munkahelyek: A Bács-Kiskun megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlegének vezetője (Kiskunfélegyháza 1974–1996), a Kiskun Múzeum igazgatója (Kiskunfélegyháza, 1997–2007), a Bács-Kiskun megyei Múzeumi Szervezet tudományos titkára (Kecskemét, 2006–2011)*). Kutatási területe: Jászkun Kerület és Kővár-vidék (XVIII–XIX. század), szakterülete: társadalomtörténet, igazgatástörténet, társadalomnéprajz. Doktori iskolai tevékenység: Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktori iskolájában oktatás (2001–2004), a Debreceni Egyetem történelem-néprajz közös doktori iskola külső tagja (2001–2007).

Szakmai szervezeti tagság: Magyar Történelmi Társulat; MTA Köztestülete; MTA Történettudományi Bizottsága (2005–2009); Szegedi Akadémiai Bizottság Magyar Történelmi Munkabizottsága (2004–2010 elnökségi tag); Hajnal István Kör Társadalomtudományi Egyesület; Pulszky Ferenc Társaság Magyar Múzeumi Egyesület; Levéltárosok Egyesülete; Móra Ferenc Közművelődési Egyesület; Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület (2000–2008: elnökségi tag); Kiskun Múzeum Baráti Köre (alapító és ügyvezető elnök 1997–2006, 2006-tól tiszteletbeli tag)

Szakmai elismerések, díjak: Pro Urbe Kiskunfélegyháza (1995); Bács-Kiskun megye Tudományáért-díj (1996); Holló László-díj (2000); Bács-Kiskun megye Közművelődéséért-díj (2002); Móra Ferenc-díj (2004); Bél Mátyás-díj (2009); Jászágért Díj (2013); Kiskunság hagyományörzéséért-díj (2014).

publikációi a történettudomány jogtörténettel érintkező határmezsgyéjén születtek és a partikuláris jog igazgatástörténetének sajátos fejezetei, mint pl. *A Jászkun Kerület közigazgatása 1745–1876* (1995), *A jászkun autonómia* (2005). További könyvei, tanulmányai az elmúlt évtizedekben a történettudomány, a jogtörténet, a néprajztudomány egymást gazdagító kutatási eredményeit tették közzé.² Ezekben mindig összetett módon közelített kutatása tárgyához, legyen szó a Jászkunság 18–19. századi gazdaságáról, társadalmáról, egyes társadalmi csoportjairól (pl. földhasználat, határhasználat, tőkeföld, közbirtokosság, redemptusok, irredeemptusok, nemesek, zsellérek, bírák, cigányok, betyárok, özvegyasszonyok), vagy a jászkun identitás megnyilvánulásairól, a

² A Jászkun kerület társadalma és önkormányzati igazgatása 1745–1848. Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas feudális kori levéltára. Gyula, 1991 (Levéltári füzetek. Bács-Kiskun Megyei Levéltár); A Jászkun kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok, 1995 (A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok közleményei); A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskun kerületi fondjai 1848–1876. Repertórium. Kecskemét, 1996 (Segédletek Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára); Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913. Debrecen, 1996 (Studia folkloristica et ethnographica); Kiskunfélegyháza helyismereti könyve. szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet, Kiskunfélegyháza, 1998.; A tószegi fazekasság. Debrecen, 1998 (Studia folkloristica et ethnographica); Betyárok a Kiskunságban. Debrecen, 1999.; Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában. Debrecen, 2000; Petőfizállás. Bp., 2001 (Száz magyar falu könyvesháza); Jászkunok a XVIII–XIX. században. Történelmi és néprajzi tanulmányok. Debrecen, 2002 (Csokonai história könyvek); A Jászkunság kutatása 2000. Tudományos konferencia a Kiskun Múzeumban. 2000. szeptember 21–22. szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet, Hortiné Bathó Edit, Kiss Erika, Jászberény–Kiskunfélegyháza, 2002 (Jászsági könyvtár); A kunok Magyarországon. Debrecen, 2002 (Néprajz egyetemi hallgatóknak); A százéves Kiskun Múzeum 1902–2002. szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet, Kiskunfélegyháza, 2002.; Autonóm közösségek a magyar történelemben. A Kiskun Múzeumban rendezett konferencia előadásai. 2003. május 22–23. szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet, Kiskunfélegyháza, 2003 (Bibliotheca Cumanica); A jászkun autonómia. Szeged, 2005 (Dél-alföldi évszázadok); Jogszabályok – jogszokások. Jászkunság kutatása 2005. Konferencia a Kiskun Múzeumban. szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet, Kiskunfélegyháza, 2005 (Bibliotheca Cumanica); Föld és társadalom. Konferencia a Kiskun Múzeumban. szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet, Kiskunfélegyháza, 2007 (Bibliotheca Cumanica); Nemesi közbirtokosságok a Kővár-vidéken. Vallomások összeírás 1803-ból. Kecskemét, 2007 (Monumenta muzeologica); Egyek falukönyve 1786–1860. szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet, Debrecen, 2008 (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai); A kunok Magyarországon. 2. bőv. kiad., Kiskunfélegyháza, 2008.; Földadta sors. Népélet a Jászkunságban 1745–1848. Jászberény, 2012 (Jászsági füzetek).

közösség jogéletről a mindennapokban (pl. gazdálkodás, gazdasági autonómia, jogszolgáltatás, törvényhatóság, önkormányzat, települési igazgatás, szokásjog, életmód, öltözködés, táplálkozás, születés, házasság, temetés). Hiszen Bánkiné Molnár Erzsébet történészként, levéltárosként forrásainak kiváló ismerője, a jogtörténet igazgatástörténeti kérdéseinek elkötelezett kutatója, a Kiskun Múzeum nyugalmazott igazgatójaként pedig a térség tárgyi néprajzának avatott ismerője.

Ha a monográfia megszületésének előzményeit vesszük számba, fontos szempont, hogy a szerző a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* alapító tagja és annak az OTKA-kutatásnak a résztvevője, amely a jogtörténet forrásait a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz oldaláról kívánja gazdagítani.³

Mint fogalmaztunk, Bánkiné Molnár Erzsébet: *A jászkun szabadság. A törvényesség helyi sajátosságai a Jászkun kerület népi kultúrájában (1682–1876)* monográfiája mint csepp a tengerben mutatja fel egy nagyívű tudományos életpályát maga mögött tudó történész és egy új kutatási terület, a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz felé nyitott kutató eredményeit. Ezt jól szemlélteti a cím is: a jászkun autonómia után a jászkun identitás *differentia specifikájának* tekintett és történészként mélyrehatóan, részleteiben már többször és több oldalról vizsgált „*jászkun szabadság*” áll, de most egy új szempontú és fókuszú kutatási irányt választva. A jászkun szabadságot a jászkun társadalom jogi kultúrája sajátos szimbólumának tekinti, amelynek „*mély érzelmi és erős jogi tartalma átszötte a Jászkun kerület népének gondolkodását, hatott az organikus és organizált közösségek mindennapi életére, meghatározta a helyi társadalom együttélési szabályait és viszonyát Magyarország törvényes rendjéhez*” (kiemelés NJT). Ennek elemző vizsgálatát vállalja a monográfia, amikor a törvényesség helyi sajátosságainak ismertetését tűzi célul a Jászkun kerület szokásjogi

³ *A jogtörténet új forrásai: a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár / New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL)*” K 109191 sz. OTKA-pályázat.

viszonyaiban, az intézményesült és a népi jogéletben, jogi kultúrában. Az időmetszet is szélesebb a Jászkunsággal foglalkozó történeti tanulmányokban megszokottaknál – a szerző a Jászkun kerület törvényhatósági fennállásának kezdő és záró időpontját választja időhatárként (1682–1876).

A szerző az imponálóan gazdag levéltári anyagból biztos kézzel válogatott példákkal kelti fel az olvasó érdeklődését, miközben az összefüggésekre is felhívja a figyelmet: történettudomány mellett a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz számára oly becses forrásközlések, tárgyi emlékek, szokások, társadalmi jelenségek háttérében meghúzódó, azokat alakító, formáló helyi közösségi normákra, jogszokásokra, a helyi igazgatás intézményeire, a népi kultúrának a joghoz kapcsolódó területeire. Újszerű közelítései, komplexitásával és interdiszciplinaritásával a történeti, a néprajzi adatközléseken túl egyaránt gazdagítja a jogtörténetet, a jogi kultúrtörténetet, a jogi néprajzot, miközben új és új kérdéseket fogalmaz meg a jogi népeletkutatás és az érintkező tudományterületek kutatói számára.

Nagy Janka Teodóra

Summary

The subject of the third piece of the collection "*Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár*" [Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Book Collection] aiming to disseminate the results of research carried out in frames of the *Tárkány Szücs Ernő Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Research Group* is the customary law of a privileged Hungarian district, the Jászkunság.

The monograph entitled *A jászkun szabadság. A törvényesség helyi sajátosságai a Jászkun kerület népi kultúrájában (1682-1876)* [The Jászkun freedom. Local features of legality in the folklore of the Jászkun District (1682-1876)] is of crucial importance for history, legal history and legal culture-history, as well as for legal ethnography. Bánkiné Molnár Erzsébet gives us a detailed picture in this study not only about the administrative history of particular law, but also about the typical legal customs of the Jász and Kun people, their customary law and the written and unwritten sources of these rules.

The book furthermore concerns the economy and the society of the 18th-19th century Jászkunság, manifestations of the Jászkun identity and the everyday legal life of Jászkun people (e.g. husbandry, economic autonomy, jurisdiction, municipality, local administration, customary law, lifestyle, dressing, nourishment, birth, marriage and burial).

The author, as a historian and archivist, has a comprehensive knowledge of all the written sources related to the Jászkun people (e.g. statutum, *Liber Fundi*). As the former director of the Kiskun Museum of Kiskunfélegyháza, she also has a thorough understanding of the Jászkun folk law and legal customs.

Bánkiné Molnár Erzsébet is a founding member of the *Tárkány Szücs Ernő Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Research Group* and contributor of the OTKA funded research aiming

to enrich the sources of legal history with the help of legal culture-history and legal ethnography.¹

¹ OTKA Grant No. K 109191 entitled „*A jogtörténet új forrásai: a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár*” [New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL)]

Zusammenfassung

Die sich zum Ziel gesteckte Serie zur Bekanntmachung der Forschungsergebnisse der TÁRKÁNY SZÜCS Ernő Forschungsgruppe für juristische Kulturgeschichte und juristische Volkskunde, der Gegenstand im dritten Band der Kleinen Bibliothek JURISTISCHE KULTURGESCHICHTE, JURISTISCHE VOLKSKUNDE bildet ein privilegiertes ungarisches Gebiet, das Gewohnheitsrecht der Jászkunság (historisch: Jazygien und Kumanien).

Bánkiné MOLNÁR Erzsébet: Freiheit der Jászkun. Die örtlichen Eigenheiten der Gesetzlichkeit in der Volkskultur des Gebietes Jászkun (1682-1876) deren Monographie sind gleichermaßen vom Gesichtspunkt der Geschichtswissenschaft, der Rechtsgeschichte, der juristischen Kulturgeschichte und der juristischen Volkskunde von entscheidender Bedeutung. Neben der Aufarbeitung der partikularen juristischen Verwaltungsgeschichte werden auch die für die Volksgruppen der Jazygen und der Kumanen charakteristischen Rechtsgewohnheiten, Gewohnheitsrecht und die darüber geschriebenen und in der Erinnerung der Gemeinschaft lebende Quellen vorgestellt.

In ihrem Buch schreibt sie über die Wirtschaft, die Gesellschaft der Jászkunság im XVIII–XIX. Jahrhundert bzw. über die Offenbarung der Identität, über das Rechtsleben der Jászkuner im Alltag (z.B.: Wirtschaftsführung, wirtschaftliche Autonomie, Rechtsdienstleistungen, Munizipium, Selbstverwaltung, Gemeindeverwaltung, Gewohnheitsrecht, Lebensweise, Kleidung, Ernährung, Geburt, Eheschließung, Beerdigung).

Die Verfasserin kennt als Historikerin, Archivarin ausgezeichnet die von Jászkunern geschriebenen historischen, rechtsgeschichtlichen Quellen (z. B.: *statutum*, *Liber Fundi*), als pensionierte Direktorin des Kiskun Museums in Kiskunfélegyháza auch das volkstümlichen Rechtsleben, die Rechtsgewohnheiten der Jászkuner.

Bánkiné MOLNÁR Erzsébet ist Gründungsmitglied der TÁRKÁNY SZÜCS Ernő Forschungsgruppe für juristische Kulturgeschichte und juristische Volkskunde und Teilnehmerin an derjenigen OTKA – Forschung, deren Ziel es ist, die Quellen der Rechtsgeschichte von der Seite der juristischen Kulturgeschichte und der juristischen Volkskunde zu bereichern.¹

¹ Neue Quellen der Rechtsgeschichte: *Digitale Datenbasis der juristischen Kulturgeschichte und juristischen Volkskunde/New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL)*, Nummer K 109191 OTKA.

Melléklet

Statutum a közjó előmozdítására Polgári Társaságunk igazgatására s jobb móddal leendő megh maradására¹

1746. november 8. Jászkisér

Mivel a nép igen engedetlen és szófogadatlan el annyira hogy kiki maga akaratosan kíván járni azért a közönséges jónak elő mozditására hogy a nép anyival is inkább engedelmességgel viseltessék, illő sőt szükséges hogy bizonyos statutumok és végzések legyenek punctumok szerint, mely munkának ki dolgozására or. Bíró Silye Mártony uram mellé Balogh Mártony, Jászai László és or. nótárius deputaltattak.

Azt kérdezné itt valaki a Lakosok közül mijért hogy a Nemes Tanács 8-a máj. tartott gyűlésében oly dolgokrul is rendtartásokról kíván elmélkedni, s írásban tenni az nép eleiben, mely soha ez ideigh nem volt sőt még Atyajinktul sem hallottuk, hogy valaha arúl emlékeztek volna mégis jó helység h tartott emberek is jó gazdák voltak.

Erre igen röviden kivan a megh irt deputatio felelni fellebb a Nemes Tanács exponalta; oka nem egyebb hanem a közönséges népnek nagy engedetlen szófogadatlansága és maga pártján leendő megh zabolaztatása, lévén sokak olyanok kik sem jó Istenünknek Törvényeit, sem Világi Hazánk Törtvényeit nem tanúltak a nagy tudatlansághban és megrögzött erköltstelen szokásban, továbbis örömet kívánnának maradni. azért illő sőt ugyan szükséges, hogy mind azokat, mellyeket a mi eleink /: Ezen Helységnek sok kárával el múltak /: Isten kegyelme és segedelme által, mind jó Istenünk Szent Nevének dicséretire, mind penigh az közönséges

¹ Forrás: MNL JNSZML Jászkisér tanácsának jegyzőkönyve 1745–1772. / 1746. november 8-án tartott ülésben 56–76. p. Betűhív közlés, szögletes zárójelben a latin kifejezések feloldása utólagos beszúrás.

társaságnak jobb módul lejendő igazgatására, és megh maradására nézve /: emendaltatvan/[javíttatván] jó rendre hozattassanak.

Hogy azért annyivalis inkább mi az mi Posteritasinak[utódainknak] Istenünkhez Istentül előnkben állíttatott s állítandó. Tiszteinkhez Helységünkben alsó és fölsőbb házban levő Tisztviselőjinkhez közel és távul levő felebarátinkhoz és Ingremialt [kebelbeli] Lakosainkhoz nagyobb hajlandóságul engedelmességgel viseltessünk, valamint más Privilegialt Helységek és városok a közönséges jónak megh maradására nézve Isten és ezen Tekintetes Nemes Magyar Hazánknek Törvényeivel nem ellenkező statutumoknak és végzéseknek mogyat; a Tekintetes Nemes Vármegyéktől s Királyi Városoktól be vettek ugy miis Helységünk kevés jövedelmecskéjének be vételére /: hogy megh kivantató szükségnek idejen azal az közönséges tarsaságh; értvén egész Lakósunkat fel segéltessék:/ Polgári Társaságunk igazgatására s jobb móddal lejendő megh maradására, ez alább megh irandó dolgokat és punctumokat esztendőnkint Bíró tételnek alkalmatosságával az egész népnek füle hallatára élő nyelvel el olvastatván méltó hogy bé vágjuk és megh tarcsuk.

Szólljunk ezért legh előbenis Hazánk élő törvénye szerint az igazságrúl.

Másodszor a Törvényrül és annak részeirül

Harmadszor a törvénynek nemeirül

Negyedszer a szokásrul és annak tulajdonságirul

Ötödször és utószer a jó Bírónak állapotárul Tisztiben való állapotárul s hivatalárul és a Törvényhez illendő dolgokrúl.

1ször

Elősbbenis az Igasságrúl, hogy miképpen nyilvánságul és annak agájrul.

Az igazságh azért az embereknek tökéletes és szüntelen való akaratyá, mely szerint mindennek az eő igaz sajátyát megh adja: nem csak tehetsége szerint, hanem igaz indulatból arra menvén.

2dszor

Az igasságh ember szívének jóra való hajtása és elméjének indulatya, mely miat mondatik igaznak: úgy, mint mikor valami személy válogatás nélkül, és külömböztetés nélkül mindennek az eő tehecsége szerint megh adja, és megh itéli az eő saját igazát. Söt

3szor

Az igasságh az emberben oly gyakorlott jóságh, melyhez képest megh adgya mindennek az eő méltóságát: Az Úr Istennek keresztényi tisztességet, szüleihez engedelmességet nálánál nagyobb-nak becsülletett, hasonlóhoz békességes egyenességet, nálánál kisszebbekhez fenyítéket, önmagát penig tiszta életben tartya, és az ügyefogyott szegényeken, nyomorúltakon voltaképen könyörül és segíti. tovább

4szer

Az igasságh gyakorlásbul való szívbeli jóságh /: az közönséges jó megh tartatván :/ mely mindennek méltóságát megh adja, és így az igasságh ember elméjének és akaratyának oly egyező álapotya, hogy minden dolgokban igaz itéletett tészen.

Mert Szent Gergely Doktor is azt mondgya, hogy az emberi társaságh között nem lehet nagyobb jóságh mint az igassághnak követése, és, hogy mindent az eő igasságában megh tarcsunk, mert ahol az igasságh vagyon minden egyéb jóságos cselekedetek ott találtnak megh. Mivel amint Hüeronimus Doctor is mongya, az egy igasságh nevezeti alat minden egyéb féle jóságos cselekedetet is kell érteni, amint Hesiodus Poeta verse is tartya.*Justitia in se se virtutes continet omnes* az az Az Igasságh minden egyéb jóságos cselekedeteket bé foglal magában. Továb a már régi nagy, mély elméjú Aristotelés Pogány Bölcs azt mongya felöle az az igasságh felül, hogy az emberek szeméji előt az igasságh a több jók között úgy anyira tekintetes és tündöklő jóságh hogy sem az estveli sem az hajnali csillagh nem lehet annál fényesebb és tündöklőbb.

Az igazság penigh két féle, egyik Természet az másik Törvény szerint való igazságh. Természet szerint való igazság az, mely minden emberekbén Istentül adatott, hogy azal éllyenek, mely ha meg

nem vesztegettetnek az emberek szivekben csupán azon tökéletes és szüntelen való akarata az embernek, melyhez képest mindennek az ő igazát meg adgya és e nélkül senki emberi emberi mód szerint szólván az Istennek országát nem birhatya. Az Törvény szerint való igasság penigh mondatik oly Törvénynek, és ez világi dolgok zsinór mértékinek, hogy az nélkül akármely Nemzetis vagy Ország sokáigh meg nem álhat.

Innet vagyon, hogy nemely dologh két képen mondatik igaznak egy képen az dologhnak természeti szerint amenyiben igaz, más-képen Emberek között való végzés szerint, mely végzést írot és ki adatott Törvénynek nevezünk.

Másodszor

Ércsünk immár a Törvényről és annak részirül röviden.

A Törvény semmi nem egyéb, hanem az igaznak egyik ága és része mert minden a mi igaz Törvénybül és jó kötésbül vagyon az, mely felül Cicero is oly értelemben volt, hogy az igaz Törvény az jó-nak és méltó dolognak tudománya és Mestersége, kihez képest az Törvényeket és mindeneknek az ő igazokat ki szolgaltatyuk, mert a Törvény ki szolgáltatóinak mondatunk.

Effele Törvény mondatik két félének, mert némely az közönséges állapotot illeti, némely penigh csak tulajdon magok személyit. A közönséges állapotbeli igaz először és fő képen illeti a Birodalmat és az Országoknak birását mely ál az Dolgokban, Papi tizedben és a Tiszt viselőkhben, honnét ez következik hogy aki a Papokat avagy a szent vagy szencséghre rendeltetett dolgokat /: értvén a templomoknak föl verésében és azokban levő szencségekhez tartozókhoz tartozandó eszközöknek el lopattatásában magát avatytya :/ és megh bántya avagy a Tiszt viselőket az az a Kösséghek igazgatóit mindenektül úgy mint közönséges vétekért vádoltathatik, a magányos igasságh penigh személy szerint való igasságh, mely kinek kinek jósorát illeti, és ez három féle. Avagy mint az Természetnek Törvénye, néminemű Nemzetnek Törvénye és a Polgári Törvény.

Először:

a Természetnek Törvénye mindenféle nemzetségekkel köz, mivel a Természetnek folyásából és nem valami szerzésből származik. Sőt erre a természet az embereken kívüli minden fele állatot is tanított. És köztek kinek neve szerint természeti tulajdonsága meg van, de mi itt a Természetnek Törvényén értjük azt a Törvényt, melyet Isten Mózes által és az evangéliumban ki jelentet és azt parancsolja, hogy úgy cselekedjünk mással amint akarjuk, hogy magunkkal cselekedjünk más. Mégis tiltja, hogy másra olyat ne cselekedjünk amit velünk cselekedtetni nem akarunk, mely felül ilyen visis van

Quod tibi vis fieri nihi sae quod non tibi nali sie potes in terris vivere jure pali az az Amennyit jól akarsz magadnak másnak is akard annyit És amit nem kívánsz magadnak mással se cselekedj. Így élhet e földön Meny Országához illendő Igasság.

A Természetnek Törvényét két képen kell értenünk, elsőben az emberekre nézve amennyiben okos természet van benne, mellyel az Isteni dolgokkal közösködnek és így a természetnek törvénye az emberekben Isten Törvényének mondatik. 2dszor értetik a Természet Törvényen hogy az Ember elő állat és érzékenysége van szintén, mint egyéb állatoknak ugyint: érez, mozog, és indul és ekképen értetett Törvény az emberben mondatik természetnek Törvényének.

2dszor A Nemi Nemű Nemzeteknek is Törvénye két féle úgy mind 1ő Természeti Törvény és a közönséges haszonért maga javára s meg maradására rendeltetett Törvény. Ércsük immár

3dszor A Polgári Törvény ez mellyet akar mely Kösség, avagy akár mely város magának Istennek Tisztességére és az embereknek javokra szerez, ez pedig mondatik Polgári Törvénynek mint egy tulajdon csak a városnak. Jól lehet, mi városiak nem vagyunk mind azon által a menyiben Helységünkben; köz jóra való nézve akarunk használni úgy vellyük ha Hazánkban élő Törvényei felül értekezvén oly bizonyos rendet a melyből kiki maga kötelességit hivatalynak folytatását és a közönséges jónak elől mozdítását,

Fölséges Császár és Királyné Asszonyunk s Édes Hazánk Törvényeinek Praejudiciuma [jogsérelme]nélkül megh értheti. Talán az-
zal senkinek nem vétünk, sőt magunknak proteritasunknak[utó-
dainknak] használhatunk, mert minden kösség a ki törvényhez,
avagy jó rendtartáshoz alkalmaztattya magát és ezeknek enged
rész szerint tulajdon törvénnyel, rész szerint penigh minden em-
bereknek közönséges törvényével él.

Harmadszor

Kellene szólnunk az törvénynek nemeiről és tulajdonságiról,

de rövidségnek okájért egyebeket el halgatván itten az jó kér-
désben, mivégre szerzetek az emberek az Törvényt? Erre ez a fe-
lelet, Ez okájért hogy az Törvénytől való félelem miatt az Emberek
vakmerőségek megh tiltassék és a gonosz emberek az artatlanok-
nak ne árcsonak és az gonoszok vakmerőségekis és ártásra való
erejek a büntetéstől való félelem miat megh zaboláztassék.

A Törvény röviden miből álló legyen ez alább megh irandó régi
bölcs jurista verséből ki ki megh értheti:

*Qvatuor ex verbis virtutes collige Legis: Permittit, punit, Inperat
atque vetat.* Az az: A Törvénynek ily nagy ereje vagyon, Enged,
büntet, parancsol, s tilt szorossan. Kiki által láthatya az megh írt
négy szókbul.

Az egész Törvények ugyanis: Minden Törvény az vagy valamit
megh enged, avagy megh tilt, avagy büntet az vagy valamit paran-
csol. Enged ugy, mint hogy a jó Vitéz és jószágos cselekedetű ember
valami jutalmat kereshessen, Tilt úgy, mint Senki ne lopjon, senki
felebarátjának kárt ne tegyen, Istenit ne Káromolja és a.t. büntet,
mint hogy aki embert ölend, Feje essék el érette. Parancsol penigh
mikor így szól: Szeressed a te uradat, Istenedet.

4dszer

Az szokásról és annak megh erősítésiről

Jegyezzük megh röviden mi legyen a szokás, nem egyéb, ha-
nem annak erkölcséből föl vött valaminemű oly Törvény az Embe-

reknek az, mely közönséges méltóságból ugyan Törvéntis szerezhethetne, és ez az oka, hogy az szokásis nehányszor Törvénynek neveztetik. De megh kel tartani, hogy azon szokás mindenkor és mindenek előtt tiz esztendőök folyásában állandó képen szokásban legyen.

Eötödszer és utószer a jó Bírónak állapotjárul és tisztiben való való hivatalárul méltó megh tartanunk.

Mivel, hogy az Törvénynek ki szolgáltatóji az Bírák szoktak lenni, kik tudni illik igaz értelemmel mindennek jól végére menvén és mindeneket megh hányván, vetvén és jól megh vizsgálván az eő Tisztek és méltóságok szerint minden felül jó ítélettel Törvént mondanak: az okan azért nem illetlen, hogy a Bírákrul valamit szöllyunk. Ércsük megh azért a Biró miokon mondatik Bírónak, ezért hogy az Törvény szolgáltatásával bir, avagy hogy Itélettel forgódik, az az igazat szolgáltat az Kösséghez között.

Az igaz penigh czéllya az igassághnak: ezért az Itéletnek igaznak és Törvény szerint valónak kell lenni, minden némű dolgokban, amely a Bíró eleiben kel.

Ezeket így értvén által megyünk immár az föltett célra, hogy az menyiben lehet, Istennek kegyelme és segedelme velünk lévén, az köz jónak igazgatására oly bizonyos punctumokat Helységünk javarára s Népünk megh maradására; az mellyek Jó Istenünk, Fölseges Asszonyunk és Édes Hazánk Törvényeivel /: nem méltóságokra és rigorokra [erkölcsbírókra] nézve hanem directionkra [igazgatásunkra] s népünknek annyival leendő jobbítására nézve :/nem ellenkezők sőt kisebb tekintetre nézve megh egyezőök lésznek föl tegyük.

Az ord. Bíró Instructioja.

1. Megh értvén az Bíró mijért mondatik Bírónak, azért tisztiben és hivatalyában szorgalmatossan el járván Kötelességének esmérje lenni, hogy a mely dolgokat Fő és Districtualis Tiszt Uraimék parancsolnak és az, mellyeket a Nemes Tanács concludal[elhatároz] serényen és minden idő halasztás nélkül effectuallya, és végben vitesse. Nem külömben

2. alatta levő tisztviselőkre kivált a szék Birora, quantumot szedő perceptorra és a Csáplárosra szorgalmazatosan vigyázzon, gyakran próbára vonván, az Szék Bírót ésCsáplárost megh vizsgálja, hogy valamely /: nem gondolom ravaszság alatt :/valamely becstelensége, vagy kára né következze az Helységnek.

3dszor Az adó szedő perceptorról minden héten számot vévén nogassa és szorgalmaztassa, hogy az Portiot kellete korán az Népnek kára nélkül incassállya[beszedje], és az perceptiokról[bevételekről] nótárius által quietállya[nyugtázza], hogy azon quietantiákkal szám adáskor magát mind az Perceptor, mind penigh az Bíró Legitimállya, szükség

4dszer A Csáplárostúlis minden holnapban Bor Bíró jelen létiben minenekről számot venni, az mely jövedelem vagyis haszon találtatik azonnal elől kérvén,quietantia mellett kezéhez vegye, mely ha akkor készen nem volna okvetetlen minden engedelem nélkül következő holnapban lejendő számadáskor megh vegye így értvén az több számadásokról is. Az is declarálva lévén, hogy ha legh kisebb hibát tapasztalis a Csáplárosban, tartozik a N. Tanácsnak megh jelenten, mi illeti

5dször A Csáplárosnak utolsó számadásán maradandó restantianak [adósságnak] incassatiojára, ha megh mutattya azon restantia kikenél légyen és ha elegendő fundusa lészen az Csáplárosnak engedtetik két qindena[15 napi időtartam] kiszedésire, mely el telvén, ha be nem fizetné azon restantiat azonnal a Bíró az Nemes Tanácsnak hírt adván javaiból exequaltasék [végrehajtás]el. Utollyára

6dszor Kötelességének esmérje lenni mindenekben az serény gondos szorgalmazatos vigyázást /: ugy az mezei pásztoroknakis vizsgáltatását :/ hogy az mellyek károsok, el háríttatását az jóra czélzok efectualtatását[foganatosíttatását].

Tanácsbéli személyeknek kötelességek.

Elősször Amidőn az ord. Bíró Tanács gyűlésit egy vagy más ocurentiara[megtárgyalására] nézve Polgárja, vagy tizedes által hirdettet, szükséges hogy ki ki maga dolgainak fére tételével hiti

szerint az közönséges háznak compareallyon [megjelenjen]és maga értelmét és opiniojat[véleményét] ki adgya.

2dszor Mint szintén az or. Bíró úgy hasonló képen tartozik és kötelessége mindenenben az közönséges jóra és rendtartásoknak obszerváltatására[megtartatására] vigyazni és ha valami ollyas dolgot mely az Helység hárával vagy praejudiciumával[jogsérelmével] megh eshetne észre venne, azonnal dolgainak fére tételével az or. Bírónak híradással legyen.

3dszor Illó, sőt ugyan szükséges, hogy fegyhetetlen és botránkozás nélkül való józan életet élván, a Lakosoknak maga józan viselésével jó példa adó legyen, külömben ha valami ollyas dolgot mely nem Tanácsbeli személyhez illendő volna el követ, judicialiter revideáltatván [bíróilag felülvizsgáltatván] érdeme szerint megh büntettetik.

4dszer Kiki maga értelmét törvény székek és más gyűléseknek idején opinio[vélemény] szerint ki adván cum moderatore[mérséklettel] halkal és nem furiával discurallyon[örjöngve tanácskozzon].

5dször Midőn egyiknek vagy másiknak Atya fia valakivel törvénykezik vagy ha a dologban inter exsatus[érintett] akkoron mindig azon egy dologról a nemes tanács Discural [határoz]a Session[tanács ülésén] kívül legyen.

6dszor Amidőn olyatén dolgok folynak melynek nem szabad a Tanács ház küszöbön ki lépni az olyaténok titokban maradgyanak becsületinek sértődése alatt.

Nótárius tisztí és hivatally ezek

1mo Amely dolgok a Nemes Districtusok gyűlésén folynak azokat notalvan[feljegyezvén] az mellyekről szükség ide haza relation[tjelentést] tegyen.

2dszor Amely Currentalisok [körlevelek]lésznek azokat le írván Bírájával és ha szükséges az Nemes Tanácsal közöllye.

3dszor A pecsétnek hiti szerint gongyát visellye, s Hazánk Törvényeinek büntetése alatt albat [tisztá lapot]senkinek ne adgyon.

4dszer Sem lakosnak sem kívül valónak egy vagy más dologh felül or Bíró híre nélkül sub aemissione honoris [tiszségéből ki- küldetése alatt]ne merészellyen adni.

5dször Minden leveleket tartozik igazán el olvasni és a melyek általa irattatnak ord Bírójával és ha Szükséggh a Nemes Tacsácsalis közleni.

6dszor Az inquisitiokban[vallatásokban] processusokban[pe- rekben] conscriptiokban [összeírásokban]számvitelekben és minden féle dolgokban interessentia[részrehajlás] nélkül igazán dolgozni.

7dszer Az protocollatiokra [jegyzőkönyvezésekre] szorgalma- tos gondot tartvan mind azokat az melyek szükségesek In proto- collállya [jegyzőkönyvezzé].

8dszor valamelyeknek hivatallyát concervallyak [érintik] s amelyek hívségére bizatnak mind azokban az igassaghnak és jó lelki ismeretnek sinor mértéke szerint hiven és igazan eljárván kö- telességének esmérje lenni.

Szék Bíró tisztí

Először A Szék Bíró kötelességének ismerje lenni, hogy csavar- góktul urak pasztorjaitul és Betyároktul sem gulyán sem pusztán, sem helységghben ne mérészellyen marhát venni, hanem ha bizo- nyos szava hihető isméretes ember teljesen bizonyságott mellette, hogy azon marha az el adónak régen tulajdon maga igaz saját mar- hája, mert különben ha legh kisebb gyanúságh adgya elől magát azonnal Districtualis Kapitány Úr kezében fogh adatni.

hogy azért ez jobb módal megh légyen

2szor Lajstromot tartván kitul hány marhát? és micsoda speci- esz vészen [fajta lészen], szőrírul, bélyegírul és jegyírul az kívül hajtandó marhákat az el adotttnak neve föl jegyzésével föl tégye, tovább

3szor Aztis miáron vette levágása után hány mása és font talál- tatott benne, számadásában minden marhát ki tégyen.

4szer Az Mészárosoknak praxisok szerint engedtetik minden mása húsnak üttetésére és faragására ött font, ugy mind azon által, hogy azon ött fontokat számadáskor az nótárius defaleallya [levonja] nem a Szék Bíró.

5dszor Esztendejének vagyis hivatallyának ki töltése után két quindena alatt tartozni fogh exequaltatni [elszámoltatni].

Bor Bíró és Malom Bíró tisztje

Elősször. A Bor Bíró, és Malom Bíró kötelességének ismérje lenni a Csaplároست és Molnárt gyakran megh vizsgalni, hogy valami ravaszsággh által az helységgh ne károsíttassék és hogy az ital maga valóságában fottigh megh állyon, mindenkor pecsét alatt tartassék, ugy mind azon által, hogy gyakorta az Helységghnek kára nélkül megh vizsgállya és töltögettesse szorgalmatos gondot tartván az mértékeknek visgálásárais és az malom hasznának megh takarítására.

2dszor. Az Csaplárosnak minden szám adásban jelen légyen vett árai az italoknak maga a Bor Bíró fel adgya.

Hadnagynak Instructioja

Elősször Fő és Districtus Tiszt Uraimék ugy ord Bírája és az Nemes Tanács parancsolatiban gyorsan el járjon, maga dolgainak féretételével minden kedvezés és respectus [tekintet]nélkül az idő és alkalmatossággh szerint tejendő parancsolatokat véghben vigye, és

2szor. Legh főbb kötelességinek esmérje lenni midőn valamely parancsolatya nem lészen /: sőt parancsolat közbenis gongya légyen:/az Isten szent nevét káromló Ünnepeket törő alkalmatlan feslett erkölcsű Embereknek, Paráznáknak, titkos helyeken lapangóknak, alcsapszék árulóknak, tolvajoknak, verekedőknek, kivált, ha egy mást megh véresítik, hamisan esküvőknek és más ezekhez hasonló s nagyobb bűnben élő embereknek ki kéréseket és az hol olyatén bűnben előre találna, akit hálalra vagy Magistratus keziben méltónak ítélve lenni, hogy az ollyatén bűninek büntetésétől tartván elne ugorhasson azonnal megh fogja és fogatassa és adigis még ord Bírájának hír adással lenne szorgalmatos

vigyázás alatt tizedeseivel tartassa. Úgy mind azon által, hogy ha az idő és az véteknek neme engedi először tartozzék mindenkor Bírójának hír adással lenni, és a dolgot declarálni[kinyilvánítani], az holis a minő parancsolatott vészen ahoz tarcsa magát.

3szor. Ha Casuquo valamely nagy vétkes embernek megh fogattatásában szorgalmatoskodna in omnem fortune Casum az Helység Lakosaji közül Tanácsbélieken kívül adattatik szabadságh akár kit maga mellé az időnek kívánsága szerint segítségül hat forint mulcta distumptio alatt aplicalni. és

4szer. A mezei barom pásztorokat úgy az határoknak folyásit és a Réteknek szigeteit, minden héten kéccer sótt nehankor többször is ló háton maga, néha penigh Tizedesseivel esteli s reggeli hajnalon, olykor napal és éjfélkoris úgy az talyigái alatis megh vizsgálly, az holis ha esmeretlen és igasságh nélkül járó embert találna mindenkoron megh fogván az ord Bíró eleiben hozza, és ha valami suspitiot [gyanú] az Pásztorok körül tapasztalna azonnal tartozik Bírójának megh jelenteni és az tévelyedet marhákrulis tudakozódván akár mely pásztor előtt legyen harmadnapnál tovább ne tarcsa hanem Distructualis Kapitány Uram kezéhez vigye vagy külgye tovább

5szor. Az káromkodókat minden személy válogatás nélkül comperta rei veritate [az igazságot az ügyről kitudván] ki keresvén az ordinarius Bírónak megh jelencse és annak consensusával Vasárnapi regveli harangozás előtt kalodában szegezettvén mindeneknek láttára Isteni szolgálatrúl ki jövéen az Nemes Tanács jelen létiben kiki maga érdemelt büntetésit azon kalodában vagy deresben el veszi, tovább.

6dszor. Minden Ünnepi Napokon szorgalmatos gongya légyen az ifjúságra gondot viselni és az hol bor italban vagy más mulcsághban foglalatoskodnának ottan magát gyakran az Hadnagy megh mutassa azért; hogy jelen léte és vigyázása félelmet adván az ifjaknak veszekedéstül, káromkodástül és más történhető veszedelemtül valamenyire ójják magokat, és ha veszekedőt vagy káromkodót látánd azonnal Tizedesseivel onnét el parancsolván

vitesse és az veszekedésnek indítóját ki keresvén or Bíró úrnak
megh jelencse. el utollyára

7szer. Terhes lévén szolgálata, olykor Tizedesseit szabad az
megh irt dolgoknak véghben vitelére hol egy hol más helyre ki kül-
deni kikis mindenekben az Hadnagy parancsolatinak engedelmes-
kedni köteleztetnek.

Polgárok instructioja

Elősszor. Minden engedelmességgel és hűséggel köteleztettnak
az Polgárok ord. Bírájok és az Nemes Tanács által parancsolandó
dolgokban serényen eljárni s véghben vinni.

2szor. Hitek szerint a Lakosok között megh kívántató sor veté-
sekben igasságot követni, úgy hogy ha egy vagy más okra nézve
szabadkozna a Lakos Contribuens [adózó] Gazda, hogy azon sorá-
nak véghben vitele ez vagy amaz kárával lenne, akkor a Polgár ha
méltónak itéli lenni hogy el maradgyon el maradhat azon Gazda
úgy mind azon által hogy azon sorárul megh emlékeztvén véghben
vitesse így értvén minden névvel nevezendő sorokrúl hogy azért
ez jobb móddal megh eshessen.

3szor. Bizonyos lajstromok adattatnak a Notárius által, melly-
ben minden féle sorok szorgalmatossan föl jegyeztetessenek.

Köz nép eleiben állítandó punctumok és Instructiok

A Fölséges Úr Istentúl Mojzes által ki adatott Tíz Parancsola-
tokban ez két Dolgok foglaltatnak be Szeresd a te Uradat Istenedet
tellyes szivedbül és minden erődbül.

A második hasonló lévén ehez Szeressed a te Felebarátodat
mint tennen magadat és valamit magadnak nem kívánsz mással se
cselekedgyed e két dolgoktul fűgh a Próféciaíáknak és az Evangelis-
táknak írások sőt e két dolgokkal minden féle jó rendeléseknek
Édes Hazánknek Törvényeji szerint megh kel egyezni. Nem valami
Isten Törvénye ellen vagyon nem Igaz az mi nem igaz nem Törvé-
nyes az és nemis lehet Törvénynek a vagy jó rendtartásnak mon-
dani.

Azért legh első célunk s kötelességünk ez hogy ami Jó Istenünk Szent Nevét káromlók ésunnep rontók megh zaboláztassanak ennek utána másodszor. hogy Felebarátunk szeretetire jó rendelkezések által szent szándékal edigh végben vitt kárának el távoztatására föl serkentetvén magunkat megh tartóztassuk, másét ne kíványuk, magunkét megh tarcsuk, józan mérsékletes fegyhettelen életet éllyünk. valaki annak okájért

Elősször ami Jó Istenünk Szent Nevét attá teremtette mondással Helységünkben lakozók közül, Helységünkben, Határunkban vagy kívül létekbekbén úton út félen az az akár hol káromkodni merészlik azonnal következendő vásárnapra kelve a Hadnagy vagy Tizedessei megh kapván kalodában szegeztetik és Isteni Szolgálatrul ki jővén, első cselekedetijért a Deresben ötven, másodszor száz pálcza csapással megh büntettetik. ha penigh valaki

2szor. Hallangya a káromkodót káromkodni s azt ord Bírónak a vagy a Hadnagynak, vagy Tizedesseinek be nem mongya az olylyatén ember is mint consentialt [egyetértett] fél ezen rendelésünk szerint azon bűnnek büntetésit fogja viselni; azért szükséges és illendő dologh hogy minden Keresztény Istenihez való szeretetirül viseltetvén a Káromkodót személyt ahol illik a káromkodásnak nemit és az helyet az hol mondotta bé mongya. Erre köteleztetik tovább minden ember Hazánknak törvénye szerint pro. 12 Rft büntetése alatis mint eset Articulo 42. Anni 1563. világosan lehet olvasni, hogy ha penigh

3dszor. Feslet erkölcsü zabolátlan nyelvével ugyan azon személy, ha merészelní fogja harmadszor az Úr Istent Káromolni, minden engedelem nélkül Districtualis Tömlöcre küldettetik az holis Hazánk Törvényei szerint signanter juxta mentem[hasonlóképp mint áll] Articuli 42. 1563. item 42. 1659. méltó hogy megh ölettessenek mind azon által

4dszer. Ha valaki ollyatén káromlásnak nemet mondana az élő isten ellen, első káromlásának alkalmatosságával az mely halálos volna, az ollyatén káromkodó igyenessen az megh mondott tömlöcre küldetik az holis érdeme szerint leendő sententiaját el vészi; mi illeti

5dször. Az Ünnepeknek szenteléseket és megh ülléseket hogy annyivalis inkább az vásárnap Isten és Világ Törvénye szerint megh ületessék és meg né törettessék szombaton dél után nem leszen szabad Helységünkűl Vasárnap két Isteni szolgálat véghben viteléigh utra indulni egy forint büntetés alatt, azért a kinek el múlhatatlan kárban forgó dolga lejend valaholot tartozik Bíránknak magát jelenteni. Külömben a megh írt büntetést elnem kerüli mert az Vasárnap Szent Istvány Király idejében oly nagy becsben tartatott hogy ha az nap valaki valamit dolgozott barmajit vesztette el. S. Steph. Regis 2. Ar. =mo tovább

6dszor. Megh tiltatik azis hogy Vasárnap gulyára ménesre és más helyekre, csereberére senki Dellyesti Isteni Szolgálat előtt sem Gazda sem Béres a mondott dolgokért vagy marhájának haza hajtásáért ki ne mennyen, hanem kiki Istenit félvén szolgállya megh emlékeztvén arról hogy a Cristus feltámadása és érdeme által fiúvá való fogadást vett azért méltó hogy ez napot ki ki Istennek szentelleye. megh tiltatik

7dszer. A nagy dorbézolás musikával felsalá való járás, tánczolás két Isteni szolgálatnak véghben viteléigh, úgy hogy válaki el meri követni, azonnal az lábas kalodában vérétetvén mind adigh migh nem második Isteni szolgálatrul ki jönnek ott fogh lenni és akkor 25. pálcza csapást fogh szenvedni. mi illeti

8dszor. Az Romai catholicusok Decretalis Ünnepeit mind azoknak valamellyek Decretalisok Ország Törvényei által megh ülni parancsoltatnak ugyanis Szent László Király Decretuma szerint Libro 1° Caps. 38 va az mellyek megh iráttattak, ha valaki azok közül egy vagy más Ünnepen Dolgozni merészlet barmait el vesztette. S.L.R. D.2. Ar. 7 mo innet vagy on már az

9dszer. Hogy Fölséges Asszonyunk az régi Törvényeknek megh tartására Hitit le tévén ottan ottan méltóztatik az Ünnepeknek megh tartása aránt circulariter az egész Hazában az fölséges Locumtenentiale Consilium által parancsolatokat küldeni mellyből következik osztan Fő és Districtualis Tiszt Uraimék kemény paracsolatya az Ünnepeknek megh tartása aránt. azért

10dszer. A Szent Apostolnak tanítása szerint minden lélek az az minden ember az Fölső Hatalmasságoknak alája vettettvén alá-
zatos homagialis devocióval a Királyi parancsolatoknak engedni
köteleztetünk.

A Közönséges jónak megh tartásáru és jobb móddal lejendő
megh maradásunkru

Mivel hogy az egész Határ proportionale kinek kinek re-
demptionalis quottaja szerint az Pascumon Nádas réteken és Víz
álló fenékeken kívül föl osztatott szükséges hogy az régi megh rö-
gött rosz szokást el hagyván ki ki Törvények szerint való életet
éllyen s maga redimált portiojával megh elégedgyen. Szükséghe
azért

Elősször senki hat forint mulcta alatt fele barátyának saját nyi-
lasáru és kaszálójáru füvet kocsizni ne merészellyen.

2dszorA ki felebarátyának és szomszédgyának nyilas füvet
magájéhez vágja vagy kaszáltattya hasonló képen hat forintig
convincaltatik. mi illeti

3dszorA javításban ravaszkodó és fele barátyát megh csalni
igyekezőknek dolgát, hasonlóképen az olyaténok is hat Rsforin-
tokban convincaltatnak [elmarasztaltatnak], mely három rendbeli
cselekedetnek követőit Hazánk Törvényei szerint az Nemesi Sta-
tus sőt sok helyeken az Privilegialisokis szokták egy mást qu-
erelazni [panaszolni] és Querelának[vádnak] ereje szerint pro
150 R ftokban convincalni. de attúl recendálván [meghátválván],
hogy anyivalis inkább ki ki maga sajátját megh tarcsa, és másét ne
kíványa az itten megh írt három dolgoknak jobb móddal lejendő
megh tartására és világosítására nézve observáltatni fogh.

4dszer Amelly becsületes Gazdának saját nyilasát más valaki el
kaszllja és el kaszáltatya, vagy Földit el szántya és szántatya, tehát
az ollyatén károsítatott fél menyen el az kártokozóhoz, maga dol-
gát megh beszélvén, ha önkint kész lészen azon el kaszáltatott fü-
vet vagy szénát úgy értvén a szántás felülis ámbár bé lenne vetve
vissza térítene; a kor nem töbre hanem felére fogh büntetetni, ha
penigh vakmerőképen perseverálna [konokul kitartana] akkoron

az károsított fél egy forintot az Tanács eleiben le tévén, azonnal két tanácsbéli személyek oculatára ki menvén, comperta rei veritate[megtudva az ügyben az igazságot]az Károsítottnak azon egy forintját az aki okozta az ki menetelt az megh irt hat forint mulctával együtt ezen redtartásunk szerint az Kárnak refusiojával [visszatérítésével]együtt megh adni köteleztetik. tovább

5tödször. Midőn az nád vágás megh szabadittatik minden becsülletes Gazda proportionale reája föl vettetett kéve nádatokat elsőben tartozik az Nemes Helység számára be hozni és oda az hová parancsoltatik Polgár vagy Tizedes szeme láttára olvassa és rakja be, különben cselekedvén, ha renitens fogh lenni a Nemes Tanács in duplo fogja kupjából el vitetni. mi illeti

6dszor. Az Községes Csapszéken mérettett italoknak hitelben lett ki osztatása, ez ideigh sok károkat okozvan Helységünknek, azért ezen végzésünk szerint egy általán fogva senkinek az italoknak ki osztattása hitelben nem engedtetik, ha penigh történettel valaki az Csaplárost az hitelnek ki nem adásáért mocskolna és vegzálna comperta rei veritate[a megtudott igazság szerint] érdemlett büntetésit a Nemes Tanács ítéleti szerint el vészi hogy azért

7dszer A Csapszéknek hasznát bé vehessük minden holnapban a Csaplárostul szamot vévén tartozik az Helység jóvedelmit szám adáskor kész pénzül ord Bíránk kezében adni és az Boros Gazdának úgy más italokért esend tőke pénztis az Borbíró kezében adni, ha penig valamely kevés restantiaja lenne következendő szám adásán tartozik egész contentumot[tartalmat, mennyiséget?] tenni, különben a Csaplárosnak javaibul utolsó penzigh egxeqtio[behajtani] az or Bíró által tetetik, el mulatván az or Bíró s nem observálván [tartván meg]ezen rend tartást az Nemes Tanács által az Bíró javaibul exequaltassék [végrehajtassék]Consequenter[következetesen].

8szor Igen el aradott az borozó emberek között az Káncsoknak földhöz verése, úgy annyira hogy csak legh kisésebb versengés közben is az Nemes Helység Kancsójit az földhöz szokták vag-

dalni, azért ennek utanna valakik el fogjak követni, minden személy választás nélkül akár ki legyen az tartozik egy márkást azon kancsóért az Csaplárosnak le fizetni, ha penigh opponalna magát és nem akarna a Csaplárosnak megh adni, ord Bíránk eleiben föl hajtván minden engedelem nélkül in duplo fogh desummal-tatni[behajtatni], az Csapláros penigh minden szám adásban köteleztetik a kancsokrulis úgy az eltörtekrül számot adni, az megh írt marjas penigh nem egyébre, hanem kancsokra fogh fordittatni, azért oly szorgalmatossan vigyázzon a Csapláros hogy az edényeknek el törését serio connatallya külömben el nézvén maga tartozik refundalni.

9dszer Az józansághnak és becsüllettnek megh tartására és sok ízetlen verekedéseknek el távoztatására nézve, hogy senki az Úr Isten áldásával vissza ne élylen erőssen megh tiltatik az fűbe hajtás, fenék hajtás, és más goromba erőltetés ugy annyira hogy sem Korcsmán, sem lakodalomban, vagy házaknál tartandó s tejendő mulatás közben az vagyonosabbak pro 12 R forint az az tizen két forint büntetés alatt, a tehetetlenek és szolga legények ötven pálcza csapások alatt ne merészellyek el követni. mert mind anyiszor valamenyiszer cselekedendi; akar ki, az megh írt büntetést el nem kerüli.és

10dszer Semmi nével nevezendő italoknak iccénkint lejendő méretetése vagy Szolga Legényeknek akó számmal való ki adattatása Lakosainknak az közönséges Csapszéknek folyamatyára nézve megh nem engedtetik, és ha valaki ezen rendtartásnak ellen merészlené el követni azonnal mint ál csapszék árulástúl, az Hadnagy, Tizedesek vagy Polgárok észre vevén azon italt edényestúl az közönséges Csapszékre vinni és Helység számára foglalni köteleztetnek és azon italnak confiscalásán felyül az álcapszék áruló Szaz R forintokban inremissibiliter convincaltatik[...büntetetik]. Nem külömben

11dszer A Pálinka főző üstök az Lakosoktól tollaltatnak azért hogy sok helyeken és mindenüt az hol Palinka főző üst tartatott az ál csapszék comprobaltatott [bebizonyíttatott]melyis ugy anyira

káros az Helység részirül hogy épen nem folyt az pálinka az Csap-széken ártalmas lévén tovább még az Lakosoknak azért hogy többnyire búzájért, árpájért és más naturalékért szoktak hordani két anyit adván érette mint ha az Csapszéktől hordatott volna hogy azért sem az Helység sem az Gazdák ne károsíttassanak senkinek pálinka főzés tovább nem engedtetik.hogy penigh

12dször A szőlő terkelyibül senki ne károsíttasék, Nemes Helység részirül két üst és ahoz rendelenő Ember fogh tartatni akiis kinek kinek terkelyit ki fogja főzni, ugy mind azon által hogy fele mindenkor Nemes Helység szükségére Bor Bíró keze alá mértessék szükség

13dször Minthogy sokan találatnak olyaténok az lakosok között kik az reájok eset Portionale Quantumot esztendőről esztendőre szokták haj húzni okot adván az executorokra[végrehajtasokra] való költségre azért a modo in posterum [a következőkben]az ollyaténok különös lajstromban irattatván holnap számra fogh repartialtatni[kivettetni], és az szerint az perceptornak ki adni. Szükség azért hogy Főlséges Királyunkér Édes Üdvöztőnk parancsolatya szerint megh adgyuk. különben ha az ollyaténok holnaponként esendő portiojukat, minden holnapban megh nem adgyák az holnapnak utolsó napján aristomba vettetik, s mind adig migh nem lefizetné ott tartatik ha penigh az Perceptor rest-sége vagy engedelmsége miat megh nem fizetnének az olyaténok akkor nem az Contribuentstül, hanem azon perceptortul az Bíró Militaris executor[katonai végrehajtó] által is fogja exequaltatni. mi illeti tovább

14dször A fekvő jószágoknak vételit s el adattatását akar mely nével nevezendő légyen az értvén Házaknak Kerteknek Szőlőknek Szántó földeknek és Kaszállóknak el adattatása s vétele ord Bíránk és az Nemes Tanács hírével légyen, azért hogy a Liber Fundiban inprotocollaltassék, különben az ollyatén el adásoknak és vételeknek semmi állandóságok nem lészen. hogy penigh az Confusiok evitaltassanak az alku megh lévén az pénz mindenkor az Bíró előtt olvastasson és adattasson föl, megh kell eztis tartani.

15dször Minden nével nevezendő el adásokban, kivált ha külső helybeli ember értvén mind azokat valakik ezen helységnek nem ingremialt Lakosi, akar mely nével nevezendő fekvő jószágot akarnak venni prae emptio [elővétel] mindenkor ezen Helység Lakosain állyon, úgy hogy akár mely ki gondolható erősség alatt valaki akár kinek Contractualiter ezen Helység Bíróján és Tanácsán kívül levő Bíró előtt el adnais valamit nunc per time az ollyatén el adások és contractusok nullis suit roboris sőt mindenkor az botrányozásnak és galyibaknak el távoztatására nézve, az egész summa egy quindenajigh az ord Bíró kezénél :/: fizetés nélkül:/ állyon azért hogy ha valaki az idő alatt az vevőt nem fogja inpetalni finita quindena inprotocollaltassék és annak rendi szerint megh kivantato instrumentum ki adattassék.

16. Az belső Csap Széken való tánczolás és hedegültetés sem gazda uraiméknak sem jövevényeknek sem szolga legényeknek nem engedtetik és ha el merészli követni azonnal lábas kalodában fogh vitetni.

17. Ordinarius Bíránk parancsolati ellen, akik renitensek lésznek Törvény Székre provocaltatván kiki érdemlet büntetésit el véshi.

18. Gyakran történt, hogy az alvégesiek az fölvégesiekkal és az Felvégesiek az Alvégesiekkal conpetálván, mint valamely ellenség egymást úgy nézték, melyből gyakran nagy veszekedések történtenek, azért a modo in posterum, sem Gazdák sem Legények sem Szolgák közül ennek utána az megh írt civódást el ne kövessék, mert mind annyiszor minden személy válogatás nélkül ötven pálcza csapásokkal az deresben megh büntettetik.

Az itten megh írt és paemittált punctumok az egisz Nemes Helység Lakosai előtt el olvastatván, ezentül lejendő megh tartására magokat kötelezván. Isten eő Szent Fölsége adgyon kinek, kinek oly szivet és lelket hogy megh tartván élhessen Istennek és ezen Helységnek Szolgálatyára.

Felhasznált levéltári fondok és állagok

I. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára anyagából (MNL JNSZML)

(római szám = fond főcsoport ; az első arab szám a fond főcsoporton belüli fond szám; a fond számot követő arab szám= raktári szám)

IV. 1. Jászkun Kerület Levéltára

IV. 1. 1–30. Jászkun kerület közgyűlési jegyzőkönyvei 1731–1796

IV. 1. 104–106. Jászkun kerület közigazgatási iratai 1702–1784

IV. 3. a. 1-5. Jászkun kerület adószedőjének iratai. Összeírások. 1715–1766.

IV. 5. Jászkun kerület törvényszékének iratai

IV.5. c. 2. Büntetőpererek Jászság 1745–1756. ; 1757–1759. ;

IV.5. c. 3. Büntető pererek Nagykunság 1744–1756.,

Nagykun kerület Bűnügyi jegyzőkönyv 1750.

V.1. Jászberény Város Levéltára

V.1–4. Jászberény Protocollum decisorium senatorialium 1696–1720; 1724–1749; 1744–1758.; 759–1760.

V. 1. Jászberény XVIII. századi keltezetlen levelek

V. 700 Jászsós szentgyörgyi Város Levéltára

V. 700. 1–2. Jászsós szentgyörgyi Protocollum actorum senatorialium 1736–1770. ; 1745–1757.

V. 800 Jászapáti Város Levéltára

V. 800. 1. Protocollum opidi Jász-Apáti 1745–1759.

V. 800. 2. Jászapáti Protocollum actorum senatorialium 1759–1763.

V. 1200 Jászfényszaru Város Levéltára

V. 1200. 1. Jászfényszaru Protocollum actorum senatorialium 1697–1786.

V. 1000 Jászdózsa Város Levéltára

V. 1200. 1. Jászdózsa Protocollum actorum politicorum sedis senatoriales 1739–1782.

V. 1300 Jászfákóhalma Város Levéltára

V. 1300. 295. Jászfákóhalma Liber Fundinak nyilvántartott jegyzőkönyve 1727–1757

V. 1400 Jászkisér Város Levéltára

V. 1400. 1–6. Jászkisér Protocollum actorum senatorialium 1745–1798.

V. 1400. 74–75. Jászkisér acta inquisitionalis 1722–1785.

V. 1400. 49. Feljegyzések protocolluma 1734–1767.

V. 1600 Jásztelek Város Levéltára

V. 1600. 1. Jászmihálytelek Protocollum decisionum senatorialium 1735–1772

V. 1700 Kunhegyes Város Levéltára

V. 1700. 1. Kunhegyes Protocollum actorum senatorialium 1777–1788.

V. 1800 Kunmadaras Város Levéltára

V. 1800. 1. Kunmadaras Tanácsi végzések jegyzőkönyve 1723–1776.

V. 1800. 1. Kunmadaras Tanácsi végzések jegyzőkönyve és porták osztása 1733–1830.

V. 1900. Kunszentmárton Város Levéltára

V. 1900. Kunszentmárton Protocollum inquisitionalia 1746–1793.

V. 1900. 768. Liber Fundi 1745–1824.

V. 500 Túrkeve Város Levéltára

V. 500. 9–10. Túrkeve Protocollum actorum senatorialium 1726–1738. 1758

V. 500. 207. Túrkeve Protocollum inquisitionarium 1742–1783.

V. 100 Karcag Város levéltára

V.100. 2. Protocollum oppidi Kardzag 1736–1752.

V.100. 147. Liber Fundalis in anno 1774. confectus ex parte Kardzag 1774–1794.

V.100. Karcag polgári perek 1731.

V. 200. Kisújszállás Város levéltára

V. 200. 10. Protocollum Acta senatorialium deliberationes 1753–1778.

V. 200. 177. Kisújszállás Vizsgálati jegyzőkönyv 1750.

V. 200. 133. Kisújszállás Protocollum currentalium 1770–1778.

**II. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára
(MNL BKML) Kecskeméti központ**

(jelzet: fond főcsoport, fond szám, állag betűjele, raktári szám, vagy sorozat szám)

V. 300. Kunszentmiklós Város Levéltára

V. 301. g. 6. Vagyonösszeírások, Liber Fundi 1814.

V. 376 Szabadszállás Nagyközség (1820–1871-ig mezőváros) iratai

V. 376. a. A mezőváros feudális kori iratai (1622) 1692–1857

II.1. MNL BKML Kiskunfélegyházi Fióklevéltár

V. 101 Kiskunfélegyháza Város levéltára

V. 101. A. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1746–1848.

V. 101. B. 4. Közigazgatási iratok. Végrendeletek 1765–1840.

V. 101. B. 6. Missilisek 1745–1823.

V. 101. B. 7. Vegyes közigazgatási iratok. Liber Fundi 1764–1772.

V. 101. C. Körlevelek, hirdetések 1749–1848.

V. 101. K. Tanáctörvényszék iratai, Inquisitio et benevole fassiones 1755–1794.

V. 105. B. Kiskunfélegyháza másodbírói hivatal és Városgazda iratai 1747–1848/49.

V. 105. B. 2. Városgazdai iratok. Vegyes lajstromok 1752–1800.

II.2. MNL BKML Kiskunhalasi Fióklevéltár

V. 200 Kiskunhalas Város Levéltára

V. 201. A. Városkönyv 1709–1735–1757. ; Protocollum Politicum 1723–1764.

V. 201. B. 4. Kiskunhalas tanácsának vegyes közigazgatási iratai 1674–1851.

V. 201. I. Földkönyvek 1754–1793.

Jász Múzeum adattára Jászberény

JMA. 930–06. Luby Margit jászsági gyűjtése 1954–57.

Felhasznált irodalom

ALMÁSY IGNÁC:

- *Elaboratum de regulatione districtus Jazigum et Cumanorum. Posonii, 1826.*

ANGYAL PÁL:

- *A közvélemény-büntetés. Budapest, 1933.*

BAGI GÁBOR:

- *A Jászkun kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok, 1995.*

BATHÓ EDIT:

- *A jász viselet. Jászberény, 2004.*
- *A szőlő termesztése a Jászságban. Jászberény, 2014.*

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

- *A jász és kun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. In: Jászkunok a XVIII–XIX. században. Történelmi és néprajzi tanulmányok. Debrecen, év n.*
- *A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a Jászkun kerület közigazgatásának megreformálásában. In: Botka János (szerk.): Zounok 1. Szolnok, 1986. 103–127. p.*
- *A Jászkun kerület igazgatása 1745–1876. Debrecen, 1995.*
- *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában. Debrecen, 2000.*
- *A jászkun földtulajdon. In: Bánkiné Molnár Erzsébet–H. Bathó Edit (szerk.): A Jászkunság kutatása 2000. Jászberény–Kiskunfélegyháza, 2002a. 105–112. p.*
- *A halasi földkönyvek. Ethnika IV. (2002b) 2. 59–63. p.*
- *A jászkun autonómia. (Dél-alföldi évszázadok 22.), Szeged, 2005.*
- *Földadta sors. Népélet a Jászkunságban (1745–1848). Jászberény, 2012.*

BLÉNESSY JÁNOS:

- *Jászberény nevének és határainak kialakulása. A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve, 1938–1943. 200–207. p.*

BELLON TIBOR–HAGYMÁSI SÁNDOR:

- Túrkeve földművelése. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe I. Túrkeve, 1992. 329–354. p.

BÓNIS GYÖRGY:

- Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708. Budapest, 1962.

CHRISTIANSEN, PALLE OVE:

- Kultur og historie. Bidrag til den etnologiske debat (Kultúra és történelem. Hozzászólás az etnológia vitájához). Köbenhavn, 1995.

CSIZMADIA ANDOR–KOVÁCS KÁLMÁN–ASZTALOS LÁSZLÓ:

- Magyar állam és jogtörténet. Budapest, 1975.

DÓSA JÓZSEF–SZABÓ ELEK:

- Kunszentmárton története. Kunszentmárton, 1936.

EGYED PÉTER:

- Intézmények erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban. Korunk, XXXVII. (1978) 11. 919–926. p.

ELEK GYÖRGY:

- Adalékok a karcagi malomipar történetéhez. In: Örsi Julianna (szerk.): Jászkunság. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testület Évkönyve. Szolnok, 2014. 85–96. p.

FEKETE JÁNOS:

- A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztmozgalom. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét, 1981. 71–155. p.
- Selymes. Félegyházi Közlöny, 1995. július 28.

FÉL EDIT:

- A magyar népi társadalom életének kutatása. In: Hofer Tamás (szerk.): Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Budapest, 2001. 323–369. p.

FODOR FERENC:

- A Jászság életrajza. Budapest, 1942.

GELENCSÉR JÓZSEF:

- A kúthasználat joga a Káli-medencében. In: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): „Lélek és élet” Ünnepi kötet Lackovits Emőke tiszteletére. Veszprém, 2006. 265–274. p.

- „Őseink szokásait követtük...” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Székesfehérvár, 2014.
- GYÁRFÁS ISTVÁN:
 - A közbirtokossági és községi vagyonokról. Jász-Kunság, I. (1968) 6. 43–44. p.
 - A jász-kunok története I–IV. Budapest, 1992. (reprint)
- GYÖRFFY ISTVÁN:
 - Egy régi jogszokás a Nagykunságban. Ethnographia, XXXII. (1921) 1. 130. p.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA:
 - Tulajdon- és birtokviszonyok a dél-alföldi mezővárosokban a 18. században. In: Mezey Barna–Révész T. Mihály (szerk.): Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Budapest, 2006. 174–192. p.
- HORVÁTH ZOLTÁN:
 - A községi önkormányzat és a parasztság. In: Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Budapest, 1972. 565–572. p.
- ILLYÉS BÁLINT:
 - „Kedves kis hazánk” Kunszentmiklós. Kunszentmiklós, 1978.
- KELE JÓZSEF:
 - A Jászkunság megváltása. Budapest, 1903.
- KEMÉNY JÁNOS:
 - Duna-Tisza közí mezővárosi végrendeletek 1738–1847. Kecskemét, 2005.
- KISS JÓZSEF:
 - A Jászkun kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Budapest, 1979.
 - Helyhatósági bíraskodás a Jászkun kerületben, az 1730–1740-es években. Cumania, 12. (1990) 255–294. p.;
 - A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Budapest, 1992.
- KRENNER ZOLTÁN:
 - A jász-kun statutum mai érvényében. Közjegyzők Közlönye, XL. (1941) 8. 161–174. p.
- LANTOS PÉTER:
 - Jászfényszaru története. Jászfényszaru, 2003.

MEZEY BARNA:

- Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In: Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra (szerk.): Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Budapest, 2009. 13–25. p.

MEZEY BARNA (szerk.):

- A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak. Budapest, 2011.

MEZEY BARNA–NAGY JANKA TEODÓRA (szerk.):

- Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből. Budapest, 2009.

NAGY JANKA TEODÓRA:

- A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon. Szekszárd, 2002.
- A Jászkunság és a jogi népszokásgyűjtés (1939–1948). In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogszabályok-jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 363–374. p.
- Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821). Szekszárd, 2012.
- Közvéleménybüntetés a Jászkunságban. In: Mészáros Márta (szerk.): A Jászkunság kutatása 2012. Kiskunfélegyháza, 2013. 346–360. p.

NAGY JANKA TEODÓRA (szerk.):

- Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok. Szokásjog és Jogszokás I–II. Szekszárd, 2016.

NAGY JANKA TEODÓRA–SZABÓ GÉZA:

- A jász mentalitás gyökerei és párhuzamai. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szolnok, 2016. 221–228. p.

ÖRSI JULIANNA:

- A jászkun törvények megvalósulása a mindennapi gyakorlatban. In: Kisbán Eszter (szerk.): Parasztkultúra populáris kultúra és a központi irányítás. Budapest, 1994. 139–158. p.
- Népi bírászkodás a Jászkunságon a 18. században. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza, 2003. 153–166. p.

- Családi és vérségi kapcsolatok érvényesítésének jogi eszközei a Jászkunságban a 18–19. században. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogsabályok-jogsokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 337–348. p.
- Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Túrkeve, 2011.

PAPP IZABELLA:

- Idegen népcsoportok jogai és lehetőségei a Jászkunságban a XVIII–XIX. században. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogsabályok-jogsokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 223–251. p.
- Jászkunsági görög boltok árukínálata a 18–19. században. In: Örsi Julianna (szerk.): Jászkunság. Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Tudományos Egyesület Évkönyve. Szolnok, 2014. 15–29. p.

PAPP LÁSZLÓ:

- Kiskunhalas népi jogélete. Budapest, 1941.
- Vezérfonal a népi jogélet kutatáshoz. Budapest, 1948.

POZSONYI ZOLTÁN:

- Normaszegő nők a túrkevei Vincze családban. In: In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogsabályok-jogsokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 251–278. p

SELMECZI LÁSZLÓ:

- Nemzeti ereklény a Jászkürt. Jászberény, 2008.

SZABÓ LAJOS:

- Kisújszállás története II. Kisújszállás, 1987.

SZABÓ LÁSZLÓ:

- A jász etnikai csoport. I–II. Szolnok, 1979; 1982.
- A jász öntudat alakváltozatai. In: Selmeczi László (szerk.): Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok, 1981. 129–145. p.
- A bűnözés erkölcsi megítélésének változásai a Jászkunságban a XIX–XX. században. In: Erdmann Gyula (szerk.): Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öngazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31. Gyula, 1994. 83–93. p.

- A jászsági nagycsalád és az öröklésjog (a leányrész). In: Radics Kálmán (szerk.): Vármegyék és szabad kerületek I-II. Debrecen, 2001. 233–240. p.
- A jászsági nagycsalád és az öröklésjog – a leányrész. In: Bánkiné Molnár Erzsébet–Bathó Edit–Kiss Erika (szerk.): A Jászkunság kutatása 2000. Jászberény–Kiskunfélegyháza, 2002. 113–118. p.
- A hagyományos népi kultúra. Rálátás, VI. (2005) 2. 1–7. p.

SZAKÁL AURÉL:

- Szégyenkő és pellengér a Duna–Tisza közén. In: Kothencz Kelemen (szerk.): Határjelek és hagyásfák. Baja, 2014. 420–431. p.
- Bélyegzővasak a Jászkunságban. A jószágok égett települési és magán tulajdonjegyeiről. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Vizöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szolnok, 2016. 285–296. p.

SZENDREY ÁKOS:

- A közigazgatás népi szervei. In: Népünk és Nyelvünk, Szeged, 1929. 23–38. p.

SZILÁGYI MIKLÓS:

- A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor–Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag, 1996. 171–195. p.
- A nagykunsági helyi jogszolgáltatás szokásjogi alapja. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Jogszabályok-jogszokások. Kiskunfélegyháza, 2005. 321–336. p.
- Mezőváros és paraszti kultúra. Kisújszállás, 2012.

TAGÁNYI KÁROLY:

- A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethnographia, XXIX. (1918). 1–4. 24–49. p.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ:

- Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. Létünk, VI. (1976) 3–4. 86–107. p.
- Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981.

UJVÁRY ZOLTÁN:

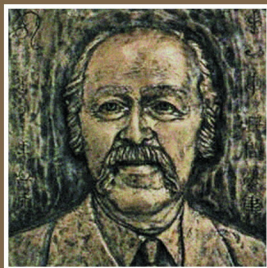
- A lokális autonómia emléke egy jogszokásban (az Ukkon-pohár felmutatása). In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Autonóm közösségek a magyar történelemben (Bibliotheca Cumanica 4.). Kiskunfélegyháza, 2003. 259–266. p.

VAS GERESEN:

- A nemzet napszámosai. Budapest, 2006.

WERBŐCZY ISTVÁN:

- Tripartitum. Hármaskönyv 1514. Magyarország szokásjogának hármaskönyve... Lásd: www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI KUTATÓCSOPORT

A helyi autonómiával élő közösségekben a társadalom önszerveződésének kovásza a szabadságtudat. A jászok és kunok történelmében a szabadságtudat mindenkor erős összetartó, koordináló erőt jelentett. Kimutatható ez a szabad kerületbe szerveződés időszakában éppúgy, mint a kerület eladatása és népének jobbágyorsba kerülése alatt vagy a redempció után, helyenként egészen napjainkig. A jászkun szabadság eszmeiségének mély érzelmi és erős jogi tartalma átszötte a kerület népének gondolkodását, hatott az organikus és organizált közösségek mindennapi életére, meghatározta a helyi társadalom írott és íratlan törvényeit és viszonyát Magyarország törvényes rendjéhez.

A jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet művelői a helyi társadalom működését a jogi vonatkozású szokások alapján vizsgálják, ezáltal új kutatási módszert alkalmaznak a társadalomtörténeti feltáráshoz. Feldolgozásom figyelemmel az említett tudományágak módszereire és eredményeire elsősorban a jászkun kerület településeinek levéltári forrásaira támaszkodik.

Könyvemben arra kerestem a választ, hogy a Jászkun (Jász-Kiskun-Nagykun) kerületben, ahol a lakosság mindennapi életét a középkorig visszavezethetően a közösség külön jogai szabályozták, hogyan érvényesült és változott a jogszokás és a szokásjog. A kutatás során figyelmem kiterjedt az organizált és organikus közösségek jogi megnyilvánulásaira, a népesség gondolkodásának jogi vonásaira, jogi kultúrtörténetének folyamataira. Módszertani elveim szerint a vizsgált korszak határait a Jászkun kerület törvényhatósági fennállása szabta meg. A jászkun kerületben az igazgatásban, a gazdálkodásban, a jogszolgáltatásban, a különböző szintű közösségekben, s az élet szinte minden területén a helyi szabályokhoz igazodtak. A helyi társadalom együttélésének szabályait, erkölcsi normáit valamint a normaszegők megbüntetésének, a szabálysértők regulálásának módszereit helyi törvények szabták meg. Arra törekedtem, hogy az olvasó megismerhesse, érzékelhesse milyen szerepe volt a helyi igazgatás intézményeinek a jogi kultúra formálásában, hogyan hatott a szabadság eszme a népi kultúra jogi területeire.